

**INDIVIDUALISME EN COLLECTIVISME IN DE ADOLESCENTIE
STUDIES ONDER NEDERLANDSE, MAROKKAANSE EN TURKSE
JONGEREN**

**INDIVIDUALISM AND COLLECTIVISM IN ADOLESCENCE
STUDIES AMONG DUTCH, MOROCCAN AND TURKISH YOUTH**

(with a summary in English)

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit Utrecht
op gezag van de Rector Magnificus, Prof. Dr. W. H. Gispen
ingevolge het besluit van het College voor Promoties
in het openbaar te verdedigen
op vrijdag 25 oktober 2002 des middags te 14 uur 30

door

Anna Maria Pieterella Huiberts

geboren op 5 mei 1968 te Eindhoven

Promotores:

Prof. dr. W.H.J. Meeus

Universiteit Utrecht

Prof. dr. W.A.M. Vollebergh

Katholieke Universiteit Nijmegen

Co-promotor:

Dr. J.H. Oosterwegel

Universiteit Utrecht

Beoordelingscommissie:

Prof. dr. L.M. Eldering

Universiteit Leiden

Dr. T.V.M. Pels

Erasmus Universiteit Rotterdam

Dr. K. Phaet

Universiteit Utrecht

Prof. dr. P.M. Westenberg

Universiteit Leiden

Prof. dr. M. de Winter

Universiteit Utrecht

© A. Huiberts, 2002

ISBN 90-393-3135-9

Druk: PrintPartners Ipskamp, Enschede

INHOUD

1. Inleiding	1
2. Stress and ethnic identity in ethnic minority youth in the Netherlands	15
3. Individualisme en collectivisme bij Nederlandse, Turkse en Marokkaanse jongeren	25
4. Individualism and collectivism in relation to parents and peers. Differences between Dutch and Moroccan adolescents	43
5. Zelf en Ander emoties bij adolescenten. Constructie van een meetinstrument	59
6. Verbondenheid en autonomie bij Nederlandse en Marokkaanse jongeren. Een studie vanuit het individualisme-collectivisme perspectief	81
7. Epiloog	99
Summary	113
Referenties	121
Bijlage 1. Schalen die voor dit onderzoek werden aangepast	135
Bijlage 2. Lijst van 61 emoties	140
Bijlage 3. Interviewmateriaal	142
Dankwoord	145
Curriculum Vitae	147

HOOFDSTUK 1.

INLEIDING

Tot ver in de jaren tachtig was er weinig aandacht, zowel in de Nederlandse als in de internationale literatuur, voor jongeren uit etnische minderheden. Onderzoekers richtten zich vaak eenzijdig op de mate waarin allochtone jongeren afweken van de norm, die gebaseerd was op en gedefinieerd werd door de blanke meerderheid, en hadden weinig aandacht voor de creatieve manier waarop allochtone jongeren zich aan wisten te passen aan moeilijke omstandigheden zoals discriminatie, armoede en het ontbreken van rolmodellen (Beale Spencer, 1990). Vooral wanneer het duidelijk zichtbare, problematische aspecten van ontwikkeling betrof zoals jeugdcriminaliteit en onderwijsachterstand kwamen allochtone jongeren in beeld (Vollebergh, 1996). Minder zichtbare, emotionele en psychische problemen van allochtone jongeren blijven ook nu nog onderbelicht, terwijl externaliserend probleemgedrag volop (negatieve) aandacht krijgt (Wittebrood, 2000).

Het belang van onderzoek onder etnische minderheden met daartoe aangepaste methodes wordt echter in toenemende mate onderstreept (Coll & Magnuson, 1999; McLoyd & Steinberg, 1998). Het bewustzijn groeit dat cultuur een factor is die het ontwikkelingsproces in belangrijke mate beïnvloedt (Coll, Akerman, & Cicchetti, 2000; Rubin, 1998). In dit boek staan culturele verschillen tijdens de adolescentie centraal. We vergelijken jongeren uit etnische minderheden, voor het merendeel Marokkaanse jongeren, met Nederlandse jongeren op een groot aantal aspecten. De aandacht spitst zich daarbij toe op de individualisme-collectivisme (IC) dimensie, een dimensie die betrekking heeft op de mate van zelfstandigheid die aan het individu binnen belangrijke groepsverbanden wordt toegekend. Het is aannemelijk dat juist tijdens de adolescentie, de periode waarin jongeren geleidelijk de overgang maken van afhankelijk kind naar zelfstandige volwassene, de IC dimensie een rol speelt.

In deze inleiding leggen we de rode draad bloot, die door dit boek heen loopt. We bijten de spits af met achtergrondinformatie over de positie van etnische minderheden in Nederland. Eerst besteden we aandacht aan de tweede generatie allochtone jongeren die deel uitmaken van onze onderzoekspopulatie. Vervolgens komen hun ouders, naar Nederland geëmigreerd in de jaren zestig en zeventig, aan bod. De IC dimensie, een dimensie waarop de Nederlandse bevolking verschilt van de allochtone groepen, wordt geïntroduceerd. Eerst worden verschillen op het niveau van culturen besproken, daarna op het niveau van individuen. Zo wordt de link met de adolescentie gelegd. We eindigen dit hoofdstuk met de centrale onderzoeksvraag en een overzicht van de verschillende studies die wij hebben gedaan om deze vraag te beantwoorden.

MAROKKAANSE EN TURKSE MIGRANTEN IN NEDERLAND

Jongeren van de tweede generatie

In de CBS-statistieken wordt iemand tot de tweede generatie gerekend wanneer de persoon zelf in Nederland, en minimaal één van diens ouders in het buitenland is geboren. Volgens deze definitie telde Nederland 138 duizend Turkse en 117 duizend Marokkaanse allochtonen van de tweede generatie op 1 januari 2001 (CBS, 2001). Soms wordt een ruimere definitie van het begrip gehanteerd. Ook jongeren die vóór hun zesde levensjaar naar Nederland migreerden worden dan tot de tweede generatie gerekend (Pels, 1998). Jongeren die op of na hun zesde maar vóór hun zestiende levensjaar naar Nederland migreerden, worden aangeduid als de tussengeneratie (ook wel anderhalve generatie genoemd). Allochtonen van de tweede generatie vormen een jonge groep; meer dan 80% van hen is jonger dan 20 jaar (CBS, 2001).

Jongeren van de tweede generatie lijken zeer gemotiveerd te stijgen op de maatschappelijke ladder. Enerzijds hebben zij nog een forse schoolachterstand weg te werken op Nederlandse leerlingen (Eldering, 1997). Turkse en Marokkaanse leerlingen scoren in groep acht lager dan Nederlandse leerlingen op de Cito-toets en zijn oververtegenwoordigd in de lagere schooltypes VBO en mavo (CBS, 2001). Ook verlaten allochtone leerlingen vaker dan autochtone leerlingen de school voortijdig zonder diploma (Tesser, Merens, van Praag, & Iedema, 1999). Anderzijds zijn allochtone leerlingen erg prestatiegericht. Ze besteden meer tijd aan huiswerk en willen, vaak gestimuleerd door hun ouders, de beste van de klas zijn. Wanneer ze een havo- of vwo-diploma halen stromen ze vaker dan Nederlandse scholieren door naar het vervolgonderwijs en kiezen ze vaker voor de hogere schoolsoorten (CBS, 2001). Overigens hebben goede onderwijsresultaten voor meisjes een extra functie. Hiermee winnen zij het respect en vertrouwen van hun ouders en worden hen meer vrijheden toegestaan. Onderwijs is voor meisjes de manier om in aanraking te komen met de Nederlandse samenleving, een sociaal leven te leiden en een eigen visie op de Islam te ontwikkelen (Eldering & Knorth, 1998; Phalet, van Lotringen, & Entzinger, 2000).

Turkse en Marokkaanse jongeren verlaten het ouderlijk huis eerder dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten (CBS, 2001). Sommigen gaan eerst een tijdje bij oudere broers of zussen inwonen, anderen beginnen direct aan relatie- en gezinsvorming. Het relationele moratorium (Meeus, 1992) waarin autochtone jongeren een tijdje vrijblijvend met verschillende relaties en relatievormen experimenteren, is bij allochtone jongeren minder in zwang. Hetzelfde kan (nog) gezegd worden over het opleidingsmoratorium. Vaak hebben allochtone jongeren door een gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal in het basisonderwijs al een achterstand, die zij in hun latere schoolloopbaan niet meer inhalen (Vogels & Bronneman-Helmers, 2000). Zij volgen gemiddeld een korter opleidingstraject dat minder kansen biedt de eigen talenten te onderzoeken en te ontplooien en dat eerder om definitieve keuzes vraagt. Omdat allochtone

jongeren zich eerder dan Nederlandse jongeren op belangrijke levensterreinen vastleggen en daarbij vaak een vast patroon volgen (eerst een vaste baan, dan een partner, dan kinderen), kan hun levensloop meer traditioneel worden genoemd (Van Lieshout, 2000).

Een recent onderzoek onder 300 Turkse, 300 Marokkaanse en 300 Nederlandse jongeren van 18 tot 30 jaar in Rotterdam vindt inderdaad een meer traditionele levenshouding onder allochtone jongeren (Phalet et al., 2000). Ongeveer een kwart van hen keurt experimenteergedrag op het relationele vlak af; van de autochtone jongeren is vrijwel niemand hiertegen. Niet alleen ten aanzien van de relatie tussen mannen en vrouwen, maar ook ten aanzien van de relatie tussen ouders en kinderen hebben de Turkse en Marokkaanse jongeren meer traditionele denkbeelden dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten. De Nederlanders vinden de opvoeding in Turkse en Marokkaanse gezinnen te streng, Turken en Marokkanen vinden de opvoeding in Nederlandse huishoudens niet streng genoeg. Godsdienst is een centrale factor in het leven van de allochtone jongeren. Op een enkeling na noemt iedereen zich moslim en voor 90% vormt de Islam een belangrijke richtsnoer.

De Turkse, Marokkaanse en Nederlandse jongeren in Rotterdam leven niet in aparte werelden, afgebakend door etnische scheidslijnen. Hoewel zowel de autochtone als de allochtone jongeren een duidelijke voorkeur hebben voor vrienden uit de eigen etnische kring, is een etnisch gemengde vriendenkring eerder regel dan uitzondering. Slechts één op de vijf allochtone en één op de tien autochtone jongeren kiest vrienden uitsluitend uit de eigen etnische groep. Ook ander onderzoek (Pels, 2000a) beschrijft vriendengroepen die bestaan uit verschillende nationaliteiten; beste vrienden komen in de helft van de gevallen uit de eigen etnische groep. Wanneer jongeren zich in hun vriendenkeus uitsluitend richten op de eigen groep dreigt het gevaar van etnische segmentatie en wordt de kans op sociale stijging kleiner (Veenman et al., 1999).

In vergelijking tot de tweede generatie, zijn migranten van de eerste generatie minder goed geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Zij hebben minder contact met de autochtone bevolking en zijn meer gericht op het land van herkomst. Op sommige van de oudere migranten blijft het moederland een sterke aantrekkingskracht uitoefenen. Zij fantaseren over een uiteindelijke terugkeer en verblijven op deze manier “permanent tijdelijk” in Nederland (Graafsma & Tieken, 1987).

De eerste generatie migranten

De eerste generatie allochtonen kwam in de jaren zestig en zeventig naar Nederland waar door de sterke economische groei een tekort aan arbeidskrachten heerste. Het migratieproces verliep in fasen. Eerst kwamen de mannen die zich in de Randstad en in de grote industriesteden in Noord-Brabant en Twente vestigden. In de jaren tachtig kwamen de Turkse en Marokkaanse vrouwen, al dan niet met kinderen, naar Nederland om zich bij hun echtgenoot te voegen. De Turkse gezinshereniging vond wat eerder plaats dan de

Marokkaanse. Begin jaren negentig was de gezinshereniging grotendeels voltooid (CBS, 2001; Van den Berg-Eldering, 1986; Van der Werf, 1994).

Om een aantal redenen verliep de gezinshereniging niet altijd makkelijk. Het contrast tussen het leven in Nederlandse steden en het leven in het moederland was groot. Ruim de helft van de Turkse migranten kwam oorspronkelijk uit dorpen. De meeste anderen kwamen uit provinciesteden, waar zij veelal eerder vanaf het platteland naar toe waren verhuisd. Slechts een paar procent kwam uit de grote steden. Ook bij de Marokkaanse migranten was meer dan twee derde deel afkomstig van het platteland. Deze Marokkanen behoorden tot de Berbers, de oorspronkelijke bewoners van Marokko, woonachtig in het noordelijk gelegen Rifgebied (van der Werf, 1994). Voordat de modernisering in de landbouw plaatsvond, woonden families in Turkije en Marokko op het platteland vaak met meerdere generaties bijeen. Iedere familie vormde een economische eenheid die onder leiding van de grootvader of diens oudste zoon in het eigen levensonderhoud voorzag. Ook toen dat niet meer lukte en mannen in de steden werk gingen zoeken, bleven familieleden wegens het ontbreken van sociale voorzieningen zeer intensief contact met elkaar houden en wederzijdse diensten uitwisselen. In deze familiestructuren bestond een sterke scheiding tussen de openbare mannenwereld en de vrouwenwereld thuis. De straat, de markt en het koffiehuis vormden het terrein van de mannen, terwijl het huis en het erf tot het domein van de vrouw werden gerekend. Wanneer een vrouw de grens tussen mannen- en vrouwenwereld overschreed, moest zij een sluier te dragen; een symbolische in plaats van een ruimtelijke segregatie. De striktheid waarmee deze scheiding van de seksen werd doorgevoerd verschilde per streek. Met name Marokkaanse Berbervrouwen uit het ontoegankelijke Rifgebied werden streng thuisgehouden (Van den Berg-Eldering, 1982).

Voor de Turkse en Marokkaanse vrouwen betekende het leven in Nederland een grote omschakeling. Vaak hadden zij van te voren nauwelijks, of een te rooskleurig beeld van het leven dat hen hier te wachten stond. Bovendien moest na een langdurige afwezigheid van de vader binnen het gezin een nieuwe evenwicht gevonden worden. Terwijl de moeder en de kinderen in het moederland gewend waren geraakt aan een grote mate van vrijheid en autonomie, eisten de vaders opnieuw hun plaats als autoritair gezinshoofd op. Eldering en Knorth (1998) beschrijven drie manieren waarop de gezinnen zich aan de nieuwe situatie wisten aan te passen. Sommige gezinnen herstelden het traditionele rollenpatroon waarbij de vrouw een ondergeschikte rol toebedeeld kreeg, terwijl andere gezinnen een compromis sloten. Publiekelijk werd in zulke gezinnen de eer van de familie, afhankelijk van het kuise gedrag van de vrouwen, bewaard; binnenshuis hadden moeder en kinderen een belangrijke stem in de beslissingen. Een derde groep immigrantenfamilies, vooral uit Zuid-Europese landen, maakten de overgang naar een meer gelijkwaardige relatie tussen man en vrouw, waarbij vrouwen buitenshuis gingen werken. Relatief weinig Turkse en Marokkaanse vrouwen hebben betaald werk. Turkse en Marokkaanse mannen werken tweeëneenhalf keer zo vaak als hun vrouwen,

terwijl het verschil tussen westerse allochtone en Nederlandse mannen en hun vrouwen een factor anderhalf bedraagt (CBS, 2001).

Het zijn met name de jongeren uit het traditionele gezinstype die thuis vaak ernstige conflicten hebben en het gevaar lopen gemarginaliseerd te raken. De kans hierop is vooral groot wanneer een steunend netwerk in de brede omgeving ontbreekt. Eldering en Knorth (1998) noemen ernstige problemen als vroegtijdig schoolverlaten, delinquent gedrag en van huis weglopen. Eerst waren het vooral jongens die van huis wegliepen, later kwamen daar steeds meer meisjes bij (Brouwer, Lalmahomed, & Josias, 1992).

Een andere risicofactor voor het ontwikkelen van probleemgedrag is de zwakke sociaal economische positie die allochtone gezinnen bekleden (Huston, McLoyd, & Coll, 1997). Gemiddeld hebben allochtonen een veel lager opleidings- en beroepsniveau dan Nederlanders. Terwijl ongeveer 14% van de Nederlandse gezinnen in 1998 een inkomen beneden de lage inkomensgrens genoot, lag dit percentage bij Marokkaanse en Turkse gezinnen rond de 40% (bij Marokkaanse gezinnen zelfs ruim hierboven). Dit heeft te maken met het hoge percentage uitkeringen onder allochtonen van de eerste generatie. Ter illustratie: ongeveer 60% van de Turkse en Marokkaanse mannen tegenover 22% van de Nederlandse mannen tussen de 40 en 64 jaar ontvangt een uitkering (CBS, 2001).

Verschillen tussen migranten

In het voorafgaande heeft de nadruk gelegen op de tegenstelling tussen autochtonen en allochtonen. Natuurlijk lijken allochtonen en autochtonen in sommige opzichten sterk op elkaar, terwijl er zowel binnen als tussen de Turkse en Marokkaanse groep forse verschillen kunnen bestaan. De Turken die uit een geseculariseerde samenleving kwamen, hoefden zich minder aan te passen aan de Nederlandse cultuur dan de Marokkanen wier rechtssysteem gebaseerd is op het traditionele, Islamitische recht. De rechtspositie van de vrouw is in Turkije beter geregeld. Zo is bigamie in Marokko wèl en in Turkije niet toegestaan (Rooijendijk, Meulen-Wieringa, Mea, & Genc, 1994). In Nederland is de Turkse gemeenschap beter georganiseerd dan de Marokkaanse en zijn de Turken sterker gericht op het moederland. Marokkanen lijken het meest op de Nederlanders in hun mediagebruik, mogelijk door de taalbarrière die ze ondervinden. De meeste Marokkanen spreken namelijk een Berbertaal of Marokkaans Arabisch, maar geen klassiek Arabisch. Ruim de helft van de Marokkaanse jongeren kijkt alleen naar Nederlandse zenders op TV en 80% leest (ook) Nederlandse kranten (Phalet et al., 2000).

Verschillen binnen de etnische groepen hangen samen met: migratie vanuit het platteland of vanuit de stad; migratiegeneratie; verblijfsduur in Nederland; en sekse. Moeders zijn, ook in Nederlandse gezinnen, vooruitstrevender dan vaders en vormen de “motor van de modernisering” in de opvoeding (Pels & Meeus, 1999). Ook uit het Rotterdamse onderzoek van Phalet et al. (2000) blijkt verdeeldheid binnen de allochtone groep. Turkse en Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie tonen zich het meest

vooruitstrevend. Zij zijn bijvoorbeeld wel voorstander van een vrije omgang tussen de seksen en vrije partnerkeuze, en vinden daarbij mannen en vrouwen van de eerste generatie tegenover zich. Deze vrouwen van de eerste generatie zijn waarschijnlijk juist op hun degelijke opvoeding in het herkomstland als huwelijkspartner voor de tweede generatie geselecteerd. Zij zijn dus in het kader van de gezinsvormende migratie, die op dit moment verantwoordelijk is voor ongeveer de helft van de totale migratie uit Turkije en Marokko, naar Nederland gehaald (CBS, 2001).

De belangrijkste factor die de afstand tot de Nederlandse samenleving bepaalt is de hoeveelheid genoten onderwijs (Pels, 2000b; Phalet et al., 2000). Onderwijs leidt tot een liberalisering en individualisering van het waardepatroon, en is “de hefboom om allochtone en autochtone werelden in Nederland dichter bij elkaar te brengen” (Phalet et al., p. 184). Veel van de zojuist beschreven verschillen tussen de autochtone en allochtone werelden in Nederland laten zich begrijpen aan de hand van de individualisme-collectivisme dimensie (Hofstede, 1980, 1995) of een hiervan afgeleide tegenstelling zoals die tussen grofmazige (moderne) en fijnmazige (traditionele) culturen (Pinto, 1990).

INDIVIDUALISME-COLLECTIVISME

Zowel in de Nederlandse (Roosjendijk et al., 1994; Pels, 2000a) als in de internationale literatuur (Greenfield, 1994) dient de individualisme-collectivisme (IC) dimensie als verklaringskader voor verschillen tussen etnische minderheden en de blanke meerderheid. De IC dimensie betreft de haast klassieke tegenstelling tussen het individu en de groep, tussen de stad en het platteland. De spanning tussen individuele en collectieve belangen werd eerder beschreven door de socioloog Parsons die stelde dat na de industrialisatie het kerngezin geografisch en psychologisch geïsoleerd raakte van het grotere familieverband. Het begrippenpaar “Gesellschaft” en “Gemeinschaft” van Tönnies uit 1887 vormde de belangrijkste voorloper van de IC dimensie (Kâgitçibasi, 1997). Sociologen gebruikten de termen “Gesellschaft” en “Gemeinschaft” als ideaaltypen voor het competitieve stadsleven en het gemoedelijke plattelandsleven waar primaire relaties centraal staan.

Hofstede was degene die de tegenstelling meetbaar maakte. Tussen 1967 en 1973 verrichtte Hofstede (1980, 1995) een grootschalig grootschalig internationaal attitude survey in 67 landen (waaronder Nederland en Turkije), waaraan ongeveer zestig duizend respondenten werkzaam bij hetzelfde multinationale bedrijf deelnamen. Dit onderzoek liet vier culturele dimensies zien waarop culturen verschillen: machtsafstand, individualisme-collectivisme, masculiniteit-feminiteit en onzekerheidsvermijding. De IC dimensie kreeg in vervolgonderzoek de meeste aandacht. Verschillen in familiestructuur, de ‘uitgebreide familie’ in Marokko en Turkije versus het kerngezin in Nederland, hebben te maken met de IC dimensie. Ook de meer traditionele houding die

allochtonen hebben ten aanzien van het gezinsleven en de man-vrouw verhouding zijn in overeenstemming met de internationale waardenstudie van Hofstede.

De IC dimensie heeft vooral betrekking op de wijze waarop het individu zich verhoudt tot de belangrijkste groepen in de samenleving. Terwijl in een individualistische samenleving het individu centraal staat, heeft de groep het primaat in een collectivistische samenleving. In dit laatste type samenleving leren kinderen te denken over zichzelf als deel van een wij-groep ('ingroup') en andere mensen in de samenleving in te delen bij één van de vele zij-groepen ('outgroups'). De ingroup bepaalt in belangrijke mate iemands identiteit en is in tijden van nood een belangrijke bron van veiligheid en bescherming. In ruil voor deze bescherming wordt onvoorwaardelijke loyaliteit verwacht, waardoor tussen het individu en de groep een afhankelijkheidsrelatie ontstaat die zowel materieel als psychologisch is (Hofstede, 1995; Triandis, Bontempo, Villareal, Asai, & Lucca, 1988).

Er kunnen verschillende groepen zijn waarmee mensen zich identificeren en die hun gedrag diepgaand beïnvloeden. Voor de hand liggende voorbeelden zijn de familie, de politieke partij, de staat en, bijvoorbeeld in Japan, het bedrijf waarvoor men werkt (Triandis, 1988). Op het platteland in Turkije en Marokko vormt de familie een belangrijke groep waarvan de leden voor elkaar verantwoordelijk zijn. De families zijn in de regel hiërarchisch georganiseerd, waarbij leeftijd, geslacht en status de rangorde bepalen. Deze hiërarchie geldt niet alleen de ouder-kind relatie; ook de vrouwenwereld kenmerkt zich door een strakke hiërarchie. De oudste vrouw heeft de touwtjes in handen, terwijl de jongste schoondochter die een nieuwkomer is in de groep vrouwen van de familie van haar man, een lage status heeft. De groepseer is een belangrijke collectieve verantwoordelijkheid. Wanneer één groepslid zich misdraagt, brengt dat schande over de hele groep. Omdat het prestige van de groep wordt bepaald door de publieke opinie zorgt men ervoor dat afwijkend gedrag zo min mogelijk zichtbaar wordt voor de buitenwereld en heerst er een sterke sociale controle die loopt volgens de normale hiërarchische lijn van de familie.

In een individualistische samenleving daarentegen leeft een begrip als groepseer nauwelijks en worden mensen met name aangesproken op het eigen gedrag. Kinderen leren over zichzelf te denken als 'ik', een ik dat zich onderscheidt van anderen op basis van een unieke constellatie van karaktertrekken, persoonlijke voorkeuren en eigen meningen. In de opvoeding is autonomie een belangrijk doel. Van kinderen wordt verwacht dat zij op een bepaalde leeftijd zowel in psychologisch als materieel opzicht onafhankelijk zijn van hun eigen familie. In individualistische landen is het vermogen van mensen om zich in nieuwe groepen en situaties te begeven van groter belang dan in een collectivistische cultuur waar één ingroup zorg draagt voor alle belangrijke hulpbronnen. Terwijl een groot deel van de relaties van mensen in een individualistische samenleving oppervlakkig is, zijn vriendschappen in een

collectivistische cultuur hecht en langdurig, niet zelden duren zij een leven lang. IC hangt sterk samen met economische welvaart. Hoe rijker een land, hoe makkelijker mensen het zich ook daadwerkelijk kunnen veroorloven om onafhankelijk te zijn (Hofstede, 1995; Triandis et al., 1988).

Individualisme-collectivisme op individueel niveau

Het onderzoek naar de IC dimensie heeft, ondanks de vaak scherpe kritiek op de breedte van het construct, een hoge vlucht genomen (Kâğıtçibasi, 1994). Twee belangrijke veranderingen vonden plaats. In de eerste plaats werd het aantal dimensies waaruit het construct bestond uitgebreid. Triandis et al. onderscheidde aanvankelijk vier (1986) en later, met betere analyse methoden, zeven onafhankelijke factoren (1993). Een tweede ontwikkeling was dat niet alleen culturen, maar ook individuen op de IC dimensie gelokaliseerd werden. Om verwarring te voorkomen werden op het individuele niveau andere termen voor individualisme respectievelijk collectivisme gebruikt, zoals idiocentrisme en allocentrisme (Triandis, Leung, Villareal, & Clack, 1985), “separated and relational selves” (Kâğıtçibasi, 1990) en “independent and interdependent self-construals” (Markus & Kitayama, 1991; Singelis, 1994).

Volgens Markus en Kitayama (1991) krijgen mensen in westerse en niet-westerse culturen een fundamenteel andere boodschap over hoe zij moeten zijn. In het westen, als prototype geldt Amerika, worden mensen aangespoord onafhankelijk en origineel te zijn, terwijl in Aziatische culturen mensen juist wordt geleerd niet op te vallen, maar samen te werken en zich aan te passen. De universele menselijke taken (“basic tasks”) van onafhankelijkheid en onderlinge afhankelijkheid (“independence and interdependence”) worden in de twee typen culturen op een andere manier gewogen en georganiseerd. Markus en Kitayama (1994) ondersteunen met talrijke voorbeelden de stelling dat dit verschil in mensbeeld op alle niveaus in de samenleving aanwezig is. Het is zowel aanwijsbaar op het niveau van wettelijke regelgeving waarin vooral individuele rechten (Amerika) dan wel plichten (Japan) zijn vastgelegd, als op het niveau van de dagelijkse schoolpraktijk waar kinderen worden verkozen tot de speciale persoon van de week (Amerika) of allemaal op elkaar wachten bij het verlaten van het schoolplein (Japan). Het verschil in enculturatieproces leidt tot een verschil in psychische make-up. Mensen opgegroeid in een maatschappij waar “independence” de boodschap is, willen hun eigen talenten verwezenlijken. De eigen gedachten, gevoelens en vaardigheden spelen een belangrijke rol bij de zelfdefinitie. Prestaties waarmee iemand zichzelf onderscheidt van anderen vormen de basis van het zelfrespect. Het zelfbeeld van mensen in een samenleving waar het collectief belangrijk is, wordt bepaald door de relaties met anderen binnen een specifieke context. Zelfbeheersing, het naar behoren vervullen van verplichtingen en sociale rollen zijn dan belangrijke bronnen van zelfrespect.

Het onderscheid tussen onafhankelijkheid of zelfbevestiging (agency, independence) enerzijds en onderlinge verbondenheid (communion, interdependence) anderzijds komen we op veel plaatsen in de literatuur tegen

(voor een overzicht, zie Guisinger & Blatt, 1994), onder meer in de adolescentiepsychologie (Grotevant & Cooper, 1986). In Nederland heeft Hermans veel onderzoek op dit terrein verricht (Hermans, Hermans-Jansen, & Van Gilst, 1985; Hermans & Hermans-Jansen, 1995). Er bestaat een opvallende overeenkomst tussen de wijze waarop Markus en Kitayama (1991) en Hermans et al. (1985) de “basic tasks of independence and interdependence” omschrijven. Hermans et al. (1985, p. 3) noemen het streven naar onafhankelijkheid het Zelf of Z motief, en definiëren dit als:

het streven naar zelfexpansie, zelfhandhaving en zelfverdediging. Dit gaat gepaard met daadkrachtige pogingen om invloed uit te oefenen op de omgeving, verworven invloed in stand te houden en invloed te versterken. Het Z motief wordt gekenmerkt door het streven naar autonomie en naar het verwerven van een eigen positie in de sociale en maatschappelijke verhoudingen. In deze verhoudingen wordt gestreefd naar erkenning van eigen kwaliteiten en kundigheden. Ook het maken van scheidingen en splitsingen en het creëren van afstand is eigen aan dit motief.

Verder vormt een gevoel van eigenwaarde een belangrijk, positief aspect van het Z motief.

Het streven verbondenheid en naar eenheid met de ander noemt Hermans het Ander of A motief. Dit motief kenmerkt zich door:

een betrokkenheid en bewogenheid ten opzichte van de persoon van de ander of t.o.v. iets in de omgeving. Er wordt gezocht naar deelgenootschap met de ander waarbij de eigen persoon ervaren wordt als deel van een geheel dat hem in belangrijkheid overstijgt. In het A motief bevindt zich het verlangen om met de ander een eenheid te vormen hetgeen zich uit in een hoge mate van openheid en ontvankelijkheid voor diens wel en wee. In tegenstelling tot zelfbevestiging is hier sprake van zelfovergave. Ook de houding van dienstbaarheid is eigen aan dit motief. (Hermans et al., 1985., p.4)

Hermans en Hermans-Jansen (1995) plaatsen beide motieven in een ontwikkelingsperspectief. Ontwikkeling wordt door hen beschouwd als een cyclisch proces, waarin de twee motieven steeds opnieuw opduiken en in toenemende mate gedifferentieerd en geïntegreerd raken. De adolescentie is bij uitstek een periode van zelforganisatie, waarin de vele nieuwe elementen die deze overgangperiode kenmerken moeten worden opgenomen in een stabiel zelfstelsel.

DE ADOLESCENTIE

Tijdens de adolescentie vindt een aantal transitieën plaats die de overgang van kind naar volwassenheid markeren. De puberteit zet in, nieuwe sociale rollen

worden uitgetoetst, de publieke ruimte wordt intensiever benut, cognitieve capaciteiten nemen toe en daarmee het vermogen tot introspectie en perspectiefname. Adolescenten brengen minder tijd met de familie en meer tijd met vrienden door (Larson, Richards, Moneta, Holmbeck, & Duckett, 1996). Ze moeten daarbij seksuele verlangens, stemmingswisselingen en een verhoogd zelfbewustzijn in hun dagelijkse interacties zien te integreren. Jongeren winnen aan autonomie ten opzichte van hun ouders wanneer zij over steeds meer zaken zelf gaan beslissen (Smetana, 1988; Smetana & Asquith, 1994). Tevens doen zich identiteitskwesies voor (Erikson, 1968). De vraag ‘wie ben ik?’ dringt zich op en wordt deels beantwoord wanneer de adolescent concrete keuzes maakt op het gebied van school, beroep, relaties en seksualiteit (Marcia, 1980; Meeus, 1996; Meeus & Dekovic, 1995; Meeus, Iedema, Helsen, & Vollebergh, 1999).

Identiteitsvorming is één van de centrale ontwikkelingstaken van de adolescentie. Een tijd lang werd het adolescentieonderzoek gedomineerd door concepten die evenals het identiteitsbegrip de scheiding tussen het zelf en de context en tussen het zelf en de ander benadrukten (Collins & Repinski, 1994). De adolescentie werd geconceptualiseerd als een periode van losmaking, separatie, conflicten en autonomie (Blos, 1967; Steinberg & Silverberg, 1986). In toenemende mate zijn onderzoekers het erover eens dat begrippen als verbondenheid, hechting en afhankelijkheid minstens zo belangrijk zijn (Grotevant & Cooper, 1986; Hill & Holmbeck, 1986; Smollar & Youniss, 1989). Juist adolescenten die goede relaties met ouders en vrienden hebben, door hen gesteund en gestimuleerd worden, kunnen zich het best ontwikkelen tot een zelfstandig individu met een eigen identiteit (Meeus, 1993). Een gunstig ontwikkelingsverloop wordt medebepaald door de vaardigheid om de behoeften aan autonomie en verbondenheid te integreren: “the capacity to differentiate a distinctive self, while maintaining closeness with others” (Grotevant & Cooper, 1998, p. 17).

Dit proces waarin gebalanceerd wordt tussen het nemen van afstand van belangrijke anderen zonder volledige onthechting te bereiken, en het behouden van hechte banden zonder hiermee samen te vallen, wordt aangeduid met de term individuatie (Anderson & Sabatelli, 1990). Aan beide zijden van dit proces kunnen grenzen overschreden worden; dit blijkt met name in conflictsituaties. Mensen met een laag niveau van individuatie reageren op conflicten met sterke schuldgevoelens en conformerend gedrag, wat ten koste gaat van de eigen individualiteit. Weer anderen trekken zich juist terug uit het contact of reageren agressief, wat ten koste gaat van de relatie met de ander. Voor een optimale individuatie bij de adolescent is het van belang dat er sprake is van een ontwikkeling naar meer differentiatie op het niveau van het gezinssysteem (Anderson & Sabatelli, 1990). Concreet betekent dit dat conflicten tussen gezinsleden in dyades worden opgelost en dat ouders zich aanpassen aan het ontwikkelingsstadium van hun kinderen. Bij het tonen van betrokkenheid en het geven van ruimte is het van belang dat ouders aansluiten bij de veranderende behoeften van de adolescent (Larson & Richards, 1994).

Allochtone jongeren verkeren wat dit betreft mogelijk in een lastig parket. Als hun ouders naar de conventies van de collectivistische cultuur leven, zullen deze niet geneigd zijn vrijheden toe te staan die in een individualistische samenleving heel normaal zijn. In een dergelijke situatie vergt het bereiken van een onafhankelijke positie met behoud van een goede band met de ouders grotere inspanningen van zowel de jongere – voor zover deze niet op de eisen van een individualistische samenleving is voorbereid – als van de ouders – die hun kind een veel grotere onderhandelingsruimte en autonomie moeten toestaan dan van oudsher gebruikelijk voor hen is.

CENTRALE VRAAG

In de westerse adolescentiepsychologie worden hoge niveaus van zowel verbondenheid als autonomie als de optimale combinatie beschouwd. Binnen de IC traditie zien we de twee thema's tegenover elkaar geplaatst. Waar het autonome individu in de westerse samenleving het ideaal van zelfredzaamheid najaagt en afhankelijkheid vreest, weten groepsleden in de op het collectief georiënteerde samenleving zich op elkaar aangewezen voor praktische en emotionele steun.

Hoe vertaalt een dergelijk verschil in culturele waarden en idealen zich concreet in de levens van jongeren met een verschillende etnische achtergrond in een multiculturele samenleving? Dit is de centrale vraag in deze dissertatie. Voelen westerse jongeren zich daadwerkelijk autonoom? Laten allochtone jongeren zich inderdaad meer aan anderen gelegen liggen? Om deze vragen te beantwoorden zullen we autonomie en verbondenheid op verschillende manieren en binnen verschillende relaties onderzoeken.

Alle concepten in dit proefschrift die een aspect van verbondenheid of autonomie meten staan gerangschikt in Tabel 1; andere concepten uit dit proefschrift, zoals welbevinden, blijven hier buiten beschouwing. Wij hebben de door ons gemeten begrippen ingedeeld op basis van het overzichtsartikel van Collins en Repinski (1994) waarin onderscheid wordt gemaakt tussen concepten die afstand in relaties benadrukken (conflict, individuatie, separatie en autonomie) en concepten die verwijzen naar verbondenheid tussen mensen (vertrouwen, intimiteit, emotionele nabijheid, positief affect, en communicatie). Ook de omschrijvingen van het Zelf en Ander motief waren behulpzaam bij het maken van een indeling. Omdat Hermans splitsing expliciet als een kenmerk van het Z motief noemt, staat de schaal Negatieve Waardering Etnische Groep die meet in hoeverre iemand zichzelf distantieert van de eigen groep, aan de rechterzijde van de tabel. De schaal Land uit hoofdstuk 3 meet in hoeverre iemand het belang van bijvoorbeeld rechtvaardigheid onderkent, en staat dus onder Verbondenheid gerangschikt. Veiligheid Stad meet veiligheid in de zin van zelfbehoud en staat onder Autonomie. De naamgeving en de indeling van de resterende meetinstrumenten uit Tabel 1 spreekt voor zichzelf. Wellicht ten

overvloede: de A emoties operationaliseren het A motief en de PZ emoties (ook) het Z motief (zie hoofdstuk 5).

Tabel 1

Operationalisaties van verbondenheid en autonomie in deze dissertatie

Verbondenheid	Autonomie	Hfst
Positieve Waardering Etnische Groep	Negatieve Waardering Etnische Groep	2
Voorkeur Contact Etnische Groep		
Waardering Nederland		
Onderlinge Afhankelijkheid	Individualisme	3
Familie Integriteit		
Groepsconsensus		
Steun Ouders		
Relaties Vrienden/Familie		
Bij een Groep Horen		
Schoolklimaat	Inspraak op School	
Land	Veiligheid; Mogelijkheden in Stad	
Aangepast Gedrag		
Verdraagzaamheid		
Accommodatie gezin	Distantie gezin	4
Accommodatie vrienden	Distantie vrienden	
Familie Integriteit	Beheersingsoriëntatie	6
Hechting ouders	Emotionele autonomie	
Hechting vrienden	Gedragsautonomie	
A emoties algemeen	PZ emoties algemeen	
A emoties moeder	PZ emoties moeder	
A emoties vader	PZ emoties vader	
A emoties vriend	PZ emoties vriend	
A emoties leraar	PZ emoties leraar	

De focus in dit boek verschuift van contexten die op grote afstand liggen van het individu tot contexten dichtbij het individu. Het specificeren van de context, van de ander in relatie tot wie het gedrag gemeten wordt, is van cruciaal belang binnen het onderzoek naar IC (Hui, 1988; Rhee, Uleman, & Lee, 1996). Hiermee hebben wij, zoals uit de naamgeving van veel instrumenten reeds blijkt,

zo veel mogelijk rekening gehouden. Slechts in een kleine minderheid van de gevallen hebben wij geabstraheerd van de context. Instrumenten die autonomie en verbondenheid op soortgelijke manier binnen dezelfde context meten zijn op gelijke hoogte in de tabel geplaatst (Positieve tegenover Negatieve Waardering Etnische Groep), soms echter ontbreekt een dergelijke overeenkomst (bijvoorbeeld tussen Beheersingsoriëntatie en Familie Integriteit).

Ook op een andere manier loopt de aandacht in deze dissertatie van buiten naar binnen. In hoofdstuk 2 worden attitudes gemeten, in hoofdstuk 3 staan waarden centraal, in hoofdstuk 4 gaat het om gedrag en in hoofdstuk 6 om emoties. Je zou kunnen zeggen dat de thema's autonomie en verbondenheid op steeds 'intiemere' wijze bij Nederlandse en allochtone jongeren zijn nagevraagd.

LEESWIJZER

In het tweede hoofdstuk gaan wij na of er sprake is van een verhoogd niveau van emotionele problemen bij allochtone jongeren en of het acculturatieniveau hierop van invloed is. Tevens onderzoeken we, zowel bij allochtone als autochtone jongeren, of de houding ten aanzien van de eigen etnische groep samenhang vertoont met welbevinden.

In het derde hoofdstuk word een viertal, op basis van de IC literatuur geformuleerde hypothesen getoetst, die betrekking hebben op waardeoriëntaties van autochtone en allochtone jongeren. Onder meer wordt op systematische wijze gekeken of Turkse en Marokkaanse jongeren waarden die bekende mensen betreffen (de wij-groep) sterker onderschrijven dan Nederlandse jongeren, en of omgekeerd Nederlandse jongeren waarden die verder reiken dan de eigen leefomgeving, belangrijker vinden dan de Turkse en Marokkaanse jongeren. In het volgende hoofdstuk spitst de aandacht zich toe op de twee belangrijkste contexten waarbinnen adolescenten zich begeven, het gezin en de vriendengroep. Maken Marokkaanse en Nederlandse jongeren op een andere manier onderscheid in hun gedrag tussen deze twee contexten? De hypothese wordt getoetst dat Nederlandse jongeren zich wanneer ze thuis zijn minder aanpassen en meer afstand creëren dan wanneer ze bij hun vrienden zijn, terwijl Marokkaanse jongeren zich juist thuis relatief meer aanpassen en minder distantieëren.

In het vijfde hoofdstuk worden de emotieschalen van Hermans et al. (1985) en van Kitayama, Markus en Matsumoto (1995) die autonomie en verbondenheid meten, aangepast voor onderzoek onder adolescenten. Er worden drie schalen gevormd: een A schaal die verbondenheid meet, een PZ schaal die welbevinden en autonomie meet en een N schaal die bestaat uit negatieve gevoelens. In het laatste hoofdstuk wordt onder meer onderzocht hoe sterk Marokkaanse en Nederlandse jongeren deze gevoelens bij verschillende personen ervaren.

HOOFDSTUK 2

STRESS AND ETHNIC IDENTITY IN ETHNIC MINORITY YOUTH IN THE NETHERLANDS

Vollebergh, W.A.M. & Huiberts, A.M. (1997).

Social Behavior and Personality, 25, 249-258.

ABSTRACT

In this article emotional problems – operationalized in terms of well-being and feelings of stress/depression- were investigated in secondary school pupils in the Netherlands. Girls, both autochthonous and allochthonous, appear to have more emotional problems than boys. Educational levels did not have an effect on emotional problems. Allochthonous pupils reported more emotional problems than autochthonous pupils. The difference was most pronounced between allochthonous pupils and autochthonous pupils in ethnic autochthonous ('white') schools. Ethnic self-identification is not by itself related to feelings of well-being or stress, but appears to serve as a moderator in this respect: in ethnic minority youngsters with a bicultural orientation (identification with both their own ethnic group and the Dutch), no effect of ethnic attitudes on stress was found, while in those identifying solely with their own ethnic group, negative attitudes towards their own group or towards the Netherlands increases feelings of stress.

INTRODUCTION

The number of youngsters originating from ethnic minority groups in the Netherlands has systematically grown over the last two decades. The number of Moroccans for example rose from 17,000 in 1971 to over 165,000 in 1995; the number of Turks rose from 233,000 in 1971 to over 200,000 in 1994 (CBS, 1994). Other ethnic groups (Surinamese, people from African and Asian countries) also grew in numbers. In particular autochthonous children and adolescents come into contact with ethnic minorities, because in the Netherlands youngsters up to seventeen years are all obliged to participate in the educational system. Allochthonous youngsters thus are unable to restrict themselves to contact within their own ethnic group, a tendency often found in large groups of adults (Distelbrink & Veenman, 1995). Furthermore, the percentage of young people is much larger in ethnic minority groups. In the autochthonous Dutch population, youngsters 0-19 years of age, make up 25% of the total population, while this percentage goes up to 38% in the Surinamese population, 44% in the Turkish population and 50% in the Moroccan population in the Netherlands (Tesser, 1993). Most ethnic minorities in the Netherlands live in the four largest cities. In these cities in the last two decades a multicultural social community has grown, that is particularly noticeable in the lives of children and adolescents. This community provides opportunities to study the stress that may accompany the integration processes of children in the newly formed ethnic minority groups.

Most research on ethnic minority youth in the Netherlands however had been directed at analysing their position in the educational system and on the labor market and at analysing the possible effects of discrimination in the Dutch autochthonous population (Distelbrink & Veenman, 1995; Vollebergh, 1996). Much less research has been conducted on psychological well-being or emotional problems in ethnic minority youth. First research-results on this issue do not lead to unequivocal conclusions. Results from a large survey conducted among eight thousand pupils in secondary education in the Netherlands in the nineties, in which approximately eight percent of the participants originated from the ethnic minority groups, revealed that ethnic minority youngsters seem to be less well off: they reported more feelings of loneliness, more feelings of depression and lower self-esteem. Moreover they reported suicidal thoughts more often than the autochthonous Dutch pupils (Garnefski & Diekstra, 1993). These results however were not systematically controlled for background-characteristics such as educational level or social class. Doing so might lead to different results. In the U.S. it was found that blacks had significantly higher levels of depressive symptomatology than whites. However, these differences were eliminated once SES, a composite of occupational status, education and household income, was statistically

controlled (Biafora, 1995). The same results were found with respect to adolescent mental health: no differences between black and white adolescents in the U.S. were found with respect to depression once age, SES and sex were controlled (Taylor Gibbs, 1990). But blacks in the U.S. have a long history of being a minority group, while ethnic minorities in the Netherlands find themselves in the middle of a recent acculturation process. The process of integration into another culture is generally thought to be accompanied by acculturative stress – stress due to the efforts it takes to accommodate to a new cultural environment. Therefore we might hypothesize that relatively low levels of well-being are found to the largest extent in youngsters who are relatively unacquainted with the Netherlands, although some argue that acculturative stress need not endanger mental health in general (Saldana, 1994; Berry, 1994).

Other, more general studies on self-esteem – closely related to well-being – in ethnic minority youngsters in the Netherlands, focus on ethnic identity. Most of these studies do not support the idea that allochthonous youngsters have lower esteem. In six different studies Verkuyten (1995) did not find any differences between autochthonous and allochthonous adolescents on self-esteem. Contrary to researchers working from social identity perspectives (Tajfel, 1982; Turner, 1984), who suggest that identifying with a low status group (such as most ethnic minority groups) is related to lower levels of self-esteem, Verkuyten concludes that being a member of an ethnic minority group need not lead to an internalization of negative opinions on this ethnic group, which is relatively independent of the majority's opinions on this group. It may also result from the possibility of identifying with both the minority and the majority group at the same time. Ethnic minority members may not have to 'choose' between an 'allochthonous' and an 'autochthonous' ethnic identity because it is possible for them to identify with both groups simultaneously and to develop a 'bicultural identity' (LaFromboise, Coleman & Gerton, 1993; Rotheram & Phinney, 1987; Rosenthal, 1989). The implications of ethnic identity for the psychological well-being of ethnic minority members are not entirely clear either. In her review of pertinent research Phinney (1990) concludes that results on this issue are ambivalent: some studies report a positive relation between ethnic identity and measures of psychological well-being, while other studies fail to find such a relationship. Research in the Netherlands does not lead to unambiguous results either. Verkuyten (1992) found that feelings of stress are usually highest and feelings of self-worth relatively low in ethnic minority youngsters identifying solely with the Dutch autochthonous culture. In other research however, he found that this relationship is not very strong (Verkuyten, 1995).

A possible explanation for these ambiguous results may be that in the different studies different aspects of ethnic identity have been studied

(Phinney, 1990). It might well be that only particular aspects of ethnic identity have a relationship with psychological well-being, while for other aspects this relationship is absent. An explanation might also be found in the conjunction of different aspects of ethnic identity with well-being or stress. Sanchez & Fernandez (1993) for example found a positive relation between stress and low 'mainstream' identification, but only in those members of ethnic minority groups displaying a high level of ethnic identification.

Thus, in our study on stress and well-being in ethnic minority youngsters we will try to answer the following questions. First we will report on the psychological well-being of allochthonous youngsters in the Netherlands in comparison to Dutch autochthonous youngsters. Are Dutch autochthonous youngsters better off? Next we try to relate well-being in ethnic minority youth to their level of acculturation in Dutch society: is getting acquainted with Dutch society helpful in this respect or does it induce feelings of stress instead? Next, we will take into consideration the possible effect of ethnic identity. Do we find a relationship between ethnic identity and psychological well-being in allochthonous youngsters, and if so, what dimensions of ethnic identity are responsible for this effect?

METHOD

Sample survey

As most of the ethnic minority people live in the four big cities in the Netherlands, we conducted our research in Rotterdam, with a population of 600,000 the second city of the Netherlands. In total 705 pupils in secondary education participated in the survey, originating from eight different schools. Three schools consisted of autochthonous Dutch pupils only – the autochthonous schools. The other five schools had a mix of pupils from different ethnic backgrounds – the ethnic mixed schools. Three different educational levels were represented: Mavo – lower general secondary education ($n = 176$); Havo – higher general secondary education ($n = 230$); and Vwo – pre-university education ($n = 301$). Mean age of the pupils was 16. Both sexes were represented (56% girls, 44% boys).

Ethnic background of participants was assessed by land of birth of both parents. Youngsters were considered as 'allochthonous' if both parents were born outside the Netherlands in a non-western country (Turkey, Morocco, Surinam, Asiatic and African countries), and if both parents were born in the same country. Youngsters whose parents were American, European or Australian were removed from the sample. Only a very small number of participants ($n = 57$) came from parents born in different countries. These were left out as well.

Tracking down allochthonous youngsters by birthplace of parents may result in the disappearance of the third generation of allochthonous children, whose parents are born in the Netherlands. To check this out, we also assessed the language spoken at home. In total 405 autochthonous and 185 allochthonous youngsters participated. Allochthonous youngsters originated from very different ethnic backgrounds: 36 pupils had Turkish parents, 25 Moroccan, 71 Surinam and Antillian, 28 Asian and 26 had African parents.

Measures

Ethnic self-identification was assessed by asking the Ss to complete the following sentence: 'in terms of ethnic group membership I consider myself as an...'. This question had been used often in research on ethnic identity (Phinney, 1992). Answers were coded as: 1. Dutch; 2. Dutch allochthonous; 3. Allochthonous. Answering category 1 and 3 can be considered as 'monocultural orientations' whereas 2 is a 'bicultural orientation'.

Ethnic attitudes towards one's own ethnic group were measured by a set of 15 items (Likert type). Ss were asked to express their agreement with these items on a 5-point scale going from 1 'totally disagree' to 5 'totally agree'. Two items came from the Multigroup Ethnic Identity measure (Phinney, 1992), five items came from the Collective Esteem Inventory (Luhtanen & Crocker, 1992). The other items were formulated by us (see Appendix 1).

Factor analysis of all items (Principal Components Analysis, Varimax Rotation) revealed three factors, both in autochthonous and in allochthonous pupils: one factor (PEOG) refers to the Positive Evaluation Group of one's Own Group (e.g. 'I'm glad that I am a member of my ethnic group'), internal reliability is satisfactory (Cronbach's Alpha .70 in an autochthonous, and .76 in allochthonous pupils); one factor (PCOG) refers to a Preference for Contact within one's own Group (e.g. 'I prefer to marry someone from my own ethnic group') with Cronbach's Alpha being .65 in allochthonous and .85 in autochthonous pupils; and one factor (NEOG) refers to the Negative Evaluation of one's Own Group (e.g. 'I often dislike the fact that I am a member of my own ethnic group'). The reliability of this factor was good for allochthonous pupils (Cronbach's Alpha .70), but rather low in autochthonous pupils (Cronbach's Alpha .45).

Positive attitudes towards Dutch Society (PADS) were measured by six items referring to living in Dutch society (e.g. 'I feel at home in Dutch society', see Appendix 1). Reliability of this scale was satisfactory (Cronbach's Alpha .80 in allochthonous and autochthonous pupils).

Psychic stress and depression was assessed by a shortened version of the General health Questionnaire (Goldberg, 1978; Kienhorst, de Wilde, Bout & Diekstra, 1990; ;Meeus, 1993). This questionnaire consists of ten items measuring the presence of feelings of stress and depression in the last month: six items pertain to feelings of stress (e.g. 'In the last four weeks, have you had the feeling that you could not cope with your problems?'), four items pertain to feelings of depression (e.g. 'In the last four weeks, have you felt unhappy and down?'). Answering categories were from 1 'not at all' to 4 'more often than usual'. Internal consistency of the scale is highly satisfactory (Cronbach's Alpha .91).

Psychological well-being was assessed by the Cantril-ladder (Cantril, 1965), a ten point scale designed to measure general feelings of happiness and well-being.

Acquaintance with the Netherlands was assessed by the following two questions: a: What language is spoken in the family (1. Dutch only; 2. Dutch and own allochthonous language; 3. Allochthonous language only). B: Place of birth (1. In the Netherlands; 2. In country of parents).

RESULTS

Psychological well-being in autochthonous and allochthonous pupils

As in previous studies it was found that psychological well-being in girls was lower than that of boys. Girls report higher levels of stress and a lower level of well-being. This gender difference is found in all educational levels, and in allochthonous and autochthonous pupils (two-way interaction effects between gender and educational level or ethnic background on stress and well-being are not significant, $p > .05$). Differences between educational levels do not exist. This is also in accordance with previous studies in the Netherlands. Differences between autochthonous and allochthonous pupils are substantive and consistent across educational levels and gender (no two-way interaction effects with ethnic background are found either, $p > .05$). allochthonous pupils report more feelings of stress and a lower level of well-being than autochthonous Dutch pupils. In the group of autochthonous pupils a difference is found between pupils originating from ethnic mixed schools and those from autochthonous schools: those in autochthonous schools report less stress and a higher level of well-being (see Table 1).

Table 1
Stress and well-being by gender, education level and ethnic background (multiple classification analysis)

	Stress	Well-being
Gender		
Girls	1.93	7.32
Boys	1.66	7.66
	$F = 25.66^{**}$	$F = 7.45^{**}$
Education level		
Lower	1.75	7.69
Middle	1.80	7.30
Higher	1.85	7.47
	n.s.	n.s.
Ethnic background		
Autochthonous (autochthonous schools)	1.68	7.74
Autochthonous (Ethnic mixed schools)	1.86	7.40
Allochthonous	1.97	7.13
	$F = 10.53^{**}$	$F = 8.61^{**}$

Note. level of significance $^{**} p < .001$, ns: $p > .05$

Acquaintance with the Netherlands

No effect of language spoken at home on feelings of well-being or stress was found. Allochthonous pupils who speak both the Dutch language and their own language at home tend to report somewhat lower levels of stress and a higher level of well-being, but these differences were not significant ($F(2, 176) = 0.19, p > .01$ for stress and $F(2, 176) = 1.04, p > .01$ for well-being). Length of stay in the Netherlands did not have an effect on well-being either. Approximately 60% of the allochthonous participants were born in the Netherlands. Their level of well-being and stress is comparable to that of the pupils born outside the Netherlands ($F(1, 170) = 1.04, p > .01$ for stress and $F(1, 170) = 1.04, p > .01$ for well-being). Making a distinction between those coming to the Netherlands before the age of six, and those coming at a later age did not lead to significant differences in well-being or stress either ($F(2, 169) = 4.14, p > .01$ for stress and $F(2, 169) = 0.81, p > .01$ for well-being).

Ethnic identity and well-being

In autochthonous pupils only a small correlation is found between their level of ethnic identification (NEOG: Negative Evaluation of the Own Group) and stress (see Table 2). In allochthonous pupils a significant, though somewhat stronger, correlation is also found between NEOG and feelings of stress. No correlations with well-being were found. The other aspects of ethnic identity appear to be unrelated to measures of stress or well-being.

Table 2

Correlation of stress with ethnic attitudes in autochthonous and allochthonous pupils

	PEOG	NEOG	PCOG	PADS
Autochthonous	.04	.11*	.05	-.05
Allochthonous				
Bicultural identification (Dutch and allochthonous)	-.01	.05	.11	-.16
Monocultural identification (Allochthonous)	.16	.26*	-.04	-.23*

Note. level of significance * $p < .05$

Of the allochthonous pupils, 55% considered themselves as a member of their own ethnic group only; 40% considered themselves as both a member of their own group and as a member of the Dutch autochthonous group (e.g. a 'Dutch Moroccan'), and only 5% considered themselves as member of the Dutch group only. No differences are found in level of stress or well-being between these different groups of allochthonous pupils ($F = 1.01, p > .05$ for stress, $F = 0.40, p > .05$ for well-being). However, ethnic self-identification appears to moderate the relationship between ethnic attitudes and stress. Allochthonous pupils who identify with their own ethnic group and not

with the Dutch are more vulnerable to negative attitudes towards either this group or the Dutch context: only in this group significant correlations are found between feelings of stress and ethnic attitudes (NEOG) on the one hand, and attitudes towards living in the Netherlands on the other hand (see Table 2): the more negative they consider being a member of their own ethnic group, the higher the level of stress. In allochthonous pupils who feel themselves as being Dutch as well, these relationships are non-existent. Correlations with well-being were not found.

CONCLUSION

Allochthonous youngsters in the Netherlands report higher levels of stress and lower levels of well-being than autochthonous Dutch pupils in the same schools. These results support earlier studies in which differences between autochthonous and allochthonous youngsters in the Netherlands were found with respect to psychosocial problems (Garnefski & Diekstra, 1993). Autochthonous pupils in autochthonous schools – where no youngsters from different ethnic backgrounds are found – report lower levels of stress and higher levels of well-being than autochthonous pupils in ethnic mixed schools. It is not very likely that this effect can be explained by differences in socio-economic background of the pupils in these different schools. Large survey data on adolescents in the Netherlands do not report any differences in well-being between adolescents originating from different socio-economic strata (Rispen, Hermanns & Meeus, 1996). This is in accordance with large-scale cross-cultural research on feelings of well-being: within wealthy nations, like the Netherlands, usually no relationship is found between income or material resources on the one hand and feelings of happiness on the other (Myers & Diener, 1995). The differences need not be explained by the fact that the autochthonous schools are ‘white’ either. Instead, they may be an effect of the schools being relatively homogeneous as far as the cultural background of their pupils is concerned. If so, we should expect higher levels of well-being in allochthonous pupils in homogeneous allochthonous schools (i.e. where all pupils originate from the same ethnic background) as well. As such schools are non-existent in secondary education in the Netherlands, we cannot decide on this issue in our present research. Acquaintance with Dutch society appears to have no effect on levels of well-being in the allochthonous groups. Those identifying with Dutch society (by measure of self-identification), those speaking (only) the Dutch language at home, and those being born in the Netherlands do not report less (or more) feelings of stress than those identifying with their own ethnic group only, or those being in the Netherlands for a relatively short time. This is in accordance with the results of Saldana

(1994) and Sam & Berry (1995), who found that migration-history or level of acculturation need not by itself have a negative effect on psychological well-being or stress. Ethnic self-identification did not have an effect on stress or well-being in allochthonous pupils either. The idea that bicultural identification enhances well-being was not confirmed. Instead, ethnic self-identification appears to moderate feelings of stress and well-being in allochthonous pupils. Those identifying only with their own group are more vulnerable to negative attitudes regarding this group and regarding the surrounding Dutch society. In these allochthonous youngsters, negative attitudes towards their own group have a negative effect on their happiness: as their attitude towards their own group becomes more negative, feelings of stress increase and feelings of well-being diminish. Meanwhile, the perceived hospitality or valuable aspects of the Netherlands gain importance as well. As their appreciation of living in the Netherlands grows, their feelings of happiness grow as well. Those identifying with the Dutch as well appear to be rather indifferent about these issues: their feelings of stress and well-being are unrelated to their opinions on ethnic groups. Thus, in those identifying with their own ethnic group, ethnic identity gains importance, while in the allochthonous youngsters who feel Dutch already, the evaluation of both their own ethnic peculiarities and the Dutch way of living is relatively unimportant and unrelated to stress.

HOOFDSTUK 3

INDIVIDUALISME EN COLLECTIVISME BIJ NEDERLANDSE, TURKSE EN MAROKKAANSE JONGEREN

Huiberts, A., Vollebergh, W. & Meeus, W. (1999).

Tijdschrift voor Orthopedagogiek, 38, 342-356.

SAMENVATTING

In deze studie is nagegaan of Turkse en Marokkaanse jongeren verschillen van hun Nederlandse leeftijdsgenoten op een aantal aspecten van het individualisme-collectivisme syndroom. Het onderzoek is uitgevoerd op middelbare scholen in Rotterdam. De steekproef bestond uit 144 Nederlandse, 36 Turkse en 25 Marokkaanse respondenten in de leeftijd van 14 tot 20 jaar. Zoals verwacht, hechten de allochtone adolescenten meer belang dan de autochtone adolescenten aan traditionele familiewaarden. Ook staan zij, in vergelijking met de Nederlandse groep, positiever tegenover groepen die weinig ruimte bieden voor individuele vrijheid en tegenover persoonlijke eigenschappen die het functioneren van dergelijke groepen bevorderen. Terwijl in de literatuur een grote onderlinge betrokkenheid als een belangrijk kenmerk van collectivisme wordt genoemd, blijken de allochtone en autochtone leerlingen in deze steekproef zich in dit opzicht niet van elkaar te onderscheiden. Bovendien scoren de Turkse en Marokkaanse jongeren tegen de verwachting in hoger op een subschaal die individualistische attituden meet.

INLEIDING

Waarden staan centraal in een cultuur. In het ui-model van Hofstede (1995) worden waarden in de kern afgebeeld. In tegenstelling tot symbolen die zich in de buitenste schil van de ui bevinden en die gemakkelijk ontstaan en weer verdwijnen, zijn waarden moeilijk te veranderen omdat ze vroeg in het leven aangeleerd worden. Waarden vormen de criteria aan de hand waarvan mensen gebeurtenissen en andere mensen (inclusief zichzelf) evalueren en op grond waarvan zij keuzen maken en hun gedrag verantwoorden (Schwartz, 1992).

Onderzoek naar de waarden van adolescenten is bijzonder interessant omdat deze leeftijdsgroep bezig is met het vormen van persoonlijke prioriteiten en een identiteit (Erikson, 1963). Jongeren uit minderheidsgroeperingen kunnen het hiermee moeilijker hebben dan hun leeftijdsgenoten, omdat de waarden van de thuiscultuur vaak verschillen van de waarden in het gastland (Phinney, Dupont, Espinosa, Revill, & Sanders, 1994). Deze jongeren moeten loyaliteitsgevoelens aan de eigen etnische groep en/of familie en hun behoefte geaccepteerd te worden door de meerderheid met elkaar in balans brengen, en daarbij waarden uit de thuiscultuur afwegen tegen de, soms daarmee tegenstrijdige, normen van de meerderheid.

Tot op heden is er echter in Nederland weinig kwantitatief onderzoek verricht naar verschillen in waardeoriëntaties tussen etnische groepen. Het doel van deze studie is om in deze lacune te voorzien door na te gaan of allochtone jongeren hun prioriteiten anders leggen dan autochtone jongeren. We zullen ons hierbij richten op de individualisme-collectivisme dimensie, een dimensie die een zeer centrale plaats in het cross-culturele onderzoek heeft verworven (Kagitçibasi & Berry, 1989; Triandis, 1990) en waarop zowel individuen als culturen vergeleken kunnen worden. Immigranten die vanuit het Mediterrane gebied of Zuidazië naar West-Europa immigreren zouden volgens Hofstede (1995) met name op deze dimensie een cultuurverschil ervaren.

Enige nuancerende opmerkingen ten aanzien van het individualisme-collectivisme concept vooraf zijn wellicht op zijn plaats. Niettegenstaande de warme ontvangst waarover het concept zich binnen de sociale wetenschappen mocht verheugen--er wordt gesproken over een "conceptual eureka" en een "godsend" (Bond, 1994, p. 68)—is er ook ernstige kritiek op het construct te leveren. Het voornaamste kritiekpunt luidt dat individualisme-collectivisme een "catchall" construct is. Gevonden verschillen tussen etnische of culturele groepen worden allemaal toegeschreven aan één, omvattend concept, terwijl alternatieve verklaringen niet kunnen worden uitgesloten en er niet gecontroleerd kan worden voor storende variabelen (Fijneman, Willemsen, & Poortinga, 1996; Kagitçibasi, 1994). De aandacht voor de individualisme-collectivisme dimensie lijkt ten koste te gaan van onderzoek naar andere culturele dimensies (Hofstede, 1994). Bovendien is de literatuur sterk dichotomiserend van aard, met onvoldoende oog voor verschillen tussen individualistische en collectivistische culturen onderling en voor de domein- en

situatie-specificiteit van sociaal gedrag. Hoewel wij ons bewust zijn van de bezwaren die kleven aan het gebruik van de individualisme-collectivisme dimensie, kiezen wij er toch voor om deze centraal te stellen omdat de dimensie een kader biedt waarbinnen verschillen begrepen kunnen worden.

Individualisme en collectivisme

In 1980 introduceerde de psycholoog Hofstede de individualisme-collectivisme dimensie, één van de vijf universele dimensies waarlangs culturen onderling systematisch verschillen. Hofstede (1995, p. 71) definieert een samenleving als individualistisch wanneer de onderlinge banden tussen individuen los zijn en iedereen uitsluitend voor zichzelf en zijn of haar naaste familie zorgt. Wanneer individuen daarentegen vanaf hun geboorte zijn opgenomen in sterke hechte groepen die hen bescherming bieden in ruil voor onvoorwaardelijke loyaliteit, is er sprake van een collectivistische maatschappij. Individualisme vindt men in welvarende, complexe en hoog gespecialiseerde samenlevingen, met een hoge mate van sociale en geografische mobiliteit. Mensen gaan met elkaar om op basis van gelijkheid, zijn lid van meerdere ingroups en kunnen gemakkelijk van ingroup wisselen. De prijs van deze individuele vrijheid is dat relaties relatief weinig zekerheid en sociale steun bieden. Het overgrote deel van de wereld (plusminus 70%) is echter collectivistisch. Het betreft agrarische gemeenschappen waar mensen samenleven in de uitgebreide (extended) familie en voor overleven veel meer dan in individualistische samenlevingen direct op elkaar aangewezen zijn (Triandis, Bontempo, Villareal, Asai, & Lucca, 1988). De auteurs opperen de hypothese dat met het complexer worden van een samenleving de nadruk verschuift van het uitwisselen van particularistische, veelal immateriële giften (dat wil zeggen giften die het bijzondere karakter van de relatie onderstrepen zoals liefde, zorg, hulp en steun, status) naar het, minder tijdrovende, uitwisselen van universele giften (geld, informatie, goederen).

De individualisme-collectivisme dimensie hangt samen met de dimensie machtsafstand, de mate waarin mensen met minder macht verwachten en accepteren dat de macht ongelijk verdeeld is (Hofstede, 1995). In de regel is het zo dat in collectivistische samenlevingen een grotere acceptatie van machtsongelijkheid bestaat dan in individualistische samenlevingen het geval is. In eerstgenoemd type samenleving zijn relaties met een ongelijke machtsverdeling gebruikelijker, en ook belangrijker. Zo is in collectivistische culturen de band tussen ouder en kind vaak sterker dan de band tussen echtgenoten; in individualistische culturen geldt het omgekeerde (Triandis et al., 1988).

De individualisme-collectivisme dimensie is in ander cross-cultureel onderzoek gerepliceerd, onder meer door Bond (1988) in een onderzoek naar waarden onder studenten uit 21 landen, door Schwartz (1994) die acht verschillende waardedomeinen langs de dimensie groepeerde, en door Triandis et al. (1986) in een studie naar attitudes waaraan negen landen, waaronder Nederland, deelnamen. In het laatstgenoemde onderzoek bleek individualisme-collectivisme geen bipolaire dimensie te zijn, maar te bestaan uit de volgende

vier onafhankelijke factoren: Separation from Ingroups, Self Reliance with Hedonism, Interdependence with Sociability en Family Integrity. De eerste twee factoren vertegenwoordigen aspecten van individualisme, de laatste twee van collectivisme. De factor familie-integriteit verklaarde de meeste variantie en correleerde het sterkst (negatieve rangcorrelatie) met de individualisme-index uit het onderzoek van Hofstede. Dit is ook het resultaat van een onderzoek van Triandis et al. uit 1993, waar gesuggereerd wordt dat collectivisme over culturen heen equivalent is aan “familism” (p. 381). De factor familie-integriteit bestaat uit items die binnen een cultuur weinig variantie, maar tussen culturen veel variantie vertonen. Wanneer de eenheden van analyse geen culturen maar individuen zijn, worden in plaats van individualisme en collectivisme de termen idiocentrisme respectievelijk allocentrisme gehanteerd. Allocentristen zijn meer op anderen gericht, idiocentristen meer op zichzelf. Eerstgenoemden hechten belang aan goede sociale relaties en gezelligheid, terwijl laatstgenoemden juist onafhankelijk willen zijn en hun persoonlijke competentie en prestaties prioriteit geven (Triandis, Leung, Villareal, & Clack, 1985; Triandis et al. 1993).

Individualisme en collectivisme bij autochtone en allochtone jongeren

Wanneer culturele groepen vergeleken worden op de subsyndromen van individualisme en collectivisme zijn de resultaten steeds consistent wanneer het om items gaat die de afhankelijkheid tussen de generaties benadrukken (Family Integrity), maar minder eenduidig wanneer het één van de andere subsyndromen (Separation from Ingroups, Self-reliance, Interdependence) betreft. Zo scoren op de subschaal Family Integrity volgens verwachting Chinezen hoger dan Amerikanen (Triandis, McCusker, & Hui, 1990) en studenten uit Azië en Latijns-Amerika hoger dan hun Amerikaanse studiegenoten (Arthur, Doverspike & Fuentes, 1992). Maar de Amerikaanse respondenten in de studie uit 1986 scoorden erg hoog op Interdependence, terwijl Amerika als prototypisch individualistisch geldt en onderlinge afhankelijkheid als een aspect van collectivisme wordt beschouwd. De totaalscore op de INDCOL-schaal (Hui, 1988), een schaal die betrokkenheid ten aanzien van zes ingroups meet, lag bij Nigerianen niet hoger dan bij Canadezen (Gire & Carment, 1993); bij Aziatische studenten niet hoger dan bij Amerikaanse studenten (Chang-Ho, 1997). De Individualism-Collectivism Interpersonal Assessment Inventory (ICIAI) meet hoeveel belang iemand hecht aan collectivistische waarden als loyaliteit, gehoorzaamheid en sociale verantwoordelijkheid in zijn of haar relaties met ouders, vrienden, collega's en vreemdelingen en hoe vaak hij of zij zich daarnaar gedraagt (Matsumoto, Weissman, Preston, Brown & Kupperbusch, 1997). Op deze schaal bleek Japan niet altijd collectivistischer te scoren dan de Verenigde Staten. Marjoribanks (1997) daarentegen, die werkt met items die intergenerationele afhankelijkheid benadrukken (bijvoorbeeld: “When a boy/girl gets married his/her main loyalty still belongs to his/her family”), vond wel verschillen tussen Australische groepen met een verschillende afkomst (Engels, Grieks en Italiaans). Conform de verwachting scoorden de Anglo-Australiërs het meest individualistisch. Gezien deze onderzoeksbevindingen, verwachten wij

dat Turkse en Marokkaanse jongeren alleen op het subsyndroom familie-integriteit hoger zullen scoren dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten. Op de overige subsyndromen van individualisme-collectivisme verwachten wij geen verschillen.

In collectivistische culturen vormt niet het individu, maar de groep de eenheid van sociale waarneming (Triandis, 1994). In een collectivistische samenleving wordt in termen van groepen gedacht en wordt iemand in de eerste plaats gezien als groepslid en minder als een uniek individu met eigen rechten, wensen en talenten. Groepsdoelen gaan vóór persoonlijke ambities; binnen de groep is veelal sprake van een duidelijk hiërarchische structuur en bestaat er overeenstemming over belangrijke waarden en normen. Hierdoor nemen in een multiculturele samenleving mensen met een collectivistische achtergrond de eigen etnische groep als homogener waar dan andere etnische groepen, terwijl individualisten, die zich richten op grote individuele verschillen binnen de eigen groep, juist outgroups als homogener ervaren dan de eigen etnische groep (Triandis et al.; 1990). Onze tweede hypothese luidt dat Turkse en Marokkaanse jongeren meer dan Nederlandse jongeren gericht zijn op consensus in groepen, dat wil zeggen dat zij zich beter thuis voelen in een groep waarin geen afwijkende meningen worden geduld.

Het verschil in gedrag ten opzichte van iemand die wel of niet tot de eigen groep behoort is bij collectivisten groter dan bij individualisten. Triandis, et al. (1988) vonden dat het percentage Japanners dat zich conformeert aan de mening van hun ouders 15 keer zo groot is als het percentage dat zich conformeert aan de mening van een buitenlander, terwijl bij Amerikaanse proefpersonen dit percentage slechts vier keer zo groot was. Ook de hypothese dat collectivisten zich tegenover mensen die tot een outgroup behoren formeler, onvriendelijker en met meer superioriteit zullen gedragen dan individualisten werd grotendeels bevestigd (Triandis et al., 1990). Hofstede onderstreept het belang van het onderscheid tussen in- en outgroup op de volgende wijze: "Collectivism is not altruism, but in-group egoism. In a collectivist society, a poor relative can expect to be helped, but not necessarily a poor stranger" (1994, p. xiii). Ook Schwartz benadrukt het verschil tussen "ingroup collective" en "universal collective goals" (1990, p. 141) en speculeert dat in een ideaaltypische collectivistische gemeenschap met name de *interpersoonlijke* sociale waarden (bijvoorbeeld: behulpzaam, eerlijk, vergevingsgezind) belangrijk zijn, terwijl in een ideaaltypische individualistische samenleving de *universele* sociale waarden (sociale rechtvaardigheid, gelijkwaardigheid) meer nadruk krijgen. Triandis et al. (1990) komen via een andere redenering tot dezelfde conclusie. Collectivisten zouden, vanwege de vele verplichtingen tegenover hun groep, weinig energie over hebben om te investeren in de gemeenschap en in zaken die het algemeen welzijn bevorderen, terwijl individualisten zich daartoe meer geroepen zouden voelen. Onze derde voorspelling is dan ook dat allochtone jongeren hoger zullen scoren dan autochtone jongeren op waarden die de ingroup betreffen (ouders en vrienden)

en dat omgekeerd autochtone jongeren hoger zullen scoren op waarden die betrekking hebben op domeinen die verder verwijderd liggen (zoals stad en land).

Socialisatiepraktijken in individualistische en collectivistische samenlevingen verschillen. In eerstgenoemd type samenleving gelden zelfstandigheid en mondigheid als belangrijke opvoedingsdoelen, terwijl in het tweede type het kind wordt opgevoed tot groepslid en weinig individuele aandacht krijgt. In een collectivistische gemeenschap is er vaak geen aparte kinderwereld, vertegenwoordigen kinderen een instrumenteel belang (oudedagsvoorziening) en worden ze opgevoed met duidelijke rolmodellen voor ogen. Gehoorzaamheid van kinderen aan ouders wordt belangrijk gevonden, lijfstraffen zijn niet ongebruikelijk, en binnen het gezin is er weinig ruimte voor privacy. Daartegenover staat dat in collectivistische culturen minder kindermisbruik en -verwaarlozing plaatsvindt dan in individualistische landen (Triandis, 1990). De hierboven geschetste opvoedingspraktijken zijn aan veranderingen onderhevig. Zo betoogt Kâğıtçibasi (1990) dat met een toenemende urbanisatiegraad en economische groei, ontwikkelingen die bijvoorbeeld te zien zijn in Turkije, de economische waarde van kinderen afneemt. Het accent komt te liggen op de psychologische waarde van kinderen, waarbij kinderen als kameraad worden gezien. Terwijl de economische afhankelijkheid tussen de generaties verdwijnt, blijven emotionele banden daartussen hecht. Loyaliteit aan de familie en de groep is nog steeds belangrijk, daarnaast komt meer ruimte voor individuele voorkeuren.

Wanneer we de situatie in Nederland in ogenschouw nemen, blijkt dat het begrip opvoeding in allochtone en autochtone gezinnen een verschillende betekenis heeft. Met name tussen Nederlandse en allochtone ouders van de oudere eerste generatie (dat wil zeggen allochtonen die voor of in 1960 zijn geboren en op of na 16-jarige leeftijd zijn gemigreerd) zijn de verschillen in opvattingen aanzienlijk. Zo vinden Nederlandse ouders het belangrijk om de eigen aard van het kind te stimuleren en het kind aan te zetten tot exploratie van de omgeving, terwijl Marokkaanse ouders proberen hun kinderen te modelleren naar een volwassen ideaalbeeld. Voor hen vormen religieuze en morele deugden belangrijke richtsnoeren, voor Nederlanders zijn dat eigenschappen als assertiviteit en 'jezelf zijn' (Pels, 1991). Ook uit ander, grootschaliger onderzoek komt naar voren dat Nederlandse ouders autonomie het belangrijkste opvoedingsdoel vinden (Rispen, Hermanns, & Meeus, 1996), terwijl recent onderzoek onder Turkse en Marokkaanse ouders leert dat zij prestatiedoelen bovenaan zetten, gevolgd door conformisme, sociaal gevoel en autonomie (Nijsten, 1998; Pels, 1998). Turkse en Marokkaanse jongeren hebben dezelfde voorkeursvolgorde als hun ouders. De allochtone groep kenmerkt zich echter door heterogeniteit. Verschillen in denkbeelden over opvoeding en opvoedingsstijl hangen samen met het opleidingsniveau en de generatie van de ouders. Naarmate ouders lager zijn opgeleid hechten zij meer waarde aan eigenschappen die betrekking hebben op conformisme, zoals ouders

gehoorzamen, eer van de familie hooghouden en een goede moslim zijn, en minder aan eigenschappen die te maken hebben met prestatie en autonomie. De jongere generatie allochtonen is in vergelijking tot de oudere generatie sterker op de Nederlandse samenleving georiënteerd en hanteert een meer autoritatieve opvoedingsstijl, terwijl onder de oudere generatie een autoritair-restrictieve manier van opvoeden gebruikelijk is. Het bijbrengen van respect, relationele vaardigheden en sociale verantwoordelijkheid blijven echter belangrijke thema's, ook in de opvoeding van de jongere generatie allochtonen (Nijsten, 1998; Pels, 1994; Pels, 1998). Verwacht kan dus worden dat allochtone jongeren sociale eigenschappen als netjes en behulpzaam zijn, hoger waarderen dan autochtone jongeren die op hun beurt eigenschappen die onafhankelijkheid en autonomie impliceren, belangrijker vinden (hypothese vier).

Samenvattend hebben wij de volgende vier hypothesen die betrekking hebben op verschillen in waardeoriëntaties tussen autochtone en allochtone jongeren. In vergelijking tot autochtone jongeren:

1. hechten allochtone leerlingen meer waarde aan intergenerationele afhankelijkheid;
2. hebben allochtone leerlingen meer behoefte aan consensus in groepen;
3. scoren allochtone leerlingen lager op waarden die ver van de ingroup verwijderd liggen en hoger op waarden die dichtbij de ingroup liggen;
4. waarderen allochtone leerlingen persoonseigenschappen die in dienst staan van het collectief meer en eigenschappen die de belangen van het autonome subject dienen, minder.

METHODE

Onderzoekspopulatie en dataverzameling

Het onderzoek werd uitgevoerd op middelbare scholen in Rotterdam. De vragenlijsten werden klassikaal afgenomen. In totaal namen acht scholen deel aan het onderzoek. In drie van de acht scholen bestond de leerlingenpopulatie enkel uit autochtone jongeren. De gegevens van deze jongeren ($n = 260$) zijn in dit onderzoek buiten beschouwing gebleven. Op de overige vijf scholen ($n = 276$) werden de jongeren afkomstig uit etnische minderheidsgroeperingen aan de hand van het geboorteland van beide ouders getraceerd. Zij werden tot de 'allochtone groepen' gerekend als beide ouders in hetzelfde land geboren waren. Alleen tweede generatie jongeren uit Marokko ($n = 25$) en Turkije ($n = 36$) werden in het onderzoek betrokken. Samen met 144 Nederlandse jongeren leverde dit een steekproef op van 205 respondenten.

Het traceren van allochtone jongeren met behulp van de geboorteplaats van hun ouders betekent dat wij ons beperken tot de zogenaamde tweede generatie. Jongeren uit de derde generatie, wier ouders in Nederland geboren zijn, zijn daardoor niet meer als 'allochtoon' herkenbaar. Distelbrink en Veenman (1995) noemen dit het fenomeen van de 'statistische verdwijning'.

Om hiervoor te corrigeren is nagegaan welke taal bij de jongeren thuis gesproken wordt. Van de jongeren met in Nederland geboren ouders spreekt slechts twee procent ($n = 3$) thuis een andere taal dan alleen de Nederlandse (zie Tabel 1). Het fenomeen van de ‘statistische verdwijning’ is in deze onderzoeksgroep dus klein te noemen.

Tabel 1

Samenstelling onderzoekspopulatie

	Taal thuis			Totaal
	Nederlands	Nederlands en tweede taal	Alleen tweede taal	
Autochtonen ^a	141	2	1	144
Allochtonen ^b	-	42	19	61
Turken	-	23	13	36
Marokkanen	-	19	6	25

^a Autochtonen = beide ouders in Nederland geboren

^b Allochtonen = beide ouders in Turkije of Marokko geboren

Het onderwijstype VWO ($n = 91$, 44%) was wat beter vertegenwoordigd dan de onderwijstypen Havo ($n = 71$, 35%) en Mavo ($n = 43$, 21%). Ook namen iets meer meisjes ($n = 112$, 55%) dan jongens ($n = 93$, 45%) aan het onderzoek deel. De leeftijd van de respondenten liep uiteen van 14 tot 20 jaar, de gemiddelde leeftijd bedroeg 16.59 jaar (standaarddeviatie = 1.09 jaar). Er waren verhoudingsgewijs evenveel jongens als meisjes in de autochtone en allochtone groep. Ook bevinden zich verhoudingsgewijs evenveel meisjes als jongens in de verschillende onderwijstypen (mavo, havo en vwo). Turkse en Marokkaanse jongeren zijn echter ten opzichte van Nederlandse jongeren oververtegenwoordigd op de mavo en ondervertegenwoordigd op het vwo; dit geldt met name voor de Turkse en Marokkaanse jongens. Eén derde deel van zowel de autochtone als de allochtone jongeren bezoekt de havo.

Meetinstrumenten*Individualisme-collectivisme*

Individualisme-collectivisme werd gemeten met 15 items uit de door Triandis ontwikkelde item-pool (Triandis et al., 1986, Triandis et al., 1988; Triandis et al., 1990) en drie eigen items (zie Bijlage 1). Twee van de drie eigen items zijn ontworpen om de belangrijkste factor, familie-integriteit, die slechts bestaat uit twee items, uit te breiden. Deze items luiden als volgt: “Als mensen ziek worden en veel hulp nodig hebben, dan moet hun familie hen opvangen” en “Als bejaarde mensen moeilijk rond kunnen komen, dan moeten hun kinderen extra geld geven.” Op een vijf-puntsschaal moesten jongeren aangeven in hoeverre ze

het met de uitspraken eens dan wel oneens waren. Factoranalyse (principale componentenanalyse met varimax rotatie) leverde drie factoren op die inhoudelijk goed geïnterpreteerd konden worden. Drie items werden uiteindelijk niet in één van de schalen opgenomen omdat zij in een betrouwbaarheidsanalyse Cronbach's α negatief beïnvloedden.

De eerste twee factoren meten aspecten van collectivisme en zijn achtereenvolgens Onderlinge Afhankelijkheid (5 items) en Familie Integriteit (4 items) genoemd. De derde factor bestond uit 6 items en is aangeduid met Individualisme. Een vaak gesignaleerd probleem in de literatuur is de relatief lage betrouwbaarheid van deze schalen, waardoor soms met totaalscores wordt gewerkt (zie bijvoorbeeld Al-Zahrani & Kaplowitz, 1993; Rosenthal & Feldman, 1992; Tata & Leong, 1994). Ook hier bleek met name de betrouwbaarheid van de schaal Individualisme aan de lage kant: Cronbach's α = .54. De betrouwbaarheden van de subschalen Onderlinge Afhankelijkheid en Familie Integriteit waren respectievelijk .82 en .62. De α 's zijn ook per etnische groep berekend (zie Tabel 2), om te controleren of de items zowel bij autochtone als allochtone jongeren voldoende samenhang vertonen. Alle schalen in aanmerking nemend, kan gesteld worden dat de betrouwbaarheden niet ver uiteenlopen. Opvallend is alleen dat Cronbach's α van de schaal Familie Integriteit bij de autochtone jongeren erg laag ligt.

Tabel 2

Betrouwbaarheid van de schalen

Schaal	Autoch- tonen	Alloch- tonen	Totale groep	Voorbeelditem
Individualisme	.56	.50	.54	Het is meestal beter om iets alleen te doen dan om samen te werken met iemand die minder goed is dan jij zelf bent
Onderlinge Afhankelijkheid	.76	.88	.82	Ik vind het fijn als mijn vrienden dichtbij wonen
Familie Integriteit	.39	.72	.62	Kinderen kunnen het beste thuis blijven wonen tot ze gaan trouwen
Groepsconsensus	.59	.68	.65	De leden van de groep hebben dezelfde opvattingen
Steun Ouders	.80	.66	.73	Mijn ouders hebben tijd voor mij
Relaties	.73	.74	.74	Een harmonisch gezinsleven
Vrienden/Familie				
Bij een Groep Horen	.77	.82	.79	Bij een groep horen

Schaal	Autoch- tonen	Alloch- tonen	Totale groep	Voorbeelditem
Schoolklimaat	.71	.89	.81	Op mijn school voel ik mij op mijn gemak
Inspraak op School	.77	.70	.75	Onderwijs waarbij over de meningen van leerlingen en leraren gediscussieerd wordt
Mogelijkheden in Stad	.70	.62	.67	In onze stad zijn goede opleidingsmogelijkheden
Veiligheid in Stad	.89	.85	.88	In onze stad kan men zich veilig voelen
Land	.74	.77	.75	In ons land is er sociale rechtvaardigheid
Aangepast Gedrag	.73	.77	.75	Of men zo moet zijn? Netjes
Verdraagzaamheid	.72	.70	.72	Of men zo moet zijn? Tolerant

Waarden

De mate waarin jongeren belang hechten aan bepaalde waarden werd nagegaan met behulp van de waardenvragenlijst van Kraak en Nord-Rüdiger (1987). De volgende domeinen waren in deze lijst opgenomen: mijn privé-leven, in onze stad, in ons land, op mijn school, onderwijs, mijn ouders, of men zo moet zijn?, of groepen zo moeten zijn? (zie Bijlage 1). Per domein werd een aantal waarden genoemd. Jongeren moesten aangeven hoe sterk het belang is dat zij aan dergelijke waarden hechten met behulp van een negen-puntsschaal, die als volgt geformuleerd was: "Als dat zo zou zijn, dan zou ik dat .... vinden." De schaal loopt van -4 via 0 tot +4, waarbij -4 de betekenis *uiterst slecht/uiterst onbelangrijk* heeft en +4 de betekenis *uiterst goed/uiterst belangrijk*.

1. *Of groepen zo moeten zijn?* Middels een principale componentenanalyse is getoetst of de zes items die betrekking hebben op groepen, een ééndimensionale schaal vormden. Dit leverde een schaal op van vijf items met een alpha van .65, die bij benadering normaal verdeeld was (Kolmogorov-Smirnov = .07, $p > .01$). De schaal is Groepsconsensus genoemd. Een hoge score wil zeggen dat de respondent prijs stelt op een groep waarin geen afwijkende meningen worden geduld.

2. *Domeinen variërend in afstand.* De volgende domeinen zijn geselecteerd om de hypothese te toetsen dat allochtone jongeren hoger scoren op domeinen die 'dichtbij' liggen en lager op domeinen die 'veraf' liggen: ouders, privé-leven, school, onderwijs, stad en land. Per domein werden factoranalyses (principale componenten analyse met oblimin-rotatie) uitgevoerd. De volgende criteria zijn gehanteerd: de factorladingen van de items moesten ten minste .4 zijn en

Cronbach's alpha van de resulterende schaal moest minimaal .6 zijn. Dit leverde de volgende schaaltes op: Steun Ouders (alpha = .73, drie items), Relaties Vrienden/Familie (alpha = .74, vijf items), Bij een Groep Horen (alpha = .79, twee items), Schoolklimaat (alpha = .81, vijf items), Inspraak op School (alpha = .75, vier items), Veiligheid in Stad (alpha = .88, twee items), Mogelijkheden in Stad (alpha = .67, drie items), Land (alpha = .75, drie items). Voor de alpha's van de etnische groepen afzonderlijk zie Tabel 2.

Aan de waardenvragenlijst van Kraak en Nord-Rüdiger zijn door ons een aantal items toegevoegd die als typische exponenten van collectivisme kunnen worden beschouwd. Omdat zij niet schaalbaar bleken, zijn zij op itemniveau in de analyse meegenomen. Het betreft de volgende items:

- Mijn familie niet ten schande maken.
- In ons land is er respect voor de traditie.
- In ons land is er respect voor oudere mensen.

3. *Of men zo moet zijn?* Tenslotte moesten de jongeren aangeven hoe wenselijk zij een aantal persoonlijke eigenschappen achten. Bovenaan de items stond: "Of men zo moet zijn?" Op deze lijst van 19 items waarin zowel eigenschappen waren opgenomen die hoog worden gewaardeerd in een individualistische samenleving (tolerant, creatief, onafhankelijk, eerlijk) als eigenschappen die centraal staan in een collectivistische maatschappij (bescheiden, netjes, bereid ondergeschikt te zijn) werd een principale componentenanalyse uitgevoerd. De items vielen uiteen in vijf factoren. De eerste factor bestond uit vijf items en kon geïnterpreteerd worden als een aspect van collectivisme, Aangepast Gedrag (attent, op tijd, netjes). Cronbach's alpha van de schaal was .75. Op de tweede factor laadden eveneens vijf items, maar deze kon niet worden geïnterpreteerd als het bedoelde facet van individualisme, autonomie. De factor is Verdraagzaamheid genoemd (alpha = .72) en bevat eigenschappen als tolerantie, vredelievendheid en de bereidheid om buitenlandse jongeren te accepteren. De correlatie (pearson r) tussen deze twee schalen is .41. Op de overige drie factoren laadden steeds twee of drie items die samen geen schaal vormden met een voldoende hoge betrouwbaarheid.

RESULTATEN

Met behulp van drie-weg MANOVA's met de factoren sekse, etnische groep en opleidingsniveau, is nagegaan of zich verschillen voordoen tussen de etnische groepen. De factor etnische groep bestond uit twee categorieën: Nederlandse jongeren enerzijds en Turkse en Marokkaanse jongeren anderzijds. De twee groepen allochtone jongeren zijn samengevoegd omdat anders het aantal waarnemingen in sommige cellen te klein zou zijn. Omdat de variabelen scheef verdeeld waren, zijn alle variabelen (met uitzondering van de variabele Groepsconsensus) getransformeerd tot rankscores. De hier gepresenteerde resultaten hebben betrekking op de analyse op de rankscores.¹ Voor iedere

hypothese is apart een MANOVA uitgevoerd, als multivariate toetsingsgrootte is gekozen voor Wilk's Λ . Alleen de hypothese dat allochtone jongeren meer gericht zijn op groepen (hypothese twee) is getoetst met een ANOVA, omdat daar slechts één afhankelijke variabele, Groepsconsensus, was. Steeds is een significantieniveau van 5% aangehouden. De F - en p -waarden van de multivariate toets worden in de tekst vermeld, de resultaten van de univariate toetsen staan in Tabel 3. De derde orde interactieterm werd niet opgenomen, vanwege een te klein aantal waarnemingen in een aantal cellen. Geen enkele tweede orde interactieterm was (multivariaat) significant. Eerst wordt nu het hoofdeffect van etnische groep besproken, vervolgens wordt kort ingegaan op de invloed van geslacht en opleiding. In de eerste MANOVA werden de drie subschalen van de individualisme-collectivisme vragenlijst als afhankelijke variabelen opgenomen. De multivariate toets bereikte significantie $F(3, 190) = 11.39, p < .001$. Conform de verwachting doen zich op de subschaal Onderlinge Afhankelijkheid van de individualisme-collectivisme schaal geen verschillen voor tussen de etnische groepen en scoren de Turkse en Marokkaanse jongeren op de schaal Familie Integriteit hoger dan de Nederlandse jongeren (zie Tabel 3). Een onverwacht resultaat was dat de allochtone groep ook hoger scoorde op Individualisme.

De behoefte aan consensus in groepen is in deze steekproef niet groot; de gemiddelden schommelen rond de nul. De Turkse en Marokkaanse jongeren scoren conform de tweede hypothese hoger dan de Nederlandse jongeren. Zij scoren licht positief, terwijl de Nederlandse scholieren onder de nul zakken, $F(1, 195) = 12.26, p < .01$.

Vervolgens werden de verschillende domeinen en de drie items die traditionele waarden meten, als afhankelijke variabelen in één MANOVA opgenomen. De multivariate toets was significant $F(11, 173) = 3.91, p < .001$, maar uit de univariate toetsen bleek dat de verschillen tussen de autochtone en allochtone jongeren enkel veroorzaakt werden door de drie items. Op de items Familieschande, Respect voor Traditie, en Respect voor Oudere Mensen scoorden allochtone jongeren hoger dan autochtone jongeren. Op geen enkel ander domein was er een verschil tussen de etnische groepen. Onze hypothese dat jongeren met een collectivistische thuiscultuur lager zouden scoren op waarden die ver van de ingroup verwijderd liggen, wordt dus niet bevestigd. Ook is het niet zo dat deze scholieren hoger scoren op waarden die op de ingroup (hier Steun Ouders, Relaties Vrienden/Familie en Bij een Groep Horen) betrekking hebben.

De multivariate toets op de persoonseigenschappen was eveneens significant: $F(2, 193) = 3.92, p < .05$. Zowel op Aangepast Gedrag als op Verdraagzaamheid scoorden de allochtone jongeren hoger dan de autochtone.

Jongens en meisjes verschilden niet van elkaar op de verschillende subsyndromen van individualisme-collectivisme, $F(3, 190) = 1.93, p > .05$ (zie Tabel 3). Wel bleek een sekseverschil op Groepsconsensus, waarbij jongens hoger scoorden dan meisjes, $F(1, 195) = 11.24, p < .01$.

Tabel 3
Individualisme-collectivisme: het effect van etnische groep, geslacht en opleiding (MANOVA)

Schaal	Autoch- tonen	Etnische groep		Meisjes	Geslacht		Mavo	Opleiding		
		Alloch- tonen	<i>F</i>		Jongens	<i>F</i>		Havo	Vwo	<i>F</i>
Individualisme-collectivisme	<i>n</i> = 143	<i>n</i> = 59	<i>F</i> (3, 190) = 11.39***	<i>n</i> = 109	<i>n</i> = 93	<i>F</i> (3, 190) = 1.93	<i>n</i> = 43	<i>n</i> = 69	<i>n</i> = 90	<i>F</i> (6, 380) = .82
Individualisme	96	119	<i>F</i> (1, 192) = 5.60*							
Onderl. Afhank.	103	92	<i>ns</i>							
Familie Integriteit	90	138	<i>F</i> (1, 192) = 29.47***							
Groepsconsensus	-0.37 <i>n</i> = 144	0.41 <i>n</i> = 61	<i>F</i> (1, 195) = 12.26 **	-0.34 <i>n</i> = 112	0.38 <i>n</i> = 93	<i>F</i> (1, 195) = 11.24**	.11 _a <i>n</i> = 43	.29 _a <i>n</i> = 71	-0.35 _b <i>n</i> = 91	<i>F</i> (2, 195) = 3.14*
Waarden per domein	<i>n</i> = 138	<i>n</i> = 55	<i>F</i> (11, 173) = 3.91***	<i>n</i> = 106	<i>n</i> = 87	<i>F</i> (11, 173) = 1.934*	<i>n</i> = 39	<i>n</i> = 67	<i>n</i> = 87	<i>F</i> (22, 348) = 1.28
Steun Ouders	107	107	<i>ns</i>	112	102	<i>ns</i>				
Relaties Vr./Fam.	101	109	<i>ns</i>	119	92	<i>F</i> (1, 183) = 8.27**				
Bij Groep Horen	102	100	<i>ns</i>	97	106	<i>ns</i>				

Tabel 3 (vervolg)

Schaal	Autoch-tonen	Etnische groep		Meisjes	Geslacht		Mavo	Opleiding		
		Alloch-tonen	<i>F</i>		Jongens	<i>F</i>		Havo	Vwo	<i>F</i>
Schoolklimaat	101	115	<i>ns</i>	110	106	<i>ns</i>				
Inspraak op School	97	110	<i>ns</i>	112	96	<i>ns</i>				
Mogelijkh. in Stad	103	100	<i>ns</i>	104	98	<i>ns</i>				
Veiligheid in Stad	94	110	<i>ns</i>	107	97	<i>ns</i>				
Land	95	105	<i>ns</i>	106	95	<i>ns</i>				
Familie-schande	96	126	$F(1, 183) = 11.71^{**}$	107	116	<i>ns</i>				
Respect Ouderen	94	122	$F(1, 183) = 9.43^{**}$	118	97	$F(1, 183) = 5.50^{*}$				
Respect Traditie	89	137	$F(1, 183) = 27.44^{***}$	118	107	<i>ns</i>				
Persoons-eigenschappen	$n = 144$	$n = 60$	$F(2, 193) = 3.92^{*}$	$n = 112$	$n = 92$	$F(2, 193) = 6.89^{**}$	$n = 42$	$n = 71$	$n = 91$	$F(4, 386) = 5.80^{***}$
Aangepast Gedrag	100	121	$F(1, 194) = 5.30^{*}$	126	94	$F(1, 194) = 13.11^{***}$	131 _a	103 _b	97 _b	$F(2, 194) = 5.23^{**}$
Verdraagzaamheid	96	118	$F(1, 194) = 5.37^{*}$	116	97	$F(1, 194) = 4.4^{*}$	126 _a	82 _b	112 _{ab}	$F(2, 194) = 7.44^{**}$

Noot. Gepresenteerde scores zijn gecorrigeerd voor het effect van de overige onafhankelijke variabelen. De gerepresenteerde scores zijn rankscores, afgerond op hele getallen. Alleen bij de schaal Groepsconsensus worden schaalscores gegeven. Alle multivariate F-waarden worden gegeven; alleen wanneer de multivariate toets significant is worden de gemiddelden en de univariate F-waarden, indien significant, vermeld. Een verschillend subscript betekent significant verschillende waarden op tenminste .05 niveau (Scheffé toets). De aantallen proefpersonen variëren door missende waarden. $^{*}p < .05$. $^{**}p < .01$. $^{***}p < .001$.

Ook persoonseigenschappen worden door jongens en meisjes anders gewaardeerd, $F(2, 193) = 6.89, p < .01$. Meisjes hechtten zowel meer belang aan Aangepast Gedrag als aan Verdraagzaamheid. De multivariate toets op de verschillende domeinen bereikte eveneens significantie, $F(11, 173) = 1.93, p < .05$. Hier scoorden meisjes hoger op de schaal Relaties Vrienden/Familie en op het item Respect voor Oudere Mensen.

Opleiding bleek over het geheel genomen geen rol van betekenis te spelen (zie Tabel 3). Jongeren die de mavo, havo en het vwo bezoeken onderscheidden zich met name van elkaar in het belang dat zij toekennen aan persoonlijke eigenschappen: $F(4, 386) = 5.80, p < .001$. De waardering voor Aangepast Gedrag nam af met het opleidingsniveau: mavo-scholieren scoorden op deze schaal het hoogst, vwo-leerlingen het laagst en de jongeren op de havo bezetten een middenpositie. Deze laatste groep onderscheidde zich op de schaal Verdraagzaamheid van de mavo- en vwo-leerlingen door een lage score. Verder bleek een klein opleidingsverschil op de variabele Groepsconsensus $F(2, 195) = 3.14, p < .05$. Jongeren op het vwo staan negatief tegenover groepsdruk, terwijl mavo- en havo-leerlingen deze licht positief waarderen.

DISCUSSIE

Wanneer autochtone en allochtone jongeren vergeleken worden op verschillende aspecten van het individualisme-collectivisme syndroom, blijken zij met name een verschillend belang te hechten aan traditionele familiewaarden (hypothese één). De allochtone jongeren scoren hoger op de subschaal Familie Integriteit, de items Familieschande, Respect voor Oudere Mensen en Respect voor Traditie. Deze uitkomst is in overeenstemming met eerder cross-cultureel onderzoek waarin Familie Integriteit naar voren komt als de schaal die het beste tussen culturen discrimineert (Triandis et al., 1993).

Ook onze tweede hypothese en het eerste deel van hypothese vier zijn bevestigd. De Turkse en Marokkaanse leerlingen waarderen uniforme groepen en persoonlijke eigenschappen die het functioneren van dergelijke groepen bevorderen, hoger dan de Nederlandse leerlingen. Binnen de allochtone groep bestaat kennelijk de norm je netjes te gedragen en jezelf niet van je groep te onderscheiden. De Turkse en Marokkaanse jongeren kunnen dus wat conventioneeler worden genoemd dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten. Over het tweede deel van hypothese vier--Nederlandse jongeren hechten meer belang aan allochtone jongeren aan eigenschappen zoals autonomie en onafhankelijkheid--kan geen uitspraak worden gedaan omdat deze eigenschappen samen geen schaal vormden. De hogere score van de Turkse en Marokkaanse leerlingen op de schaal Verdraagzaamheid kan wellicht het best verklaard worden door het feit dat zij tot een minderheidsgroepering behoren en uit eigen ervaring weten hoe belangrijk een open en tolerante houding is.

De derde hypothese dat allochtone jongeren hoger zouden scoren op waarden die op ingroups betrekking hebben en lager op waarden die verder van de eigen groep verwijderd liggen, is niet bevestigd. De allochtone jongeren onderkennen evenzeer als de Nederlandse jongeren het belang van universele waarden zoals veiligheid, sociale rechtvaardigheid en zorg voor het milieu. Verder is er bij de Turkse en Marokkaanse jongeren in deze steekproef geen sprake van een grotere betrokkenheid op anderen, tot uitdrukking komend in hogere scores op de schaal Onderlinge Afhankelijkheid en op de domeinen Relaties Vrienden/Familie, Bij een Groep Horen en Steun Ouders. Deze bevinding plaatst vraagtekens bij de opvatting dat juist een grotere 'concern' kenmerkend is voor collectivisme (Gaines, 1995; Hui & Triandis, 1986). De notie dat in een collectivistische samenleving de zorg voor elkaar centraal staat terwijl in een individualistische maatschappij het eigenbelang prevaleert, wordt ook door andere onderzoekers bekritiseerd. Fijneman et al. (1996) beargumenteren dat niet alleen gekeken dient te worden naar de bereidheid om anderen te steunen (input), maar ook naar de hulp die mensen zelf verwachten te ontvangen (output). De input-output ratio's van vijf landen die varieerden op de individualisme-collectivisme dimensie, bleken in deze studie gelijk, terwijl men zou verwachten dat de ratio's van collectivistische landen hoger zouden liggen.

Onze gegevens kunnen ook in verband worden gebracht met onderzoek naar het effect van cultuur en geslacht op het zelf en de zelfwaardering. Hieruit komt naar voren dat mensen uit collectivistische landen wél meer belang hechten aan hechte familiebanden, maar niet aan sociale relaties in het algemeen (Watkins et al., 1998). Goede sociale relaties zijn met name voor vrouwen in individualistische landen van belang voor een positief zelfbeeld. Ook Kashima et al. (1995) concluderen dat mannen en vrouwen verschillen op de relationele dimensie van het zelf (de mate waarin mensen zich emotioneel verbonden voelen met anderen), terwijl culturen verschillen op de individuele dimensie van het zelf (de mate waarin mensen zichzelf als een individu ervaren en gedragen). Steun voor deze veronderstelling werd gevonden in een Nederlands onderzoek van Verkuyten en Masson (1996). Zij rapporteren grotere verschillen tussen jongens en meisjes dan tussen etnische groepen in verwachtingen ten aanzien van vriendschap. De drie geciteerde studies laten dus zien dat verschillen tussen de seksen niet parallel lopen aan verschillen tussen (individualistische en collectivistische) culturen. Mannen en vrouwen onderscheidden zich van elkaar in de mate waarin zij zich emotioneel verbonden voelen met anderen, culturele verschillen liggen op het vlak van familiewaarden (Watkins et al.) en de spanning tussen individu en groep (Kashima et al.). Deze bevinding wordt gedeeltelijk in dit onderzoek gerepliceerd. Terwijl autochtone en allochtone jongeren op geen enkele maat van emotionele betrokkenheid van elkaar verschillen, doen meisjes en jongens dit wel één keer. Meisjes geven meer dan jongens aan belang te hechten aan het hebben van vrienden en het geven en krijgen van sociale steun. Turkse en Marokkaanse leerlingen enerzijds en

Nederlandse leerlingen anderzijds onderscheiden zich daarentegen met name van elkaar in hun waardering voor een hecht gezinsleven.

Tot slot komen we terug op de onverwacht hoge score van de allochtone jongeren op de subschaal Individualisme. Blijkens recent onderzoek in Nederland (Vollebergh, Huiberts, & Meeus, 1999) hangt deze subschaal samen met maten van cultureel conservatisme en meet deze schaal geen individualisme in de oorspronkelijke betekenis (de mate waarin mensen zich onafhankelijk van anderen voelen en gedragen), maar eerder een soort wantrouwen ten opzichte van anonieme anderen. De hogere score van Turkse en Marokkaanse jongeren kan misschien worden toegeschreven aan het feit dat zij niet behoren tot de sociaal-maatschappelijk gezien dominante meerderheid, en vanuit deze achterstandspositie defensief en wantrouwend reageren.

Eindnoten

¹Besloten is tot een analyse op de rankscores omdat dan beter aan de assumpties van MANOVA werd voldaan. De verdelingen van de rankscores waren symmetrischer en vormden een betere benadering van de normaalverdeling dan de verdelingen van de oorspronkelijke scores. Alleen de verdeling van de variabele Groepsconsensus verslechterde na transformatie; van deze variabele zijn de oorspronkelijke scores gebruikt. Aan de assumptie dat de covariantie-matrices in de groepen gelijk zijn, werd bij de analyse op de niet getransformeerde scores in alle drie de MANOVA's niet voldaan (Box toets, $p < .01$). Bij de analyse op de rankscores werd in twee MANOVA's wél aan deze assumptie voldaan: subsyndromen van individualisme-collectivisme Box's $M = 77.69$, $F(66, 6235) = 1.03$, $p > .05$; persoonseigenschappen Box's $M = 45.96$, $F(33, 9213) = 1.28$, $p > .05$. De hypothese dat de covariantiematrices van de rankscores van de domeinen in de verschillende groepen gelijk waren, moest verworpen worden. Wel bleken bij een α van 1% de varianties van tien van de elf variabelen gelijk (Levene's toets), bij de niet getransformeerde variabelen hadden slechts vier variabelen dezelfde variantie. De resultaten van de analyses op de gewone scores en de rankscores waren nagenoeg gelijk. Het hoofdeffect van geslacht op de verschillende domeinen was bij de analyse op de rankscores net wél en bij de analyse op de gewone scores net niet significant (significantieniveaus respectievelijk $p = .04$ en $p = .07$).

HOOFDSTUK 4

INDIVIDUALISM AND COLLECTIVISM IN RELATION TO PARENTS AND PEERS. DIFFERENCES BETWEEN DUTCH AND MOROCCAN ADOLESCENTS

Huiberts,A., Oosterwegel,A., Meeus, W. & Vollebergh, W. (2001).

Manuscript submitted for publication.

ABSTRACT

Whether or not individualistic and collectivistic tendencies have traitlike generality across in-groups was studied in a sample of 59-second generation Moroccan and 196 Dutch adolescents living in the Netherlands. They were administered an adapted version of the Individualism Collectivism Interpersonal Assessment Inventory (ICIAI) that covered the domains of parents and peers. Degree of generalisation was established in two ways. First, we examined whether individual differences in the family context predicted individual differences in the peer-group. In line with earlier findings, medium level correlations across both in-groups were found. Second, we compared average levels of individualistic and collectivistic orientations across both in-groups. Each ethnic group showed larger fluctuations in behaviour congruent with its own culture.

INTRODUCTION

Individualism collectivism

A popular construct in recent years to explain differences among cultural and ethnic groups is the individualism-collectivism (IC) dimension. In collectivistic cultures people are integrated into strong, cohesive in-groups whereas in individualistic cultures ties between individuals are loose and everyone is expected to look after him- or herself and his or her immediate family (Hofstede, 1980). While initially individualism and collectivism were empirically derived as opposite poles of a single dimension, later on a multidimensional structure was considered more apt to represent the IC construct, even at the cultural level (Triandis et al., 1986).

Corresponding to the cultural constructs of individualism and collectivism are the psychological constructs of idiocentrism and allocentrism (Triandis, Leung, Villareal, & Clack, 1985), independence and interdependence (Markus & Kitayama, 1991; Singelis, 1994), and separateness and relatedness (Kâğıtçibasi, 1997).¹ On an individual level individualism and collectivism are considered aspects of the self-system that can coexist within individuals, whereas on the cultural level they are seen as values and norms (Westerhof, Dittman-Kohli, & Katzko, 2000). People with individualistic tendencies are oriented towards autonomy, self-enhancement and separation from social context, whereas people with collectivistic tendencies are focused on fitting in and connecting with others.

Triandis (1994) speaks of individualistic and collectivistic tendencies in probabilistic terms. All people have the potential for both but use them more or less frequently, depending on the situation. In collectivistic cultures, an important situational determinant is whether the target person belongs to one's ingroup or outgroup. For example, outgroupmembers are treated in a less collectivistic manner than ingroupmembers. In individualistic cultures this ingroup-outgroup distinction causes far less variation in social behaviour (Gudykunst, Yoon, & Nishida, 1987; Gudykunst et. al, 1992; Lee & Ward, 1998; Kâğıtçibasi, 1997; Triandis, Bontempo, Villareal, Asai, & Lucca, 1988; Triandis, McCusker, & Hui, 1990).

While the differential effect of the ingroup-outgroup distinction on social behaviour in individualistic and collectivistic cultures has been well documented, less is known about the possible differential effect of different ingroups. It is unclear whether collectivistic and individualistic orientations have traitlike generality across various ingroups (for example, kin, friends, neighbours, and co-workers) or whether these orientations depend on the specific ingroup involved.

IC towards different ingroups

The issue of generalisation of IC across in-groups can be approached in two ways. First, correlation coefficients between in-groups can be computed. These coefficients show whether individuals keep their position relative to each other

in a group. For instance, do the same persons exhibit relatively high levels of collectivism towards their family and towards their peers? On the basis of in-group specification Rhee, Uleman, and Lee (1996) subdivided existing IC scales into two broad categories: scales referring to kin (parents, children and relatives) and scales referring to nonkin (friends, colleagues, visitors, neighbours).² In a confirmatory factor analysis with four latent variables, the correlation between kin collectivism and nonkin collectivism was .47 and the correlation between kin individualism and nonkin individualism was .61. In Estland, Realo, Allik, and Vadi (1997) found correlations in the order of .45 between collectivism towards the family, collectivism towards peers and collectivism towards the society. These were also correlations between latent variables. In a study of Gaines et al. (1997) collectivistic orientations towards the larger community and towards the family were positively correlated, though the magnitude of these correlations varied between two samples (.10 and .48). On the basis of these moderately high correlations, it can be concluded that collectivistic and individualistic tendencies are target-specific constructs on the one hand, and that they generalise across in-groups on the other hand. Furthermore, there are cultural differences in the degree of generalisation across in-groups. For example, in terms of individualism European Americans made a clear distinction between kin and nonkin relations, while for Asian Americans and Koreans kin relations served as a prototype for other relations (Rhee et al.).

A second way to determine the stability of IC is to compare mean levels of individualism and collectivism across in-groups. However, hardly any studies were explicitly designed for this purpose. In a sample of American and Chinese students, Triandis et al. (1990) investigated six qualities of social behaviour as a function of the social distance a subject experiences towards different target persons. The six qualities were classified as collectivistic tendencies (intimacy, association, subordination) or individualistic tendencies (formality, dissociation, superordination). Targets with a small social distance such as a subject's spouse or roommate can be reckoned among the subject's in-groups, while people towards the end of the social distance scale can be classified as outgroupmembers (for example: a stranger). In the next step, perceptions of social behaviour towards these different targets were plotted as a function of the social distance between these targets and the subject. This resulted in six behavioural curves. Generally speaking, there was a rise in individualistic and a sharp decrease in collectivistic behavioural qualities with increasing social distance. In the in-group area, cultural similarities outweighed cultural differences. At low values of social distance, five out of six curves were roughly the same for Chinese and American subjects. The gradient of only one curve seemed different for both cultural groups.³ American subjects showed the same levels of subordination towards different in-groups, while Chinese subjects made clear distinctions and were more subordinate at a smaller social distance.

Van den Heuvel and Poortinga (1999) also addressed patterns of IC across different ingroups. By means of clusteranalysis, they found that people

were more willing to invest material as well as nonmaterial resources in their nuclear family and closest friends than in their aunts/uncles, neighbours and colleagues. These patterns of emotional closeness and resource allocation across ingroups have been found to be remarkably similar across cultures (Fijneman, Willemsen, & Poortinga, 1996; Van den Heuvel & Poortinga, 1999). Surprisingly, subjects did not appear to discriminate between friends, an achieved ingroup, and the nuclear family, an ascribed ingroup and probably the most salient one in the lives of individuals (Lay et al., 1998).

From the above it can be concluded that IC orientations toward one ingroup reasonably predict levels of IC toward another ingroup, as the moderate positive correlations indicate. Furthermore, in general collectivistic orientations decline and individualistic orientations increase with growing social distance. Cultural differences as well as similarities have been noted in degree of generalisation of IC across ingroups. However, because the number of studies on the topic has been limited and different operationalizations have been used, the results need refinement. For example, till now correlations across ingroups have been computed for rather broad social categorisations. The nonkin category in the study of Rhee et al. (1996) and the peer group in the study of Realo et al. (1997) both included friends, visitors, colleagues as well as neighbours. To gain further insight into the role of the relational context on IC, it is necessary to further subdivide such broad ingroups.

This study aimed at establishing degree of generalisation of IC across two well-defined ingroups and to check whether this generalisation depends on the respondents' ethnic background. The ingroups chosen were the nuclear family and the peer group. We studied adolescents attending secondary schools rather than university students because the formers are still living with their parents. Degree of generalisation of IC was established in the two ways outlined above. The research took place in a multi ethnic context of the Netherlands.

IC towards parents and peers in adolescence

How do individualistic and collectivistic orientations generalise towards family and friends, the two major contexts of adolescent life? Relationships with parents and peers have been a hot topic in adolescent research albeit this research was conducted mostly on western samples. By drawing a parallel between concepts used in adolescent research and concepts used in cross-cultural research it is possible to put forward a number of tentative hypotheses. We translate individualistic tendencies as autonomy and as overt expression of disagreements by adolescents. Collectivistic tendencies manifest themselves as cohesion, respect and mutual support.

As for stability of IC tendencies expressed in correlation coefficients, we expected IC tendencies to correlate moderately high across in-groups on the basis of previous research. Realo et al. (1997) showed collectivistic tendencies to be rooted in stable personality traits like agreeableness. Personality traits will be manifest in relations with parents as well as with peers. The continuity model (Cooper & Cooper, 1992; Grotevant & Cooper, 1998), that states that

adolescents who have supportive relations with parents will be able to build supportive relationships with their friends, would predict the same. On the basis of the existing literature, we could make no sound predictions regarding ethnic differences in the strength of these correlations. However, with regard to ethnic differences in average levels of IC towards parents in comparison to peers we did formulate some hypotheses.

Among western samples, small to moderate increases in conflict and declines in cohesion between adolescents and their parents have been reported (Collins & Russell, 1991; Laursen & Collins, 1994; Steinberg, 1993). These changes are functional in that they help transform the parent-child relationship from a parent-dominated relationship during childhood to a more egalitarian and interdependent relationship towards the end of adolescence. In this restructuring process, peers play an important role. Adolescents orient themselves increasingly to peers, and between the ages of 16 and 18 friends take on an importance equal to that of the parents (Helsen, Vollebergh, & Meeus 2000; Meeus, 1989). However, when important topics such as schooling and future employment are at stake, parents continue to exert the strongest influence (Kandel & Lesser, 1969). In other areas such as leisure time, use of drugs and alcohol, sports and dating, the peer group sets standards for adolescent behaviour. Conformity to peers and gaining acceptance from peers is of utter importance (Coleman, 1974; Harris, 1995). To put it briefly, adolescents turn themselves to their peers in order to gain more autonomy from their parents (Steinberg & Silverberg, 1986). Consequently, if we were to predict stability of IC tendencies in absolute levels across the family and the peer group, we would hypothesise that in western cultures youngsters show a higher level of individualistic tendencies and a lower level of collectivistic tendencies towards parents in comparison to peers. This line of reasoning is based mainly on the psychoanalytic notion that during the second separation individuation parents are replaced by peers as important objects (Blos, 1967).

Can we make the same predictions for youngsters from immigrant groups with a collectivistic tradition who grow up within societies that stress independence? In their upbringing, values as parental authority, respect for the elderly and standing in the family hierarchy are considered more important than the development of individual autonomy. Indeed, youngsters from diverse ethnic backgrounds in the United States showed higher levels of familistic values than their European American agemates (Cooper, Baker, Polichar, & Welsh, 1993; Freeberg & Stein, 1996; Fuligni, 1998; Fuligni, Tseng, & Lam, 1999). While in the Netherlands large differences have been found in non-indigenous families with respect to the priority they give to child-rearing goals, in general allochthonous parents emphasise conformity and educational goals over autonomy (Janssens, Pels, Deković, & Nijsten, 1999; Pels & Meeus, 1999). Previous research in the Netherlands also showed that Turkish and Moroccan youth scored higher on family integrity (Huiberts, Vollebergh, & Meeus, 1999) and take their parents more as an example (Meeus, Pels, & Vollebergh, 1999).

than adolescents from Dutch origin. It seems unlikely that immigrant youth would carry these same high levels of respect outside their home into their peergroup, where different rules hold. Because of the egalitarian nature of friendship relations as opposed to the hierarchical nature of parent-child relations (Youniss & Smollar, 1985), allochthonous youngsters probably assert themselves more firmly and express more disagreements in the peergroup. That is, compared to the situation with parents, adolescents growing up in between cultures are expected to show weaker collectivistic and stronger individualistic attitudes towards their friends. Note that this pattern is opposite to the hypothesised pattern for autochthonous youngsters. Dutch youngsters are expected to exhibit weaker collectivistic and stronger individualistic attitudes towards their parents because they are raised in a less authoritarian family climate. While differences in parenting styles between parents from Dutch indigenous and non indigenous background are not as large as popular images suggest (Oosterwegel, Vollebergh, Pels, & Nijsten, in press), Dutch parents require their offspring to show conformity and obedience to a less extent. Therefore, it is among equals that autochthonous adolescents probably are relatively conforming. In order to be accepted in the peergroup they behave in a collectivistic rather than in an individualistic manner.

To summarise, we addressed the following questions. Do collectivistic and individualistic tendencies toward the nuclear family generalise toward the peergroup in adolescence? Does the degree of generalisation differ by cultural group? Degree of generalisation was defined in two ways. It was assessed in term of correlationcoefficients as well as in terms of consistency of average levels across both contexts. Regarding our first method, we expected IC tendencies to be moderately correlated across the nuclear family and the peergroup and we had no hypotheses concerning ethnic differences in this respect. Regarding our second method, we anticipated different patterns for ethnic groups. In brief, concerning collectivistic behaviour we expected allochthonous youngsters to show higher levels at home as compared with friends and we expected Dutch youngsters to do the opposite. Concerning individualistic behaviour, we expected allochthonous youngsters to be relatively individualistic in the peergroup, and Dutch youngsters to be relatively individualistic at home.

METHOD

Participants

Subjects were 335 adolescents from various ethnic backgrounds attending secondary schools in Utrecht and surroundings. The questionnaires were administered in the classroom under supervision. Only pupils visiting a lower educational level participated in the survey. Because we only compared Dutch and Moroccan adolescents in our main analysis (the number in other ethnic

minorities did not exceed 17), this sample is described in greater detail. One hundred ninety six Dutch (77%) and 59 Moroccan pupils (23%) participated. Overall, there were nearly as many girls (47.5%, $n = 121$) as boys (52.5%, $n = 134$), but there was a significant difference in the number of males and females between the Dutch and Moroccan group, $\chi^2(1, 255) = 10.7, p < .01$. Among the Moroccans there were more girls than boys (66% versus 34%; $n = 39$ versus $n = 20$), the reverse was true for the Dutch (42% females versus 58% males, $n = 82$ versus $n = 114$). All respondents were between 12 and 18 years. The mean age was 14.2 years with a standard deviation of 1.4 year. The Moroccan pupils (mean age 14.6 years) were somewhat older than the Dutch pupils (mean age 14.1 years): $F(1, 253) = 5.9, p < .05$. There was no age difference between the sexes.

Measures

Most measures of IC are not suited for the aim of this study because items and collectives are confounded--as is the case with Hui's INDCOL scale (1988)-- or items refer to a general other or an undefined group (see for instance the Collectivism Scale of Yamaguchi, 1994) or items referring to different in-groups are put together into one scale (see for example the Distance From In-groups Scale of Triandis et al., 1988). Only a few measures generate IC scores that can be directly compared across in-groups (Fijneman et al., 1996; Hui & Triandis, 1986; Matsumoto, Weissman, Preston, Brown, & Kupperbusch, 1997). We choose the Individualism Collectivism Interpersonal Assessment Inventory (ICIAI) developed by Matsumoto et al. to measure in-group (or relationship) specific IC scores. The reliability and validity of this instrument have been sufficiently demonstrated with university students.

The ICIAI consists of 25 items with a seven-point scale that are collapsed into a single score. In the original version, the 25 items are repeated for four social groups (family, friends, colleagues, and strangers) across two domains (values and behaviours). This results in eight scores for each individual. We adapted the ICIAI to our population (adolescents) and research question. We included only the first two social groups (family and friends) and only one domain (behaviours). We preferred behaviours over values because behaviours are more concrete and therefore easier to rate for youngsters (i.e. it is easier for them to report the frequency with which they engage in a certain behaviour than to rate the degree to which an item serves as a general guiding principle for their actions). Six items were considered too difficult for the adolescents in our sample and were therefore removed from the itempool. The wording of four items was slightly changed for the same reason.

As the ICIAI only covers one dimension, namely collectivistic attributes, we added a number of individualistic items. We searched in the existing literature for behaviours that are characteristic for individualism and arrived at a total of 14 items. These items were mixed with the remaining 19 collectivistic items and included in the questionnaire.

In order to determine if there was a consistent (two) dimensional structure, we conducted exploratory principal component analyses on the covariance matrices separately for the two social groups (family and friends). The total sample of 335 respondents was included in this analysis. Both varimax and oblimin rotations were used. According to the scree criterion, a two-factor solution explaining 29.7% of the variance was the best solution in the family situation. As the correlation between the oblique rotated factors was negligible, the varimax rotation was chosen. On the first factor loaded mainly items from the original ICIAI, the second factor consisted mainly of individualistic items. In the friend situation the scree test indicated a three-factor solution with 35.2% of explained variance. However, to make comparisons across both in-groups possible we decided to use the two-factor solution in the friend situation as well, explaining 27.4% of the variance. For the scale construction, we included items that had a loading higher than .4 in both the family and friend solutions on the same factor. Items with double-loadings in absolute value higher than .3 were excluded. Fourteen collectivistic items and eight individualistic items were retained. In Table 1 the final items and factor loadings are shown. We decided to use other names than (family- and peergroup-) collectivism and (family- and peergroup-) individualism, because the items only represented aspects of IC and not the whole construct. We named the first component ‘accommodating style’ (towards family and friends) and the second component ‘distancing style’ (towards family and friends).

Table 1
Final items and factor loadings

	Family ^a		Friends	
	C1	C2	C1	C2
	Cronbach α = .85 ^b		Cronbach α = .83	
To cooperate with ...	.71	-.18	.67	-.05
To share credit for accomplishments of ...	.70	-.07	.67	.02
To nurture or help ...	.64	.00	.63	.01
To compromise your wishes to act together with ...	.63	.20	.63	.23
To respect the rules among ... ^c	.62	-.26	.49	-.16
To follow advice for major decisions from ...	.62	-.14	.59	.09
To accept your position or role among ...	.59	.10	.58	-.02
To respect ... ^c	.58	-.28	.65	-.21
To prevent conflicts among ... ^c	.55	-.00	.64	.10
To share your possessions with ... ^c	.50	-.08	.46	-.02

	Family ^a		Friends	
	C1	C2	C1	C2
To maintain self-control toward ...	.50	-.04	.46	-.24
To save face of the members of ...	.49	-.04	.64	.11
To comply with direct requests from ...	.47	-.10	.51	-.16
To identify yourself as a member of ...	.44	.17	.48	.03
	Cronbach α = .78		Cronbach α = .62	
To show ... that you are in a bad mood	-.17	.65	.14	.43
To have things your own way with ...	-.13	.61	.11	.67
To do things ... disagree with	-.29	.57	-.07	.46
To make fun of ...	-.22	.56	-.16	.53
To try to be different from ...	-.33	.54	-.15	.47
To have arguments with ...	-.29	.52	-.29	.43
To refuse a request from ...	-.25	.47	-.14	.40
To keep things secret for ...	-.10	.41	-.08	.48

^a In the items measuring family IC, the words parents, family members and at home are used alternately.

^b Alphas that are represented in this table are computed for the Moroccan and Dutch youth together.

^c Adapted to adolescents.

Cronbach alphas were calculated separately for the Dutch and Moroccan pupils as well as for the combined group. They were in the range from .60 (distancing style towards friends, Dutch pupils) to .85 (accommodating style towards family, combined group). These reliabilities are acceptable.

We computed the correlations between accommodating and distancing behavioural tendencies *within* both contexts to check for the two dimensional structure of the IC concept. In both contexts accommodating and distancing styles were slightly negatively correlated. The correlations were -.34 and -.25 ($p < .01$) in the contexts of the family and the peer group respectively (see Table 2). We wanted to examine ethnic group differences in the strength of these correlations. Instead of testing the significance of the differences of both correlations separately, we decided to compare the variance-covariance matrices of the four variables, which is the more stringent and proper test (Rowe, Vazsonyi, & Flannery, 1994). The chi-square showed that the groups differed statistically, $\chi^2(10, N = 255) = 20.4, p = .03$. However, according to the various fit indices the covariance matrices of the Dutch and Moroccan youngster were

equivalent (GFI = .96, NFI = .90, CFI = .95). As chi-square is very sensitive to slight differences between expected and observed covariances and as the fit indices were all at least .90, we concluded that the covariance matrices and hence the correlations of the Dutch and Moroccan adolescents were similar.

Table 2
Correlations between the variables

Variable	ASFa	DSFa	ASFr
DSFa	-.34		
ASFr	.49	.08	
DSFr	-.06	.34	-.25

Note. $n = 255$. ASFa = Accommodating Style Family; DSFa = Distancing Style Family; ASFr = Accommodating Style Friends; DSFr = Distancing Style Friends.

Note. Bold printed figures mean that the correlation is significantly different from zero at $p < .01$.

RESULTS

Correlational analyses showed behaviour styles to be moderately consistent across contexts, as expected. Pearson correlations between accommodating style towards parents and accommodating style towards friends and distancing style towards family and towards friends were respectively .49 ($p = .01$) and .34 ($p = .01$) (see Table 2). The goodness-of-fit tests in the method section indicated that the covariance matrices of both ethnic groups were identical. This means that Moroccan and Dutch youngsters do not differ in their degree of generalisation of either behavioural style.

Next, average patterns of accommodating and distancing orientations across both in-groups were examined. Table 3 shows the mean scores and standard deviations for the measures of behavioural style in the family and peer context. To investigate our second research question, we conducted repeated measures analysis with one within subject factor with two conditions (the family and the peer group). The between subject factors were ethnicity and gender. We wanted to control for gender, because the number of boys and girls differed among the Dutch and Moroccan youngsters. Furthermore, it was very well possible that gender and ethnicity would interact or that gender would have an independent effect on the dependent variables. Also, age was included as a covariate. We conducted two repeated measures separately for accommodating and distancing behaviours. In both analyses there were no significant interactions between ethnicity and gender and the effect of the covariate did not reach significance.

Table 3
Means and standard deviations (in parenthesis) for Accommodating and Distancing Style

	Dutch (N = 195)	Moroccan (N = 59)	Total (N = 254)
Accommodating Style Family			
Girls	3.75 (.75)	4.05 (.75)	3.84 (.76)
Boys	3.82 (.76)	4.35 (.80)	3.90 (.79)
Total	3.79 (.76)	4.15 (.77)	3.87 (.77)
Accommodating Style Friends			
Girls	3.93 (.76)	3.84 (.81)	3.90 (.78)
Boys	3.70 (.63)	3.67 (.93)	3.70 (.68)
Total	3.80 (.70)	3.78 (.85)	3.79 (.74)
Distancing Style Family			
Girls	3.34 (.86)	3.02 (.79)	3.24 (.85)
Boys	3.23 (.80)	2.71 (1.04)	3.15 (.86)
Total	3.27 (.83)	2.92 (.88)	3.19 (.85)
Distancing Style Friends			
Girls	2.70 (.54)	2.74 (.56)	2.71 (.55)
Boys	2.85 (.63)	2.97 (.92)	2.87 (.68)
Total	2.79 (.60)	2.82 (.70)	2.79 (.62)

As expected, there was an interaction between context and ethnic group in both analyses. Both effects were highly significant ($p < .001$). F-values for the interaction on distancing behaviour and accommodating behaviour were respectively: $F(1, 249) = 17.02$ and $F(1, 249) = 20.17$. However, as can be deduced from the Figures 1-2, our hypotheses on the nature of the interaction were only partly confirmed. The Dutch adolescents showed higher average levels of distancing behaviour towards their parents than towards their peers, as was anticipated (Figure 1). However, the Moroccan adolescents did not exhibit the expected opposite pattern. Instead of being more distant towards their peers than towards their parents, they did not discriminate between both in-groups. Again, in the realm of accommodating behaviour, our hypotheses were only partly supported. The Moroccan adolescents showed higher levels at home than in the peer group as was expected, but contrary to our expectations the Dutch youngsters were equally accommodating in both contexts.⁴

Although there was no interaction between gender and ethnicity, there was an interaction between gender and context. Boys showed larger fluctuations across in-groups in accommodating style ($F(1, 252) = 11.93, p < .01$), whereas girls showed larger fluctuations in distancing style ($F(1, 249) = 9.62, p < .01$).⁵

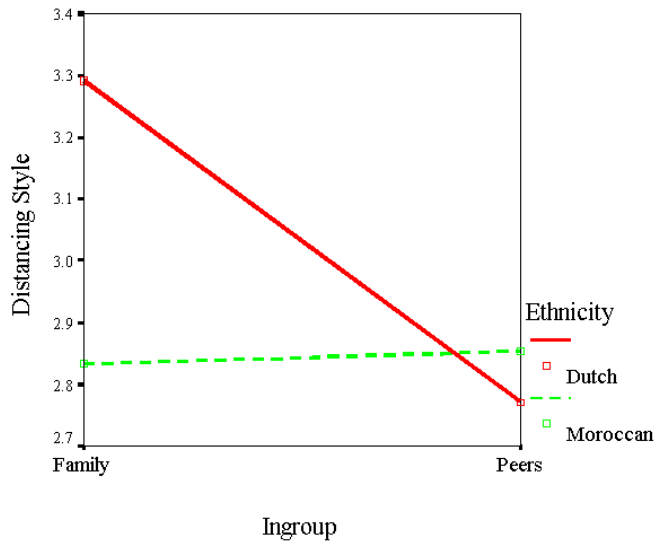

Figure 1. *Ethnic differences in distancing style*

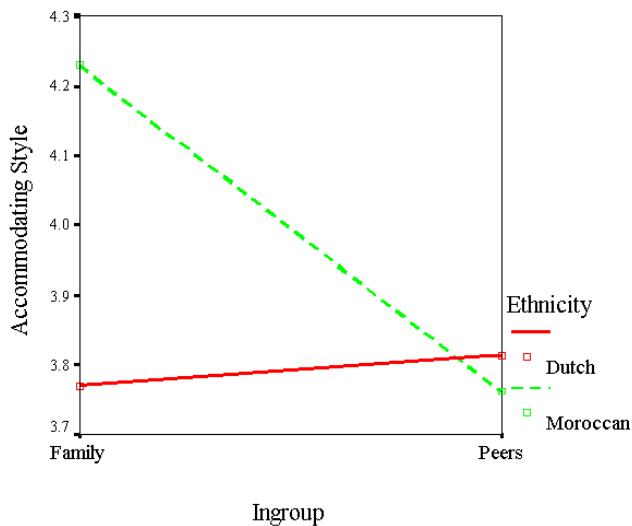

Figure 2. *Ethnic differences in accommodating style*

DISCUSSION

This study examined whether IC generalises across the two important in-groups of adolescence, parents and peers. We first investigated whether individual differences in IC towards the peer group could be predicted by individual differences in IC towards the family, and second, how average levels of IC with the family would compare with average levels of IC with friends. In our analyses we focused on ethnic differences.

First however, we checked the dimensional nature of the IC construct. Individualism and collectivism emerged as two separate dimensions, which we named distancing style and accommodating style respectively. The finding that individualism and collectivism are distinct constructs instead of bipolar opposites is in line with theoretical notions (Kâğıtçibasi, 1987, 1990; Markus & Kitayama, 1991) as well as with empirical findings (Rhee et al., 1996; Singelis, 1994; Sinha & Tripathi, 1994).

Turning to the first question now, we found correlations of medium effect size across contexts (Cohen, 1992). At the individual level, we thus see that adolescents who are more accommodating at home also accommodate themselves more to the wishes and expectations of their friends. Furthermore, adolescents who are more distancing towards their parents and siblings adopt this attitude to a greater extent towards their peers. These results are in line with earlier cross-cultural findings (Gaines et al., 1997; Realo et al., 1997; Rhee et al., 1996) and in line with the continuity hypothesis of Grotevant and Cooper (1998). Through observational studies the latter authors have found that adolescents' experiences regarding the interplay of individuality and connectedness in family relationships partly determine how well adolescents coordinate individuality and connectedness with peers. Our data show that the related constructs of accommodating and distancing styles show similar linkages across both contexts. One might argue however that a correlation just rising above .3 could be judged low instead of medium, taken into consideration that exactly the same items were used in both contexts. A plausible counterargument here is that the moderate reliability of the distancing scale was responsible for the relative low correlation of .34 as compared to the correlation of .49 of the accommodating scale.

Regarding our second question, we have found our hypotheses on the patterning of IC across the family and the peer group only partially supported. In our hypotheses, we treated IC in fact as a bipolar dimension. We reasoned that if one treats his/her family in a less collectivistic way, then one treats his/her family also in a more individualistic way relative to peers. As our data have shown however, it is very well possible to discriminate between collectives in only one manner. Dutch youngsters are relatively individualistic at home as compared to peers, but are equally accommodating towards both collectives. Moroccan youngsters are relatively collectivistic at home as compared to peers, but they are equally distancing in both worlds. It appears that each ethnic group

differentiates between ingroups only for behaviour that is congruent with their culture. For Moroccan adolescents vary collectivistic and Dutch youngsters vary individualistic behaviour. Since this is a new finding, we will discuss it in further detail below.

Apparently, Dutch youngsters feel safe enough to be relatively troublesome, show their moodswings, and disagree within the involuntary relationship they have with their parents and other familymembers. They don't want to take the risk that their friends break up with them, so they take a less distancing stance towards their friends (Laursen, 1996). Being brought up with traditional norms of showing respect and giving support (Pels, 1998; Pels & Meeus, 1999), Moroccan youngsters are relatively collectivistic at home. As expected, they don't transport these high levels of collectivistic behaviours towards their peer group. In fact there are two explanations possible for this lack of transfer. As already mentioned adolescents who live in a hierarchically organised family don't have to be as subordinate towards agemates as towards their parents (Youniss & Smollar, 1985). A second explanation is that Moroccan youngsters interact in mixed ethnic peer groups including amongst others Dutch adolescents. In such mixed peer groups new behavioural norms are created, cultural practices become fused, and contrasts between ethnic groups dissolve (Hermans & Kempen, 1998). As we have seen, ethnic differences are indeed confined to the situation at home. However, while a majority of allochthonous youngsters does associate with friends of various ethnic backgrounds, only in a minority of cases their peer group includes Dutch friends (Saharso, 1995). But since we did not ask our respondents what ethnic background their friends have, we cannot rule out this second explanation all together.

Although some issues remain unsolved, our study shed some light on the situational determinants of IC in adolescence (Kâğıtçıbası, 1997). We conclude that the effect of the situation --whether the adolescent is with parents or with peers-- on IC is considerable. In the first place correlations across both collectives were of medium effect size. On the one hand individualistic and collectivistic orientations are stable interpersonal tendencies, but on the other hand a reasonable large proportion of variance remains unexplained and can, at least in part, be attributed to the situation. In the second place average levels of IC were different in both contexts. Each ethnic group appeared to differentiate between contexts only for behaviour that is congruent with it's culture. The direct comparison of average levels across ingroups that was made possible by the use of the same items, was a rather unique feature of our study.

However, some shortcomings of this study also have to be noted here. First, we relied upon subjective self-report measures and our design did not allow for a check on cross-cultural item bias. (van Hemert, Baerveldt, Vermande, 2001). Furthermore, our findings on gender differences were difficult to interpret. The boys in our sample showed larger fluctuations in collectivistic behaviour across the contexts of parents and peers while the girls showed larger fluctuations in individualistic behaviour. We could not connect

this result with other studies simultaneously investigating the effects of gender and cultural background on self-ingroup relationships (Lortie-Lussier & Fellers, 1991; Triandis, H., Chan, D., Bhawuk, D., Iwao, S., & Sinha, J., 1995).

In future research, the effects of gender and ethnicity need to be disentangled. Also, the value of our instrument has to be further established and our findings should be replicated and extended with other scale items and with other cultural groups. Finally, age merits further attention. To really make progress in the field of cross-cultural developmental psychology, age should be studied as a factor in its own right rather than be included as a covariate. For example, to be sure that the pattern of high individualistic behaviour towards parents in the western sample is connected with the second individuation process, additional research should be conducted on IC patterns towards parents and peers before, during and after the adolescent years.

Endnotes

¹ However, we will use the more popular of terms individualism and collectivism in the remainder of this article. We will speak of individualistic and collectivistic cultures, as well as of individualistic and collectivistic tendencies.

² Rhee et al. also distinguished the category non-specific general others. Because the number of measures referring to general others was too small, nonkin and general others had to be combined in the analyses.

³ In fact, Triandis et al. found more differences between Chinese and American subjects, but these differences concern ingroup-outgroup differences. For example, among Chinese subjects the difference in dissociative behaviour towards a stranger (outgroupmember) and a friend (ingroupmember) was much larger than among the American subjects.

⁴ Albeit the differences between Dutch and Moroccan youngsters in mean levels *within* contexts had not our primary interest, we tested them in a separate MANOVA. Dutch and Moroccan adolescents behaved differently only in the family context, as the figures showed already. Moroccan adolescents had a stronger accommodating style ($F(1, 249) = 15.08, p < .001$) and a weaker distancing style ($F(1, 249) = 12.30, p < .01$) towards their family than their Dutch counterparts. There were no ethnic differences in the peer group.

⁵ We also checked on gender differences in mean levels *within* contexts. Although the effect of gender was multivariate significant, univariate there were no significant differences between the sexes. The highest F value just rising above significant level was found in distancing style toward peers ($F(1, 249) = 3.9, p = .051$). Boys tended towards a more distancing style than girls.

HOOFDSTUK 5

ZELF EN ANDER EMOTIES BIJ ADOLESCENTEN CONSTRUCTIE VAN EEN MEETINSTRUMENT

Huiberts, A., Meeus, W., Oosterwegel, A., Vollebergh, W. (2001).

Intern rapport

SAMENVATTING

Dit onderzoek had tot doel emotieschalen voor adolescenten te construeren gebaseerd op het werk van Hermans en Hermans-Jansen (1995) en Kityama, Markus en Matsumoto (1995). Een lijst van 61 emotiewoorden werd op school afgenomen bij 476 jongeren. De jongeren gaven aan hoe vaak zij iedere emotie hadden wanneer zij bij ouders en vrienden waren. Factoranalyses lieten dezelfde factorstructuur zien in de twee relationele contexten. Op basis hiervan werden drie betrouwbare en valide schalen gevormd: een Positieve en Zelf (PZ), een Ander (A) en een Negatieve (N) emotieschaal. Omdat de emotieschalen onderling en in combinatie met o.a. hechting en autonomie op dezelfde wijze samenhangen bij Nederlandse en Marokkaanse jongeren, zijn de schalen geschikt voor toekomstig onderzoek onder beide etnische groepen. De belangrijkste verandering ten opzichte van het werk van Hermans is dat de Z en P schaal daar aparte schalen vormen terwijl zij hier zijn samengevoegd tot 1 schaal.

INLEIDING

Centraal in het werk van Hermans (Hermans & Hermans-Jansen, 1995; Hermans, Hermans-Jansen, & Van Gilst, 1985) staat de dualiteitsstelling. Dit is de aanname dat er in het menselijke bestaan twee fundamentele motieven werkzaam zijn, namelijk het streven van de mens om zich als afzonderlijke entiteit in de omgeving te handhaven en het streven van de mens naar eenheid en verbondenheid met iets of iemand anders. Hermans noemt deze motieven het zelf (Z) en het ander (A) motief. Om tot zijn dualiteitsopvatting te komen liet Hermans zich inspireren door theoretici met uiteenlopende achtergronden, zoals de psychoanalyticus Bakan, de humanist Angyal, de bewustzijnspsycholoog Klages en tenslotte door een representant van de karakterologie, Deikman, iemand met een spiritualistische mensopvatting (Hermans et al., 1985). Het Z en A motief duiken in de hedendaagse literatuur op onder verschillende noemers zoals individuality and relatedness (Guisinger en Blatt, 1994), autonomy and dependency (Baltes & Silverberg, 1994), en agency and communion (McAdams, 1994). Ook in de adolescentieliteratuur werd recentelijk nog gewezen op het belang van zowel autonomie als hechting voor het psychosociaal functioneren (Noom, 1999). In de cross-culturele psychology valt een parallel te trekken met de concepten independent en interdependent selves (Markus & Kitayama, 1991).

Zelf en Ander emoties

De Zelf Konfrontatie Methode (ZKM) van Hermans is ontworpen om zichtbaar te maken hoe de beide motieven doorwerken in de belangrijkste levensgebieden van mensen (Hermans & Hermans-Jansen, 1995; Hermans et al., 1985). Uniek aan de methode is dat dit gebeurt met behulp van emoties. Als karakteristiek voor het Z motief neemt Hermans de emoties eigenwaarde, krachtigheid, zelfverzekerdheid en trots. Bij het A motief horen de affecten zorgzaamheid, liefde, tederheid en intimiteit. De twee andere schalen in de ZKM, de positieve (P) en negatieve (N) emotieschaal, zijn volgens Hermans motief neutraal en worden door hem niet gekoppeld aan één van beide motieven. Geluk en angst zijn voorbeelden van dergelijke emoties. Een gevoel van geluk kan teweeg worden gebracht door het leveren van een goede prestatie of door het samenzijn met een belangrijke ander. Net zo goed kan angst optreden omdat een belangrijke prestatie dreigt te mislukken of omdat een goede vriendschap op het spel staat.

De vier emotieschalen zijn op betrekkelijk eenvoudige wijze geconstrueerd (Hermans et al., 1985). Een steekproef van 43 studenten beantwoordde de vraag hoe zij zich in het algemeen voelden aan de hand van 28 emotietermen.¹ Op een zes-puntsschaal gaven zij aan in welke mate zij iedere emotie ervaarden (van helemaal niet tot heel veel). Willekeurig in de lijst verspreid stonden de bovengenoemde Z en A affecten die op voorhand op theoretische gronden waren geselecteerd. Vervolgens werden correlatiepatronen bestudeerd. De correlaties tussen de vier Z affecten onderling en de vier A

affecten onderling waren hoger dan de correlaties tussen de Z affecten enerzijds en A affecten anderzijds. De correlatie tussen de A en de Z somscores (.27) lag ruim beneden de betrouwbaarheden van beide schalen die beide hoger waren dan .8.² Hiermee was het bewijs geleverd dat de Z en A affecten en ten opzichte van elkaar differentiëren en onderling homogene schalen vormen. Verder bleek uit positieve correlaties van beide schalen (>.55) met de motiefneutrale positieve affectschaal (P) dat de Z en A affecten een positief karakter hebben. Beide schalen hingen negatief samen met de N schaal, de motiefneutrale negatieve affectschaal. De P en de N schaal bevatten ieder 10 affecten. In wetenschappelijk onderzoek met de ZKM wordt meestal gewerkt met een korte lijst van 16 emotietermen, gelijk verdeeld over de vier schalen (zie bijvoorbeeld Hermans, 1992), terwijl in de praktijk de lijst van 28 of 30 affecttermen wordt aanbevolen.

Nadat ruim een decennium lang met de ZKM was gewerkt, verscheen een uitgebreide studie naar de validiteit en de interne consistentie van de vier affectschalen (Van Geel, 2000).³ Hiervoor werden onder meer gegevens gebruikt die bij cliënten verzameld waren. Het afnemen van de ZKM houdt in dat de therapeut (of helper) de cliënt zogeheten waardegebieden, voor de cliënt belangrijke ervaringen, laat formuleren aan de hand van open vragen. Na afloop scoort de cliënt ieder waardegebied afzonderlijk aan de hand van de lijst met emoties om zo de affectieve betekenis van de waardegebieden duidelijk te krijgen.

Een principale componentenanalyse (PCA) op 4904 waardegebieden afkomstig van 127 personen, leverde drie factoren op met een eigenwaarde groter dan één (Van Geel, 2000). Op de eerste factor laadden de negatieve emoties, op de tweede de Z en op de derde factor de A emoties. De algemeen positieve emoties hadden in hoogte vergelijkbare ladingen op zowel de tweede als de derde factor. Op basis hiervan stelde Van Geel een alternatieve lijst van 24 affecttermen voor, bestaande uit vier schalen van ieder zes affecttermen. Energie en vrijheid, twee gevoelens die oorspronkelijk in de P schaal zaten, bleken zich in de PCA analyse te gedragen zoals de Z affecten en werden dus in de Z schaal opgenomen. Twee andere affecten die oorspronkelijk in de P schaal stonden, warmte en solidariteit (oorspronkelijk: saamhorigheid), vertoonden meer affiniteit met de A schaal en verhuisden daarheen. Op basis van theoretische overwegingen werd ook de N schaal ingekort tot zes affecttermen, zodat het aantal motiefneutrale positieve en negatieve woorden in balans was. De geselecteerde 24 termen werden met succes gekruisvalideerd op een andere steekproef. De betrouwbaarheden van de vier schalen waren hoog. De convergente validiteit werd vastgesteld aan de hand van vragenlijsten die diverse aspecten van onafhankelijkheid en verbondenheid meten, zoals de Nederlandse Persoonlijkheds Vragenlijst (NPV) en de Autonomie Lijst (AL) van Bekker. Ondersteuning voor de discriminante validiteit werd onder meer verkregen door lagere Z, lagere P en hogere N scores van cliënten in vergelijking met studenten.

Disengaged en engaged emoties

Onafhankelijk van Hermans—in ieder geval zonder naar zijn werk te verwijzen—kwamen Kitayama, Markus en Matsumoto (1995) tot een soortgelijke indeling van emotietermen. Binnen het emotieonderzoek introduceerden zij, naast de reeds herhaaldelijk aangetoonde evaluatie- en activatie-dimensie, de sociale oriëntatie dimensie. Emoties verschillen niet alleen in de mate waarin zij plezier of opwinding uitdrukken, maar ook “in the degree to which they either engage and connect the self in ongoing relationships and thereby promote the interdependence of the self with others (social engagement), or disengage and separate the self from such relationships, and thereby promote the independence of the self from others (social disengagement)” (Kitayama et al, 1995, p. 444). De eerstgenoemde categorie, emoties die ontstaan in de context van een relatie en die de verbondenheid van het zelf met de ander benadrukken, vertoont een duidelijke overeenkomst met het A motief van Hermans. De laatstgenoemde categorie, emoties die optreden wanneer de afzonderlijke identiteit van het zelf bevestigd en benadrukt wordt, is gelieerd aan het Z motief. Kitayama en Markus spreken van engaged respectievelijk disengaged emoties, maar in het vervolg zal steeds de terminologie van Hermans worden gebruikt.

Net als Hermans wisten de onderzoekers (Kitayama et al., 1995; Kitayama, Markus, & Kurokawa, 2000) de zelf en ander emoties empirisch aan te tonen. Zowel in een Japanse als in een Amerikaanse steekproef konden met behulp van een multi-dimensionele schaaltechniek vijf groepen emoties worden onderscheiden. Gemeenschappelijk in het werk van Hermans et al. en Kitayama et al. zijn de P, de Z en de A emoties. Het verschil tussen beide onderzoeksgroepen doet zich voor bij de negatieve emotietermen. Hermans hanteert hier één schaal terwijl Kitayama et al. twee schalen met negatieve affecten hanteren. Zij maken een onderscheid tussen negatieve affecten die verbonden zijn met het Z motief en negatieve affecten die verbonden zijn met het A motief. Negatieve Z affecten resulteren wanneer doelen, verlangens of rechten van het zelf worden bedreigd en daarmee het gevoel een onafhankelijke identiteit te zijn. Voorbeelden van dergelijke emoties zijn frustratie, woede en jaloezie. Net als positieve Z emoties hebben negatieve Z emoties afsplitsing en afscheiding van het individuele zelf tot doel. Negatieve A emoties zoals schuld en schaamte daarentegen zijn erop gericht de harmonie in de relatie te herstellen.

Hoewel in het onderzoek van Kitayama et al. (2000) de emotionele structuur bij de Japanse en Amerikaanse steekproef in grote lijnen hetzelfde was, deed zich één opmerkelijk verschil voor. De P emoties vertoonden bij de Amerikaanse studenten een sterker verband met de Z emoties dan met de A emoties, terwijl onder Japanse studenten dit patroon was omgekeerd. De P emoties (hier: kalm opgetogen en ontspannen) kunnen worden beschouwd als een maat voor algemeen welbevinden. Dan luidt de conclusie dat het welbevinden van Japanse studenten meer samenhangt met de kwaliteit van hun relaties dan met hun zelfwaardering, terwijl juist een positieve zelfwaardering meer bepalend is voor het welzijn van Amerikaanse studenten. Dit resultaat was conform de bevindingen van Diener en Diener (1995) die aantoonde dat in

individualistische culturen, waarvan Amerika als prototype geldt, zelfwaardering meer bepalend is voor het subjectieve welbevinden dan in collectivistische culturen, zoals Japan.

Huidige studie

Deze studie was erop gericht om op Hermans en op Kitayama en Markus geïnspireerde emotieschalen te construeren voor een specifieke doelgroep, namelijk adolescenten. De zelfkonfrontatiemethode is eerder in Nederland gebruikt bij jongeren, en er zijn verschillende emotielijsten voor jongeren in omloop (Hermans, Fiddelaers-Jaspers, De Groot, & Nauta, 1987; Hermans & Hermans-Jansen, 1995, p. 270). Dan worden bijvoorbeeld minder “zware” woorden zoals sympathie gebruikt in de A schaal en “lullig” en “rot” in de N schaal. Deze aanpassingen aan de originele ZKM lijst vonden echter eerder plaats op basis van gezond verstand dan op basis van empirisch onderzoek. Het was onze intentie om op basis van een voldoende grote steekproef te kijken welke emoties jongeren het meest aanspreken.

Op een aantal punten was onze studie afwijkend van eerder onderzoek. In de eerste plaats wilden we de ideeën van Hermans et al. (1985) en Kitayama et al. (2000) combineren. We stelden ons dus ten doel om niet vier, zoals Hermans, of vijf, zoals Kitayama en Markus, maar zes emotieschaaltjes te construeren. We richtten ons op een positieve en een negatieve Z schaal, een positieve en negatieve A schaal, en een motiefneutrale P en motiefneutrale N schaal. De drie positieve schalen zijn zowel aanwezig in het werk van Hermans als in dat van Kitayama en Markus. De motiefneutrale negatieve schaal is aanwijsbaar in het werk van Hermans, terwijl het idee voor negatieve schalen met een Z en een A karakter bij Kitayama en Markus vandaan kwam.

Ten tweede wilden wij onderzoeken in hoeverre de emotionele structuur robuust was over verschillende domeinen. De voor adolescenten belangrijke domeinen ouders en vrienden werden uitgekozen en afzonderlijk geanalyseerd. Op dit punt gingen wij anders te werk dan Van Geel (2000), die in zijn werk geen rekening hield met de onderlinge afhankelijkheid van data en van iedere respondent meerdere waardegebieden in één analyse opnam. Hiermee ging Van Geel tevens voorbij aan de mogelijkheid dat affecten in verschillende situaties een andere betekenis kunnen hebben. Liefde kan in een situatie met vrienden de connotatie hebben van verliefdheid, maar deze connotatie zal in de regel ontbreken bij ouders.

Een derde doel was om de emotieschalen te valideren met twee belangrijke aan het A en Z motief verwante concepten uit het adolescentieonderzoek, namelijk hechting en autonomie. De verwachting was dat A emoties sterker met hechting en Z emoties sterker met autonomie zouden samenhangen. Ook werd het verband onderzocht tussen de emotieschalen en de betrokkenheid op het kind van de moeder, in de meeste gevallen de belangrijkste opvoeder. We hadden de verwachting dat een positieve betrokkenheid van de moeder net zoals hechting sterker zou samenhangen met A emoties dan met Z emoties. Wanneer een moeder echter te veel betrokkenheid toont en de grenzen

van haar kind overschrijdt, kan dat verband houden met een gebrekkige autonomieontwikkeling (Olver, Aries and Batgos, 1989). Daarom formuleerden we ook de hypothese dat betrokkenheid van de moeder die zich uit in het schenden van de privacy van het kind, een sterker negatief verband zou hebben met Z emoties.

Met het oog op de beschreven verschillen in het emotionele ervaren van Japanse en Amerikaanse proefpersonen (Kitayama et al., 1995, 2000), was er tot slot aandacht voor mogelijk etnische verschillen in de samenhang van de emotieschalen onderling. We hebben gekeken of deze samenhang hetzelfde was voor Nederlandse jongeren en Marokkaanse jongeren, jongeren die enerzijds opgroeien in een individualistische samenleving maar die anderzijds een collectivistische achtergrond hebben. Niet alleen de samenhang tussen de emotieschalen onderling, maar ook het verband met de valideringsinstrumenten zou er anders kunnen uitzien voor beide etnische groepen. Een verregaande betrokkenheid van moeder zou bijvoorbeeld minder negatief kunnen uitwerken voor Marokkaanse dan voor Nederlandse adolescenten. In collectivistische culturen wordt privacy minder vanzelfsprekend en belangrijk gevonden dan in individualistische culturen (Rooijendijk, Meulen-Wieringa, Mea, & Genc, 1988). In zo'n context is het misschien een natuurlijk recht van de moeder om het domein van haar kind te betreden als zij daardoor zorgt dat haar kind op het rechte pad blijft. Wanneer een bepaald type opvoedingsgedrag algemeen geaccepteerd is, zal de uitwerking daarvan op de relatie tussen de opvoeder en het kind en op de ontwikkeling van het kind gunstiger zijn, dan wanneer het betreffende gedrag niet volgens de normen van een gemeenschap is. Zo vonden Deater-Deckard, Dodge, Bates and Pettit (1996) in Amerika alleen bij kinderen met een Europese en niet bij kinderen met een Afrikaanse achtergrond een verband tussen het gebruik van fysieke straf door de moeder en externaliserend probleemgedrag bij het kind. Terwijl fysieke straf binnen de ene etnische groep de normale manier was om discipline bij te brengen, werd het binnen de andere etnische groep gezien als afwijzing van het kind.

METHODE

Steekproef en dataverzameling

Het onderzoek vond plaats op acht middelbare scholen in Utrecht en omgeving. Van iedere school participeerden twee of drie klassen, overwegend van lbo en mavo niveau. Het onderzoek vond plaats in de eerste helft van 1999, dus nog voordat beide schooltypes werden verenigd in het vmbo. De vragenlijsten werden klassikaal afgenomen in aanwezigheid van de onderzoeker en/of de docent, in de meerderheid van de gevallen waren beiden aanwezig. Op één school werd slechts een klein gedeelte van het lesuur beschikbaar gesteld voor het afnemen van de vragenlijst. Op die school werd alleen de emotioneelste

afgenomen. Op een andere school ontbrak het meetinstrument betrokkenheid van moeder aan de vragenlijst.

In totaal vulden 476 jongeren de emotielijst in. De aantallen respondenten waren nagenoeg gelijk verdeeld over de beide seksen: 48% meisjes ($n = 228$) en 51% jongens ($n = 244$) deden mee. Van 9 respondenten (1%) was de sekse onbekend. De gemiddelde leeftijd van de jongeren bedroeg 14.3 jaar, de range liep van 12 tot 19 jaar. Etniciteit werd vastgesteld aan de hand van het geboorteland van beide ouders. Een ruime meerderheid van de jongeren (61%, $n = 292$) had een Nederlandse afkomst. Samen vormden de Nederlandse, Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Antilliaanse jongeren 87% van de steekproef. De Marokkaanse groep was met 74 jongeren (16%) de best vertegenwoordigde allochtone groepering. De grote meerderheid van de jongeren (86%, $n = 409$) was hier geboren. Jongeren die elders waren geboren, woonden minimaal vier jaar in Nederland.

Naast de emotielijst werden meetinstrumenten opgenomen ter validatie van de te construeren emotieschalen. Ook bevatte de vragenlijst meetinstrumenten waarover in dit stuk niet gerapporteerd wordt. De vragenlijst in zijn totaal bleek voor veel jongeren te lang, mede door de achteraf gezien te hoge moeilijkheidsgraad van de woorden en items. Van een aantal emoties werd daarom de betekenis op het schoolbord geschreven.

Omdat veel jongeren de vragenlijst niet afkregen, nam het aantal missings gedurende de vragenlijst systematisch toe. Driehonderdvijfenveertig jongeren hadden de vragenlijst ingevuld tot en met de items die betrekking hadden op autonomie, 307 jongeren hadden de lijst ingevuld tot en met de items die hechting meten, terwijl slechts 230 jongeren ook het laatste instrument, opvoedingsgedrag van moeder, hadden ingevuld. De uitval was niet geheel random verdeeld over sekse en etniciteit. Relatief meer jongens dan meisjes en relatief meer Nederlanders dan Marokkanen stopten halverwege de lijst met het beantwoorden van de vragen. Aan het einde van de vragenlijst bedroeg het percentage meisjes 53% (vgl. 48% aan het begin) en het percentage Marokkanen 21% (vgl. 16% aan het begin). Het percentage Nederlanders liep terug van 61 tot 58%. De gemiddelde leeftijd schommelde licht tussen de 14.2 en 14.5 jaar.

Meetinstrumenten

Emotietermen

Er werd een lijst van 61 emotietermen samengesteld (zie Bijlage 2). De emotielijst van 30 termen van Hermans et al. (1985) vormde hiervoor het uitgangspunt. Daaraan werd een aantal dingen veranderd. In de eerste plaats gaven wij de voorkeur aan bijwoorden boven zelfstandige naamwoorden omdat eerstgenoemde in het dagelijks leven meer gebruikt worden door jongeren. “Ik voel me zelfverzekerd” is immers meer spreektaal dan “ik voel zelfverzekerdheid”. De lijst van Hermans bestaat echter uit zelfstandige naamwoorden (bijvoorbeeld “vreugde”) en werkwoorden (bijvoorbeeld

“genieten”). Waar mogelijk hebben wij deze veranderd in bijwoorden. Dus “kwaadheid” werd “kwaad”, “angst” werd “angstig” en “ongelukkig zijn” werd “ongelukkig”. Soms was het moeilijk een zelfstandig naamwoord te vervangen door een bijwoord. Dit gold bijvoorbeeld voor de affecten “warmte” en “vertrouwen”. Bovendien zouden met name de A affecten heel zweverig worden wanneer gekozen werd voor het bijwoord (bijvoorbeeld “liefdevol” in plaats van “liefde”). Daarom kozen we ervoor in zulke gevallen het zelfstandige naamwoord te laten staan.

In de tweede plaats is een kwart van de termen verwijderd om dezelfde reden; de lijst meer te laten aansluiten bij de gewone spreektaal. Voor vier van de zeven woorden werd een alternatief met bijna equivalente betekenis gevonden. Zo werd “zich zorgen maken” ingewisseld door “bezorgd” en “vreugde” door “vrolijk”. Voor “saamhorigheid”, “genieten” en “zichzelf niet zijn” werden geen plaatsvervangers opgenomen.

Tot slot is een groot aantal emotietermen aan de lijst van Hermans toegevoegd. Het was immers ons doel om het aantal emotieschalen uit te breiden van vier tot zes (zie Tabel 1). We hebben hiervoor geput uit het werk van Kitayama et al. (2000) en van Stephan, Stephan, en Cabezas de Vargas (1996). Om een negatieve Z schaal te creëren werden “jaloers” en “geïrriteerd” toegevoegd, terwijl “kwaad” reeds in de lijst van Hermans aanwezig was. Op eigen initiatief werden als negatieve Z termen toegevoegd: “afstandelijk”, “vijandig”, “rivaliteit”, “afkeer”, “haat” en “minachting”. De negatieve A woorden “schaamte”, “schuldig” en “bang om iets fout te doen” werden deels overgenomen van Kitayama et al., deels waren zij reeds te vinden bij Hermans. Er werden nog meer woorden opgenomen die duiden op een ondergeschikte rol binnen een relatie (“onzeker”, “verlegen”, “passief”, “minderwaardig”, “zenuwachtig”) evenals woorden die duiden op een gebrek aan contact (naast “eenzaam” is “buitengesloten” opgenomen).

Ook zijn emoties aan reeds bestaande schalen van Hermans toegevoegd. Om het expansieve karakter van het Z motief te benadrukken, zijn “superieur” en “alsof ik de hele wereld aankan” van Kitayama et al. (2000) en “onafhankelijk” van Stephan et al. (1996) overgenomen. Op eigen initiatief zijn “dominant”, “zelfrespect” en “zelfvertrouwen” toegevoegd. Ook is de positieve A lijst uitgebreid met minder zware woorden als “gewaardeerd”, “betrokken”, “belangstellend”, “geaccepteerd”. Tevens zijn positieve A woorden toegevoegd die zowel verbondenheid als onderschikking impliceren: “dankbaar”, “nederig” en “bewondering” (Stephan et al.). Van Kitayama et al. is “respect” afkomstig. Tot slot zijn de motiefneutrale schalen uitgebreid.

In Tabel 1 zijn de emotietermen “energie”, “vrijheid” en “warmte”, die door Hermans tot de algemeen positieve woorden werden gerekend, ingedeeld volgens de inzichten van Van Geel (d.w.z. “energiek” en “vrij” staan bij Z en “warmte” bij A). We willen benadrukken dat de gepresenteerde indeling een voorlopige indeling is die nog empirische onderbouwing behoeft. Met name het onderscheid tussen algemeen negatieve woorden en negatieve A woorden, lijkt

Tabel 1

Voorlopige indeling van emoties in zes categorieën

		Type emotie				
Hermans et al. (1985)	Positief	Zelf	Ander	Negatief	-	-
Kitayama et al. (2000)	Generic Positive	Disengaged Positive	Engaged Positive	-	Disengaged Negative	Engaged Negative
Huidige studie	Algemeen Positief	Zelf	Ander	Algemeen Negatief	Negatieve Zelf	Negatieve Ander
	enthousiast	alsof ik hele wereld aankan	belangstellend	angstig	afkeer	bang om iets fout te doen
	gelukkig	dominant	betrokken	bedroefd ^a	afstandelijk	bezorgd
	ontspannen	energiek	bewondering	ellendig	geïrriteerd	onzeker
	rustig	krachtig	dankbaar	lusteloos	haat	minderwaardig
	tevreden	onafhankelijk	geaccepteerd	machteloos	jaloers	passief
	veilig	superieur	gewaardeerd	ongelukkig	kwaad	schaamte
	vrolijk	trots	intimiteit	somber	minachting	schuldig
		Vrij	liefde	teleurgesteld	rivaliteit	verlegen
		zelfrespect	nederig	twijfel	vijandig	zenuwachtig
		zelfvertrouwen	respect			
		zelfverzekerd	tederheid			eenzaam
			vertrouwen			buitengesloten
			warmte			
			zorgzaam			

Noot: Vet gedrukte emotietermen zijn afkomstig van Hermans et al. (1985).

^a Bedroefd wordt door Kitayama et al. (2000) tot de negatieve ander worden gerekend. De onderzoekers gebruikten echter “sad for another”, waarin de A component duidelijker herkenbaar is.

op voorhand niet altijd even sterk. Ook willen we erop wijzen dat emotiewoorden die nu onder het kopje negatieve Z staan, ook kunnen worden opgevat als negatieve A en visa versa. Immers: kwaadheid is in de regel gericht tegen de ander en schaamte impliceert dat het individu zich klein maakt.⁴ We hebben er hier echter voor gekozen om de betekenis die Kitayama et al. (2000) aan negatieve Z en negatieve A hebben gegeven, voorlopig over te nemen.

Uiteindelijk bestond onze lijst uit 32 positieve en 29 negatieve emotiewoorden (het emotiewoord “nederig” is bij de positieve en het emotiewoord “passief” is bij de negatieve woorden gerekend). Het totaal aantal zelfstandige naamwoorden bedroeg 15. De jongeren moesten de emotielijst twee keer invullen. Eerst moesten ze aangeven hoe vaak ze iedere emotie voelden wanneer ze bij hun ouders waren (“Bij mijn ouders voel ik (me)...”); vervolgens wanneer ze bij hun vrienden waren (“Bij mijn vrienden voel ik (me)...”). De schaal liep van 1 (*bijna nooit*) tot 6 (*heel vaak*). Emoties waarvan de betekenis vaak op het bord moest worden geschreven waren: lusteloos, energiek, vijandig, onafhankelijk, nederig, minderwaardig, afstandelijk, passief, superieur, dominant, rivaliteit, tederheid, intimiteit, afkeer en minachting.

Hechting

Hechting aan ouders en vrienden werd gemeten met een vertaalde en bewerkte versie van de Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Armsden & Greenberg, 1987; bewerkt door Dekovic & Noom, 1996). De IPPA meet drie aspecten van hechting, namelijk vervreemding, vertrouwen en communicatie, afzonderlijk voor de relatie met vader, moeder en vrienden. Een voorbeelditem dat het aspect vertrouwen in de vriendschapsrelatie meet is “Mijn vrienden luisteren naar wat ik te vertellen heb”. De items dienen op een vier-puntsschaal (van 1 = *bijna nooit* tot 4 = *bijna altijd*) gescoord te worden. Het totaal aantal items is 36; 12 voor iedere relatie en 4 voor ieder aspect van hechting. Wij hebben de lijst teruggebracht tot 24 items door de subschalen niet voor vader en moeder apart maar voor vader en moeder samen af te nemen door het woord ouders te gebruiken. Zo werden de hechtingschalen en de emotieschalen op dezelfde wijze bij ouders en vrienden afgenomen. Het samennemen van de vader- en moederschaal is ook empirisch verdedigbaar omdat beide subschalen in de regel hoog correleren en daarom vaak achteraf worden samengevoegd (zie bijvoorbeeld Helsen, Vollebergh, & Meeus, 1999). Eveneens is het gebruikelijk de drie aspecten van hechting samen te nemen in één somscore (Armsden & Greenberg). Op deze manier werden voor iedere respondent twee totaalscores berekend, hechting aan ouders en hechting aan vrienden. De betrouwbaarheden van beide schalen berekend over de totale groep jongeren waren respectievelijk .83 en .81. Wanneer de alpha's apart berekend werden voor Nederlanders en Marokkaanse jongeren, was de waarde minimaal gelijk aan .78.

Autonomie

Autonomie werd gemeten met een selectie van zes items uit de Autonomie Lijst (AL) van Bekker (1991) gemeten op een vier-puntsschaal (1 = *klopt helemaal niet*, 4 = *klopt precies*) (zie Bijlage 1). De geselecteerde items vragen naar de mate waarin iemand een duidelijk, eigen standpunt inneemt (voorbeeld: “Ik weet meestal goed wat ik zelf het prettigst vind”). De interne consistentie van de ingekorte autonomieschaal was acceptabel: .65. Berekend voor Nederlanders en Marokkanen apart was de betrouwbaarheid respectievelijk .67 en .61.

Bemoeizucht en betrokkenheid van moeder

Bemoeizucht en betrokkenheid van de moeder werd gemeten met een vertaalde en bewerkte versie van de Permeability of Boundaries Scale (PBS) die werd ontwikkeld door Olver et al. (1989). De schaal bestaat uit 17 items gemeten op een vijf-puntsschaal (van 1 = *nooit* tot 5 = *vaak*) (zie Bijlage 1). Het item “Mijn moeder vraagt of ze mijn werkstukken voor school mag lezen” is veranderd in “Mijn moeder vraagt hoe het met me gaat op school” vanwege de mogelijke taalproblemen van allochtone moeders. Hoewel de items in de oorspronkelijke schaal werden opgeteld tot één schaalscore, leek het ons dat binnen de schaal een onderscheid kon worden gemaakt tussen items die vragen naar grensoverschrijdend gedrag (bijvoorbeeld “Mijn moeder bemoeit zich met mijn vriendschappen”) en items waarin het grensoverschrijdende aspect ontbreekt (“Mijn moeder vraagt naar wat ik denk en voel”). Na toevoeging van zes items die eveneens varieerden in de mate waarin de moeder rekening houdt met de grenzen van het kind, werd gekeken of deze intuïtie juist was. Een Principale Componenten Analyse met varimax rotatie leverde een goed interpreteerbare twee factorstructuur op (knik criterium, 32% verklaarde variantie). De eerste factor noemde we Bemoeizucht Moeder, 11 items, Cronbach’s alpha bedroeg .78. De tweede factor noemden we Betrokkenheid Moeder, 9 items, Cronbach’s alpha bedroeg .75. Berekend per etnische groep varieerden de alpha’s tussen .75 en .82. Twee items hadden lage ladingen (< .35), droegen niet bij aan de betrouwbaarheid en zijn niet in één van beide schalen opgenomen. Ditzelfde gold voor een item dat op beide factoren een lading hoger dan .4 had.

RESULTATEN**Constructie van de emotieschalen**

Een Principale Componenten Analyse (PCA) op de 61 emoties bij ouders gaf 15, en bij vrienden 14 factoren met eigenwaarde > 1 aan (verklaarde varianties 59% en 58%). Deze veelheid aan factoren kon inhoudelijk slecht geïnterpreteerd worden. In beide factoroplossingen gaf het knik criterium een twee factor structuur aan: één factor met positieve en één met negatieve woorden. De beide 4-factoroplossingen leken het meest op elkaar. Bovendien was hierin de beoogde ZA structuur het meest zichtbaar. Om de emotionele structuur

duidelijker te krijgen, werden alle items verwijderd die een communaliteit $< .3$ hadden in de 4 factor oplossing bij ouders of in die bij vrienden. Op basis van dit criterium verdwenen 15 emotiewoorden, waaronder 14 negatieve, uit de lijst. Op de overgebleven 46 emotiewoorden werd opnieuw PCA toegepast. We hebben de ouder- en vriendoplossingen van drie, vier en vijf factoren met elkaar vergeleken. De vier factor oplossing met respectievelijk 44% en 46% verklaarde varianties bij ouders en vrienden werd gebruikt voor de uiteindelijke selectie van emoties. De keus viel hierop omdat in de vier factorstructuur in vergelijking met de drie factorstructuur sprake was van grotere overeenkomst tussen de oplossingen van ouders en van vrienden, en omdat de vijf factor oplossing geen toegevoegde waarde had.

De vier factor oplossing (zie Tabel 2) kon als volgt geïnterpreteerd worden. De eerste factor bestond zowel uit Z woorden als uit P woorden, terwijl alle negatieve emotiewoorden op de tweede factor laadden. Het bleek in deze steekproef dus niet mogelijk Z van P te onderscheiden of een onderscheid te maken binnen de negatieve emoties. Alleen de A emoties die op de derde factor laadden, konden geïdentificeerd worden als aparte groep. De vierde factor was een soort container factor, waaruit met name bleek dat het woord “onafhankelijk” door de jongeren slecht begrepen werd. Op basis van deze resultaten besloten we te streven naar drie emotieschalen.

Om de schalen geschikt te maken voor het soort onderzoek dat met de ZKM gebeurt (Hermans et al., 1985), moesten we de factoren uit Tabel 2 verkleinen. We selecteerden twintig emotiewoorden; acht uit de beide eerste componenten en vier uit de derde component. Het belangrijkste criterium was dat de uiteindelijke selectie een verscheidenheid aan betekenissen zou bevatten. Uit de eerste component werden daarom zowel emotiewoorden met een Z karakter (“krachtig”) als met een P karakter (“vrolijk”) geselecteerd en uit de tweede component emotiewoorden die agressie (“kwaad”), onzekerheid (“bang om iets fout te doen”) en algemene misère (“ellendig”) uitdrukten. Andere overwegingen waren eenvoud en eenduidigheid. Zo viel het woord “superieur” af omdat dit woord naast een duidelijke Z inhoud ook een negatieve bijklank heeft volgens de lading op Component 2 in de vriendoplossing. Tot slot werd rekening gehouden met de hoogte van de atoomlading en werd alvast gekeken naar de bijdrage van het item aan de betrouwbaarheid van de uiteindelijke schaal. Deze twee criteria waren soms strijdig. Zo droeg het item “intimiteit”, ondanks de hoogte van de factorladingen, het minst bij aan Cronbach’s alpha. De geselecteerde emotiewoorden staan vetgedrukt in Tabel 2.

Eerst werd gecontroleerd of de structuur van deze 20 emoties hetzelfde bleef wanneer de niet geselecteerde emoties uit de analyse werden verwijderd. In een factoranalyse wordt immers een factor gevormd op basis van de betekenis van de elementen van deze factor ten opzichte van elementen van andere factoren. Door het wegnemen van één hele groep elementen (factor 4) zou de samenhang tussen elementen van een andere groep elementen weg kunnen vallen. Bij een PCA op de 20 vetgedrukte emotietermen gaf het

Tabel 2. Factor structuur van 46 affecttermen in de domeinen ouders en vrienden

	Ouders				Vrienden			
	C1	C2	C3	C4	C1	C2	C3	C4
Superieur	.74				.78	.31	.32	
Krachtig	.71				.58			
Trots	.68				.58			
Alsof ik de hele wereld aankan	.62				.69			
Energiek	.56				.54			
Vrolijk	.53				.31			
Zelfverzekerd	.52				.45			
Zelfvertrouwen	.45		.40		.36		-.46	
Enthousiast	.45				.49			
Vrij	.42				.44			
Gelukkig	.41		.35		.37			
Zelfrespect	.40				.35			
Tevreden	.38				.44			
Zorgzaam	.35						-.48	
Dankbaar	.33						-.47	
Belangstellend, geïnteresseerd	.31				.43		-.31	
Bang om iets fout te doen		.65				.58		
Onzeker		.63				.62		
Twijfel		.60				.59		
Buitengesloten		.60				.63		
Zenuwachtig		.59				.57		
Angstig		.58				.68		
Kwaad		.58				.58		
Ellendig		.57				.64		
Vijandig		.56				.68		
Bedroefd		.55				.62		
Haat		.53				.70		
Teleurgesteld		.52				.45		
Bezorgd		.51					-.46	
Afstandelijk		.51				.55		
Minachting		.51				.57		
Ongelukkig		.50				.55		
Veilig	.32	-.33					-.35	
Intimiteit			.83				-.60	
Tederheid			.66				-.68	
Liefde	.33		.57				-.81	
Warmte			.49				-.75	
Respect	.38		.45				-.45	
Vertrouwen			.43				-.44	
Bewondering			.36				-.51	
Onafhankelijk				-.72				-.94
Betrokken				-.59	.36			
Rustig				-.44				-.53
Gewaardeerd	.35			-.41	.36			
Geaccepteerd		-.34		-.40	.35			
Ontspannen				-.32	.31			-.35

Noot: De affecten staan gesorteerd op absolute waarde van factorladingen in de factoroplossing van ouders. Alleen factorladingen hoger dan .3 staan vermeld. De componenten zijn oblimin geroteerd. De correlaties tussen de componenten in de oplossing van ouders variëren in absolute waarde tussen .26 en .36, in de oplossing van vrienden tussen .18 en .44.

knikcriterium drie factoren aan die 52% respectievelijk 51% variantie verklaarden bij ouders en vrienden. De drie componenten waren identiek bij ouders en vrienden en identiek aan de eerder gevonden factoren (zie Tabel 3).

Vervolgens werden voor ouders en vrienden afzonderlijk drie emotieschalen geconstrueerd: een Positieve en Zelf emotieschaal (PZ schaal, 8 items); een Ander emotieschaal (A schaal, 4 items); en een Negatieve emotieschaal (N schaal, 8 items). De betrouwbaarheden van deze emotieschalen lagen allemaal boven de .8 (PZ ouders = .84, PZ vrienden = .84, A ouders = .83, A vrienden = .81, N ouders = .81, N vrienden = .82). De alpha's berekend afzonderlijk voor Nederlandse en Marokkaanse jongeren varieerden tussen .76 en .86.

Tabel 3.

Factor structuur van de 20 geselecteerde affecttermen in de domeinen ouders en vrienden

	Ouders			Vrienden		
	C1	C2	C3	C1	C2	C3
Energiek	.78			.80		
Krachtig	.76			.73		
Trots	.65			.67		
Zelfverzekerd	.64			.62		
Vrolijk	.54			.55		
Gelukkig	.44		-.40	.61		
Vrij	.43			.56		
Tevreden	.41		-.36	.71		
Zenuwachtig		.74			.64	
Bang om iets fout te doen		.74			.69	
Onzeker		.65			.72	
Angstig		.62			.68	
Kwaad		.60	.31		.59	
Teleurgesteld		.54			.69	
Ellendig		.52			.64	
Haat		.47			.68	
Tederheid			-.92			-.72
Liefde			-.68			-.84
Warmte			-.61			-.72
Respect			-.56	.31		-.46

Noot: De affecten staan gesorteerd op absolute waarde van factorladingen in de factoroplossing van ouders. Alleen factorladingen hoger dan .3 staan vermeld. De componenten zijn oblimin geroteerd. De correlaties tussen de componenten in de oplossing van ouders en vrienden bedragen respectievelijk: tussen C1 en C2 -.26 en -.25; tussen C1 en C3 -.41 en -.48; tussen C2 en C3 .28 en .11

Tussenstap: culturele verschillen?

Behalve bij het bepalen van de betrouwbaarheden van de verschillende schalen, werd tot dusver geen rekening gehouden met het feit dat de steekproef bestond uit verschillende etnische groepen. Wij kozen voor de meest gunstige proefpersoon – item ratio en betrokken dus steeds alle jongeren in de analyse. Wegens kleine aantallen kon niet met confirmatieve factoranalyse getoetst worden of de gevonden factoroplossing hetzelfde was voor verschillende etnische groepen. Vervolgens was het echter wel mogelijk om na te gaan of de samenhang tussen de schalen hetzelfde was voor de twee grootste etnische groepen in de steekproef.

Allereerst is getoetst of de covariantiematrices van de emotieschalen van de Nederlandse en de Marokkaanse groep gelijk waren (Dunn, Everitt, & Pickles, 1993, hoofdstuk 7). 290 Nederlandse en 73 Marokkaanse jongeren hadden zowel een score op alle drie de emotieschalen bij ouders als op alle drie de emotieschalen bij vrienden. De hypothese dat de covariantiematrices hetzelfde waren moest verworpen worden, $\chi^2(21, n = 363) = 46.9, p = .001$. Omdat de chi-kwadraat echter afhankelijk is van de steekproefgrootte, hebben we ook gekeken naar fit indices. De fit indices waren allemaal boven de .9 en gaven dus een goede fit tussen het model en de data aan (GFI = .97, NFI = .94, en CFI = .97).

Vervolgens is gekeken of de covariantiematrices van de emotieschalen *plus* de belangrijkste valideringsinstrumenten, hechting aan ouders en vrienden en autonomie, gelijk waren voor de Nederlandse en Marokkaanse groep. 178 Nederlandse en 59 Marokkaanse jongeren hadden deze negen instrumenten ingevuld. Wederom gaf chi-kwadraat aan dat de matrices verschillend waren voor beide groepen, $\chi^2(45, n = 237) = 73.4, p < .01$, maar duiden de fit indices op een voldoende hoge overeenkomst (GFI = .95, NFI = .92, CFI = .97).

Tenslotte is gekeken of de covariantiematrices gelijk bleven wanneer ook werd gekeken naar het opvoedingsgedrag van moeder. Het aantal observaties daalde tot 128 Nederlandse en 49 Marokkaanse jongeren, terwijl het aantal afhankelijke variabelen steeg naar 11. Chi-kwadraat was wederom significant $\chi^2(66, n = 177) = 94.7, p = .01$, terwijl één van de drie fit indices onder de .9 zakte (GFI = .93, NFI = .89, CFI = .96). Geconcludeerd kon worden dat de samenhang tussen de instrumenten voor Nederlandse en Marokkaanse jongeren goeddeels hetzelfde was. Dit is overeenkomstig het onderzoek van Rowe, Vazsonyi, en Flannery, waarin zelfs sprake was van “a tremendous similarity of covariance structure within and between ethnic groups” (1994, p. 405).

Validatie van de emotieschalen

De emotieschalen zijn gevalideerd met hechting en autonomie. De volledige correlatiematrix staat afgebeeld in Tabel 4. Omdat algemeen positieve en positieve Z emoties samen één schaal vormden, hebben wij de hypothesen die aanvankelijk voor de Z schaal geformuleerd waren, nu getoetst met de PZ schaal. We hadden de volgende hypothesen:

Tabel 4

Correlaties tussen de emotieschalen en validatie instrumenten

Instrument ^a	PZou	Aou	Nou	PZvr	Avr	Nvr	Aut	IPPAou	IPPAvr	BEM moe	BET moe
Pzou											
Aou	.67**	.									
Nou	-.39**	-.37**									
PZvr	.47**	.28**	-.03								
Avr	.21**	.23**	.02	.62**							
Nvr	-.09	-.04	.45**	-.25**	-.18**						
Aut	.22**	.16**	-.24**	.30**	.20**	-.32**					
IPPAou	.43**	.50**	-.42**	.18**	.17**	-.28**	.31**				
IPPAvr	.22**	.18**	-.20**	.43*	.52**	-.39**	.39**	.32**			
BEMmoe	-.08	-.19**	.30**	.02	-.03	.27**	-.30**	-.38**	-.32**		
BETmoe	.38**	.50**	-.11	.33**	.32**	-.10	.28**	.48**	.27**	-.01	

Noot: Pzou = Positieve en Zelf emoties ouders, ..., Nvr = Negatieve emoties vrienden; Aut = autonomie; IPPAou = hechting ouders; IPPAvr = hechting aan vrienden; BEM moe = Bemoeizucht Moeder; BET moe = Betrokkenheid Moeder.

Het aantal proefpersonen verschilt per correlatie. Per instrument is de range: Pzou, Aou, Nou = $237 < n < 477$; PZvr, Avr = $237 < n < 476$; Nvr = $237 < n < 475$; AUT = $238 < n < 346$; IPPAou = $230 < n < 309$; IPPAvr = $230 < n < 316$; BEMmoe = $230 < n < 242$; BETmoe = $232 < n < 239$.

* p , .05; ** p , .01 (tweezijdig).

1. Autonomie hangt sterker positief samen met PZou dan met Aou.
2. Autonomie hangt sterker positief samen met PZvr dan met Avr.
3. Hechting aan ouders hangt sterker positief samen met A ouders dan met PZ ouders.
4. Hechting aan vrienden hangt sterker positief samen met A vrienden dan met PZ vrienden.
5. Bemoeizucht van de moeder hangt sterker negatief samen met PZ ouders dan met A ouders.
6. Betrokkenheid van de moeder hangt sterker positief samen met A ouders dan met PZ ouders.

De verschillen tussen deze afhankelijke correlaties werden eenzijdig getoetst met een overschrijdskans van 5% met de toetsingsgrootheid T_2 van Williams (Steiger, 1980). Deze toetsingsgrootheid is t -verdeeld met $N - 3$ vrijheidsgraden. Bij iedere toets werd steeds de maximale n gekozen; dat wil zeggen dat alle cases die een valide score hadden op de drie bij de betreffende toets betrokken schalen, werden opgenomen. De resultaten staan samengevat in Tabel 5.

Tabel 5

Verschillen tussen correlaties van PZ en A met autonomie, hechting en opvoedingsgedrag

Concept	Alternatieve hypothese	<i>df</i>	T_2^a
Autonomie	PZou correleert sterker met autonomie dan Aou	342	1.42
	PZvr correleert sterker met autonomie dan Avr	342	2.22*
Hechting	Aou correleert sterker met hechting ouders dan PZou	305	1.72*
	Avr correleert sterker met hechting vrienden dan PZvr	312	2.19*
	PZou correleert sterker met bemoeizucht dan Aou	238	-2.10*
Opvoedingsgedrag Moeder	Aou correleert sterker met betrokkenheid dan Pzou	235	2.58**

Noot: PZou = Positieve en Zelf emoties ouders, ..., Avr = Ander emoties vrienden.

^a De T_2 waarden zijn soms berekend op correlaties die (hoogstens) .01 afwijken van die in Tabel 4. Deze afwijking zit overigens steeds in de correlatie tussen PZ en A, en nooit in de correlaties waarvan het onderlinge verschil getoetst wordt. De reden voor deze afwijkingen is dat het aantal proefpersonen dat een score heeft op de drie bij de toets betrokken concepten altijd kleiner of gelijk is aan het aantal proefpersonen op basis waarvan de correlaties uit Tabel 4 zijn berekend. Bijvoorbeeld: de correlatie tussen Aou en PZou in Tabel 4 bedraagt .67. In de deelsteekproef van jongeren die ook een score op hechting ouders hebben, bedraagt deze correlatie .66.

* = $p < .05$; ** $p < .01$ (eenzijdig)

Mede doordat in de toets rekening werd gehouden met de hoge onderlinge correlatie van de PZ en A schalen, waren de verschillen tussen de betreffende correlaties, hoewel zij klein leken, in op één na alle gevallen toch significant. Hypothese 1 werd niet bevestigd, maar het verschil tussen beide correlaties was in de verwachte richting. We vonden wel ondersteuning voor onze tweede hypothese: PZ emoties bij vrienden hingen sterker dan A emoties samen met autonomie ($T_2 = 2.22, p < .05$). Ook onze derde en vierde hypothese werden bevestigd. Hechting aan ouders vertoonde een sterkere samenhang met A emoties ouders dan met PZ emoties ouders ($T_2 = 1.72, p < .05$) en hechting aan vrienden bleek sterker te correleren met A emoties vrienden dan met PZ emoties vrienden, $T_2 = 2.19, p < .05$. Verder bleken beide aspecten van het opvoedingsgedrag van de moeder sterker samen te hangen met Aou dan met PZou. Dit betekent dat hypothese zes over het verband tussen de emotieschalen en een positieve betrokkenheid van moeder werd bevestigd ($T_2 = 2.58, p < .01$), terwijl hypothese vijf over het verband tussen de emotieschalen en bemoeizucht van moeder werd tegengesproken ($T_2 = -2.10, p < .05$).

DISCUSSIE

We zijn erin geslaagd drie emotieschalen te construeren die geschikt zijn voor onderzoek met adolescenten. Dit zijn de Positieve en Zelf (PZ) emotieschaal, de Ander (A) emotieschaal en de Negatieve (N) emotieschaal. Deze schalen zijn geïnspireerd op de Zelf Konfrontatie Methode (ZKM) van Hermans (Hermans & Hermans-Jansen, 1995; Hermans et al., 1985) die ontwikkeld is voor volwassenen. De PZ en A schaal zijn afgeleid van de Z en A schaal uit de ZKM en hebben tot doel om twee algemeen menselijke motieven, door Hermans aangeduid met het Zelf en Ander motief, in kaart te brengen. Het onderscheid tussen zelf en ander, of tussen onafhankelijkheid en verbondenheid, wordt in de literatuur vaak gemaakt (Guisinger & Blatt, 1994; Noom, 1999; Ryan, 1991). Samen met Kitayama et al. (1995) is Hermans echter de enige die dit onderscheid operationaliseert door middel van emoties. Hoewel wij een aantal emotiewoorden aan de lijst van Hermans hadden toegevoegd die naar onze mening adolescenten zouden aanspreken, vertoonden onze uiteindelijke schalen een opvallende overeenkomst met die van Hermans. Blijkbaar doen krachtige emotiewoorden zoals liefde en warmte het beter dan minder krachtige woorden zoals belangstellend en geaccepteerd.

De door ons geconstrueerde emotieschalen hebben ongeveer dezelfde betekenis in twee belangrijke leefwerelden van de adolescent. Ten opzichte van ouders en vrienden gedragen de Positieve en Zelf emoties, de Ander emoties en de Negatieve emoties zich grotendeels hetzelfde. In de Principale Componenten Analyse clusterden in de ouder- en vriendoplossing immers dezelfde emoties bij elkaar, hoewel de Ander emoties in de vriendoplossing negatieve en in de ouderoplossing positieve ladingen hadden (Tabel 2). Dit betekent dat het cluster van

Ander emoties anders gelokaliseerd was in de ruimte. Echter, in de PCA op de voor de emotieschalen geselecteerde 20 items waren de richtingen van de ladingen in de beide oplossingen hetzelfde. De betrouwbaarheden van de PZ, A en N emotieschalen waren hoog (allemaal boven de .8).

Tegelijkertijd moeten we concluderen dat onze oorspronkelijke opzet, de constructie van zes emotieschalen, te ambitieus was. Voortbouwend op de ideeën van Hermans et al. (1985) en van Kityama et al. (1995, 2000) was het immers onze doelstelling drie positieve (algemeen Positieve, positieve Z en positieve A) en drie negatieve (algemeen Negatieve, negatieve Z en negatieve A) emotieschalen te maken. Omdat de algemeen Positieve en de positieve Z emoties in onze steekproef empirisch niet te onderscheiden bleken, hebben we twee in plaats van drie positieve emotieschalen gevormd (PZ schaal en A schaal). Voorts groepeerden alle Negatieve emotiewoorden zich rondom één component, waardoor slechts één schaal met negatieve emoties kon worden geconstrueerd (N schaal).

Er zijn een aantal mogelijke oorzaken aan te wijzen voor de gebrekkige differentiatie binnen de verzameling emoties. De belangrijkste reden is misschien wel dat de emoties zijn nagevraagd binnen twee *relationele* contexten. Hoewel zo enerzijds de betekenisequivallentie van emotiewoorden in twee belangrijke domeinen werd gewaarborgd, lag anderzijds het gevaar voor de hand dat vooral emoties die iets zeggen over de kwaliteit van de relatie (A emoties) zich duidelijk zouden groeperen. Als wij de emoties hadden nagevraagd in een prestatiecontext dan was de kans groter geweest dat de Z emoties zich van de algemeen Positieve emoties hadden afgezonderd. Omdat verder relaties met vrienden en ouders in de regel positieve relaties zijn, was er weinig variantie in de negatieve emoties. De negatieve emoties onderscheidden zich als groep duidelijk van de positieve emoties maar binnen de groep negatieve emoties vond geen differentiatie plaats. Een eerste aanwijzing hiervoor kregen we al toen we 14 negatieve emoties tegenover 1 positieve emotie op basis van lage communaliteiten uit de analyse moesten verwijderen. Overigens bleken ook in de studie van Van Geel (2000) waarin waardegebieden met uiteenlopende inhoud samen werden geanalyseerd, alle negatieve emoties op 1 dimensie te laden. Het daar beoogde onderscheid tussen aan depressie gerelateerde en aan agitatie gerelateerde negatieve gevoelens kon eveneens niet worden gemaakt.

Mogelijke andere redenen voor de gebrekkige structuur zijn de leeftijd en het opleidingsniveau van de jongeren uit de steekproef. Adolescenten van gemiddeld 14 jaar met een middelbare opleiding denken waarschijnlijk meer dan volwassenen in een simpele dichotomie (leuk-niet leuk) zonder daarbinnen al te veel nuances aan te brengen. Een aanwijzing hiervoor is het knik criterium dat een twee factorstructuur aangaf waarbij op de eerste component positieve en op de tweede component negatieve emoties laadden. Voorts kan het zijn dat we de jongeren overvraagd hebben door hen een lijst van 61 (moeilijke) woorden twee maal voor te leggen.

Naast deze methodologische tekortkomingen, is er tenslotte nog een inhoudelijk argument voor het gebrek aan differentiatie tussen P en Z. In de zogeheten basis emotietheorieën wordt, in tegenstelling tot onze bevindingen, meer onderscheid gemaakt binnen de negatieve emoties (woede, angst, droefheid, walging) dan binnen de positieve emoties (geluk) (Russell, 1991). Wanneer echter wel onderscheid wordt gemaakt binnen de positieve emoties is dat tussen belangstelling/opwinding, liefde (A) en vreugde (P), maar ontbreekt een aparte categorie voor Z woorden (Izard, 1991; Russell, 1991; Shaver, Schwartz, Kirson, O'Connor, 1987). Z woorden als trots en triomf worden geschaard onder de brede categorie van vreugde (Shaver et al.), net zoals in onze analyse Z woorden met P woorden op de eerste factor laadden. Tot slot moet echter genoemd worden dat de reden dat alleen de A woorden zich netjes als groep manifesteerden van taalkundige aard zou kunnen zijn. De A woorden zijn immers zelfstandige naamwoorden terwijl de overige emoties als bijwoord zijn opgenomen. Hiertegen pleit echter dat vier andere zelfstandige naamwoorden ("zelfvertrouwen" "zelfrespect" "haat" "minachting") hogere ladingen hadden op andere componenten.

Alvorens de samenhang van de emotieschalen onderling en in combinatie met andere concepten te onderzoeken, werd gecheckt of deze samenhang hetzelfde was voor de Marokkaanse en de Nederlandse jongeren in de steekproef. Dat bleek het geval te zijn. Hoewel er op dit punt ook aanwijzingen zijn voor cross-culturele verschillen (Bagozzi, Wong & Yi, 1999; Kitayama et al., 2000), zijn onze resultaten meer in lijn met onderzoek dat wijst op overeenkomsten tussen etnische groepen in verbanden tussen variabelen (Rowe et al., 1994). De in de inleiding geopperde mogelijkheid dat met name de schaal Bemoeizucht Moeder een andere betekenis zou hebben voor de twee etnische groepen bleek onjuist. Wanneer een moeder te dicht op de huid van haar kind zit en het geen ruimte laat voor een eigen privé-wereld, is het negatieve effect daarvan voor Nederlandse en Marokkaanse jongeren even groot.

Uit de samenhang tussen de emotieschalen onderling blijkt opnieuw dat het voornaamste onderscheid dat jongeren maken het onderscheid tussen positieve en negatieve emoties is. De correlaties tussen de (positieve) PZ en A schalen onderling zijn immers in absolute waarde steeds hoger dan de correlaties tussen de positieve schalen enerzijds en de negatieve schaal anderzijds. Terwijl geen enkele correlatie met de N schaal boven de .4 uitkwam, was zowel bij ouders als bij vrienden de correlatie tussen de PZ en A schaal hoger dan .6. Deze hoge onderlinge samenhang geeft aan dat het verschil tussen PZ en A slechts gradueel van aard is.

Hoewel het dus om accentverschillen gaat, bleken de PZ en A schalen zich in samenhang met de valideringsinstrumenten anders te gedragen. Zoals verwacht vertoonden de A emoties een sterkere samenhang dan de PZ emoties met hechting. Dit was zowel het geval binnen de relatie met ouders als binnen de relatie met vrienden. Verder was het verband tussen de PZ emoties bij

vrienden en autonomie conform de hypothese sterker dan het verband tussen A emoties bij vrienden en autonomie, maar bleek het verschil bij ouders, hoewel in de verwachte richting, niet significant. Een mogelijke reden dat de samenhang tussen PZ en autonomie iets minder overtuigend was dan de samenhang tussen A en hechting, is dat hechting wel en autonomie niet apart is gemeten bij ouders en vrienden. Olver et al. (1989) toonden een negatief verband aan tussen grensoverschrijdend gedrag van de moeder en zelf-ander differentiatie bij de adolescent. Wij vonden eveneens een negatief verband tussen grensoverschrijdend gedrag (hier: Bemoeizucht Moeder) en PZ emoties, maar vonden onverwacht een sterkere negatieve samenhang met A emoties. Ook betrokkenheid van de moeder, hing sterker (positief) samen met A emoties dan met PZ emoties. Hoe de adolescent het gedrag van de moeder waarneemt hangt dus meer samen met de gevoelens van de adolescent voor de moeder (bijvoorbeeld “warmte”) dan met de gevoelens van de adolescent over zichzelf (bijvoorbeeld “zelfverzekerd”).

Concluderend kan gesteld worden dat we erin zijn geslaagd emotieschalen te construeren die dezelfde betekenis hebben binnen de relaties met ouders en vrienden en die merendeels volgens verwachting samenhangen met hechting en autonomie. De belangrijkste tekortkoming in deze studie was het grote aantal missings, waardoor de verschillende analyses steeds betrekking hadden op andere deelsteekproeven van jongeren. Een tweede tekortkoming was dat we bij de schaalconstructie geen confirmatieve factoranalyse konden doen omdat de verschillende etnische groepen te klein waren. Uit het feit dat de geconstrueerde schalen bij Nederlandse en Marokkaanse jongeren dezelfde samenhang vertoonden met andere relevante concepten, kon echter worden afgeleid dat de emotieschalen, in ieder geval voor deze twee groepen jongeren, dezelfde betekenis hadden.

Eindnoten

¹ In feite werd gewerkt met een lijst van 30 affecten, maar slechts 28 van de 30 affecten werden gebruikt bij het berekenen van de schaalscores. De affecten “neerslachtigheid” en “zichzelf niet zijn” werden niet opgenomen in de N schaal, zodat het aantal affecten in de N en de P schaal gelijk was.

² Overigens niet in een steekproef van 40 cliënten. Daar differentieerden de Z en A affecten minder sterk ten opzichte van elkaar, want de correlatie tussen beide somscores bedroeg .64.

³ Omdat deze studie verscheen lang nadat onze dataverzameling in de eerste helft 1999 was gestart, hebben wij helaas in de opzet van onze studie geen rekening kunnen houden met de door Van Geel gepubliceerde resultaten.

⁴ In deze interpretatie van negatieve Z en negatieve A valt de overeenkomst met de interpersoonlijke theorie op. Denk bijvoorbeeld aan de roos van Leary waarin een invloed factor (dominant – submissief) loodrecht op een nabijheid factor (medewerking – verzet) staat.

HOOFDSTUK 6

VERBONDENHEID EN AUTONOMIE BIJ NEDERLANDSE EN MAROKKAANSE JONGEREN. EEN STUDIE VANUIT HET INDIVIDUALISME-COLLECTIVISME PERSPECTIEF

Huiberts, A., Meeus, W., Oosterwegel, A. & Vollebergh, W. (2002)

Pedagogiek (revised manuscript accepted for publication)

SAMENVATTING

Een belangrijke assumptie in de individualisme collectivisme literatuur is dat verbondenheid in een collectivistische cultuur en autonomie in een individualistische cultuur centraal staat. Een aantal aspecten van zowel verbondenheid als autonomie werd onderzocht in een steekproef van 51 Nederlandse en 53 Marokkaanse jongeren woonachtig in Nederland. De verschillen tussen de etnische groepen beperkten zich tot traditionele vormen van verbondenheid en gedragsmatige aspecten van autonomie. Marokkaanse jongeren waren het sterker eens met traditionele gezinswaarden en kregen minder vrijheden dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten. Op de meer psychologische aspecten van verbondenheid en autonomie, zoals gevoelens van intimiteit en persoonlijke controle, deden zich echter nauwelijks etnische verschillen voor.

INLEIDING

Op de individualisme collectivisme (IC) dimensie (Hofstede, 1980) staat de tegenstelling tussen individu en groep centraal. In een collectivistische samenleving leven mensen samen in hechte groepen zoals de grootfamilie, terwijl in een individualistische samenleving mensen uitsluitend voor zichzelf en hun gezin zorgen (Hofstede, 1995). In de IC traditie wordt ervan uitgegaan dat individuen in een collectivistische samenleving voor het groepslidmaatschap betalen met een deel van de eigen autonomie en dat omgekeerd een geringe verbondenheid de prijs is die in een individualistische cultuur wordt betaald voor de grote keuzevrijheid. Oorspronkelijk werd de IC dimensie dan ook voorgesteld als één bipolaire dimensie met (groeps)verbondenheid aan de ene tegenover individuele autonomie aan de andere zijde.

Dit tegenover elkaar staan van verbondenheid en autonomie wordt inzichtelijk gemaakt door de verwevenheid van IC met machtsafstand, een andere culturele dimensie uit het onderzoek van Hofstede. Een grote machtsafstand betekent dat relatief grote verschillen in macht en status worden geaccepteerd. Dit is vaak het geval in een collectivistische samenleving.¹ Deze grote machtsafstand is duidelijk aanwezig in het gezin, waar gehoorzaamheid en respect voor ouders, en ook voor oudere broers en zussen, gelden als belangrijke deugden. In individualistische samenlevingen wordt gestreefd naar een meer gelijke verdeling van macht en verandert de ouder-kind relatie wanneer kinderen ouder worden in een relatie tussen gelijken. Mensen in een collectivistische samenleving hebben dus niet alleen zeer hechte relaties, maar ook relaties die hiërarchisch zijn. In een individualistische samenleving hebben mensen daarentegen relatief losse relaties, die gelijkwaardig zijn en waarbinnen de individuele autonomie gehandhaafd blijft.

Een controversie binnen de IC traditie

De aard van de sterke verbondenheid in collectivistische culturen blijft echter onduidelijk. Enerzijds maakt een sterke hiërarchie binnen relaties het samengaan van wederzijdse verbondenheid met weinig autonomie begrijpelijk, anderzijds worden sommige aspecten van verbondenheid, zoals intimiteit, minder waarschijnlijk. Binnen de partnerrelatie lijkt dit het geval te zijn. In een individualistische samenleving hangt de huwelijkssatisfactie af van het niveau van intimiteit tussen de partners, in een collectivistische cultuur is het belangrijk om samen met de partner deel uit te maken van de familie en de culturele traditie (Dion & Dion, 1993).

De redenering van Schwartz (1994) sluit hierop aan. Volgens Schwartz draait het culturele verschil niet zozeer om de mate waarin relaties hecht zijn, maar om de mate waarin zij vanzelfsprekend zijn. In een collectivistische samenleving is zorg voor de ander “not left to voluntary decisions .... One is ‘naturally’ helpful, loyal, and concerned for the welfare of members of the in-group” (1994, p. 104-105). In een individualistische samenleving daarentegen

worden waarden als hulpvaardigheid en loyaliteit benadrukt, zodat autonome individuen deze internaliseren en zich uit eigen wil om elkaar bekommeren. Terwijl het in een individualistische maatschappij dus aan de vrijwillige inspanningen van het individu wordt overgelaten om verbondenheid met anderen te creëren, wordt deze in een collectivistische cultuur als een vanzelfsprekend gegeven geconstrueerd. De mate waarin relaties vanzelfsprekend zijn, zegt echter niet noodzakelijk iets over de kwaliteit van deze relaties.

Evenals Schwartz (1994) stellen ook Fijneman, Willemsen, en Poortinga (1996) en Van den Heuvel en Poortinga (1999) zich op het standpunt dat emotionele verbondenheid een culturele constante is, een universeel aspect van het psychologisch functioneren. Culturele verschillen hierin worden beschouwd als aan de onderzoeksmethode gerelateerde bias. Onderzoek dat cross-culturele verschillen op emotionele nabijheid wél interpreteert (Georgas et al., 1997, 2001), vindt geen of slechts een bescheiden effect van cultuur op de mate waarin familieleden, in ieder geval leden van het eigen gezin, zich emotioneel met elkaar verbonden voelen. De terminologie die Kâğıtçibasi (1997) hanteert, “cultures of relatedness-cultures of separateness”, suggereert echter wel degelijk culturele verschillen in emotionele nabijheid en in de mate waarin rekening wordt gehouden met de belangen van anderen. Dit idee bleek in ieder geval sterk te leven onder sociale wetenschappers (Hui & Triandis, 1986).

Deze studie richt zich op de omstreden assumptie dat collectivistische culturen zich kenmerken door een grote nadruk op verbondenheid. Om deze assumptie te onderzoeken gebruiken we in navolging van Schwartz (1994) het onderscheid tussen traditionele normen over verbondenheid, waarop culturen verschillen (Triandis et al., 1986, 1993), en kwaliteit van verbondenheid, waarop het onduidelijk is of culturen verschillen. Tevens richten we ons op de notie dat individualistische culturen kunnen worden betiteld als “cultures of separateness”, dat wil zeggen als culturen van autonome, afgescheiden individuen. Ook hier maken we een tweedeling. Aan de ene kant onderscheiden we gedragsautonomie, de concrete bewegingsruimte die kinderen en jongeren van hun ouders krijgen. Deze bewegingsruimte is vermoedelijk kleiner in een collectivistische samenleving. Aan de andere kant kijken we naar meer interne aspecten van autonomie zoals een gevoel van controle. Een gevoel van persoonlijke controle (“agency”) wordt eveneens als een universele behoefte beschouwd (Nucci, 1997).

We onderzoeken deze vragen vanuit het perspectief van adolescenten afkomstig uit verschillende etnische groepen. Juist in de adolescentie zijn verbondenheid en autonomie immers belangrijke thema's (Grotevant & Cooper, 1998).

Etnische verschillen in verbondenheid

Het cross-culturele verschil in traditionele familiewaarden (Triandis et al., 1986, 1993) blijkt te worden gerepliceerd onder etnische groepen. In Amerika scoorden jongeren met een Filippijnse, Mexicaanse, Chinese en Midden- of

Zuid-Amerikaanse achtergrond hoger dan jongeren met een Europese achtergrond op familieverplichtingen, zoals het samen spenderen van tijd, het betonen van respect en het geven van praktische en financiële steun (Fuligni, Tseng, & Lam, 1999). In een eerdere studie van Fuligni (1998) rapporteerden jongeren met een collectivistische achtergrond een grotere acceptatie van ouderlijke autoriteit en een kleinere bereidheid om het openlijk met hen oneens te zijn dan jongeren met een individualistische achtergrond. Ook Cooper, Baker, Polichar en Welsh (1993) vonden dat adolescenten met een Europese afkomst het minst instemden met items die verplichtingen jegens de familie meten. Jong volwassenen met een Mexicaanse achtergrond hadden een sterker bewustzijn van de familietraditie en voelden zich meer verplicht hun ouders hulp te verlenen dan hun Anglo-Amerikaanse leeftijdsgenoten (Freeberg & Stein, 1996). In vergelijking tot autochtone jongeren, scoorden Russische migrantenjongeren in Finland hoger op traditionele familiewaarden (Jasinskaja-Lahti & Liebkind, 2000). Ditzelfde gold voor jongeren met een Turkse en Marokkaanse achtergrond in Nederland (Huiberts, Vollebergh, & Meeus, 1999). Deze allochtone jongeren namen hun ouders tevens meer als een voorbeeld dan autochtone jongeren (Meeus, Pels, & Vollebergh, 1999). Jonge vrouwen met een Pakistaanse achtergrond verwezen in interviews vooral naar verplichtingen jegens de familie, de Britse vrouwen noemden vooral verplichtingen jegens zichzelf (Gilani, 1999).

Wanneer het gaat om aspecten van verbondenheid die minder normatief zijn, is de rol van etniciteit minder duidelijk. Fuligni (1998) vond geen verschillen op cohesie binnen de vader-adolescent relatie of de moeder-adolescent relatie tussen jongeren met een verschillende etnische achtergrond. Ook bespraken deze jongeren met evenveel openheid onderwerpen als schoolzaken en persoonlijke problemen met hun ouders. Cooper, Shaver en Collins (1998) rapporteerden dezelfde proporties veilige en onveilig gehechte jongen onder zwarte en blanke Amerikaanse jongeren. In een onderzoek van Wink, Gao, Jones, en Chao (1997) zeiden Chinees-Amerikaanse studenten binnen de relatie met hun ouders minder warmte te ervaren en het lastiger te vinden hulp te vragen dan hun leeftijdsgenoten met een Europese achtergrond. Greenberger en Chen (1996) vonden tussen 13-jarigen met een Europese en Aziatische achtergrond geen verschillen in warmte en cohesie, maar in een steekproef van 20-jarigen bleken de Aziatische jongeren minder warmte en cohesie en meer conflicten te rapporteren, zowel op gezinsniveau als binnen ouder-kind relaties. Euro-Amerikaanse jongeren vonden het makkelijker gevoelige onderwerpen met hun ouders te bespreken dan jongeren van Vietnamese, Mexicaanse, Chinese en Filippijnse afkomst, die meer formele relaties met hun ouders hadden (Cooper et al., 1993). Fuligni et al. (1999) concluderen dat jongeren met een Aziatische en Latijns Amerikaanse achtergrond niet intiemere relaties met hun ouders hebben, maar dat zij het wel meer vanzelfsprekend vinden familieleden te helpen.

Etnische verschillen in autonomie

Onderzoek naar gedragautonomie laat zien dat de bewegingsruimte van adolescenten zowel tussen culturen als binnen culturen tussen etnische groepen varieert. Adolescenten uit China (Feldman & Rosenthal, 1991) en Singapore (Poole, Cooney, & Cheong, 1986) beslissen pas op latere leeftijd zelf over bepaalde zaken dan hun leeftijdsgenoten die in Amerika of Australië wonen. Ook na emigratie blijven deze verschillen, afhankelijk van het gedragsdomein, bestaan (Feldman & Rosenthal, 1990). Terwijl Chinees-Amerikaanse jongeren een inhaalslag maken als het gaat om het bepalen van de eigen vrienden en favoriete TV programma's, blijven Amerikaanse en Australische jongeren voorop lopen zodra het onderwerpen als alcoholgebruik en het aangaan van heteroseksuele relaties betreft. In later onderzoek in Amerika werd eveneens gevonden dat jongeren met een Aziatische (Chen, 1999) of met een Mexicaanse, Filippijnse en Chinese achtergrond (Fuligni, 1998) hun ouders tot op latere leeftijd werden verwacht te gehoorzamen dan Euro-Amerikaanse jongeren. Ook op een internationale school in Hong Kong (Stewart, Bond, Deed, & Chung, 1999) en in Duitsland (Silbereisen & Schmitt-Rodermund, 1995) werden etnische verschillen gevonden in de leeftijd waarop jongeren oud genoeg worden geacht eigen beslissingen te nemen.

Naast gedragautonomie kunnen ook meer psychologische aspecten van autonomie onderscheiden worden, zoals een subjectief gevoel van zelfvertrouwen (Noom, Dekovic & Meeus, 2001). Specifiek voor de autonomieontwikkeling in de adolescentie is dat de illusie moet worden losgelaten dat ouders almachtig en alwetend zijn en alle problemen voor de adolescent zullen oplossen (Blos, 1967; Steinberg & Silverberg, 1986). Naar culturele verschillen in deze aspecten van autonomie is minder onderzoek gedaan en zijn de resultaten minder eenduidig. Wink et al. (1997) vonden geen verschillen tussen Chinees- en Euro-Amerikaanse studenten wat betreft hun vermogen onafhankelijk van hun ouders beslissingen te nemen en een eigen leven te leiden, terwijl Gnaulie en Heine (2001) bij jongeren afkomstig uit drie verschillende etnische groepen een minder gunstig verloop van het separatie-individuatie proces vaststelden dan bij Euro-Amerikaanse jongeren. In een onderzoek met de emotionele autonomie schaal van Steinberg en Silverberg scoorden Aziatisch-Amerikaanse jongeren op itemniveau afwisselend lager en hoger dan Euro-Amerikaanse jongeren (Chen, 1999).

Huidige studie

Terwijl etnische verschillen herhaaldelijk zijn vastgesteld voor verplichtingen ten aanzien van de familie en voor gedragautonomie, is het onduidelijk of deze etnische verschillen zich uitstrekken naar minder concrete aspecten van verbondenheid en autonomie. In deze studie onderzoeken wij systematisch verschillen tussen Nederlandse jongeren en jongeren met een Marokkaanse achtergrond.² Nederland is een individualistisch land (Hofstede, 1980), terwijl Mediterrane landen op de collectivistisch zijde van de dimensie gesitueerd worden. Als aspecten van verbondenheid onderzoeken we traditionele

familiewaarden, hechting en A affecten (zie Methode) en als aspecten van autonomie onderzoeken we gedragsautonomie, emotionele autonomie, interne beheersingsoriëntatie en PZ affecten (zie Methode). We verwachten dat Marokkaanse jongeren meer dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten traditionele familiewaarden zullen onderschrijven en dat Nederlandse jongeren hoger zullen scoren op gedragsautonomie. De overige concepten worden exploratief onderzocht.

Tot slot is er aandacht voor sekse- en leeftijdsverschillen. Kashima et al. (1995) wezen op de sterke overeenkomst tussen sekseverschillen en culturele verschillen op de IC dimensie. Omdat meisjes net zoals collectivisten als gehoorzamer en socialer worden gekenschetst, terwijl jongens evenals individualisten meer gericht zouden zijn op autonomie en competitie, verwachten we dat meisjes hoger zullen scoren op hechting en A gevoelens en jongens hoger op de verschillende vormen van autonomie. Mocht er een sekseverschil op familiewaarden bestaan, dan verwachten we dat jongens hierop hoger scoren omdat zij, waar het relaties betreft, traditioneler zijn dan meisjes (Spruijt, 1993). Leeftijdsverschillen worden exploratief onderzocht. Alleen voor gedragsautonomie formuleren we een duidelijke hypothese: naarmate jongeren ouder worden beslissen zij over meer zaken zelf.

METHODE

Steekproef

De steekproef bestond uit 51 Nederlandse en 53 Marokkaanse jongeren. Ongeveer evenveel jongens (51) als meisjes (53) deden mee. De gemiddelde leeftijd in de hele steekproef was 15.7 jaar ($SD = 2$ jaar). Nadat twee leeftijdsgroepen (jonger dan 16 en 16 jaar of ouder) waren gevormd, konden in combinatie met de factoren sekse en etniciteit acht groepen worden onderscheiden. De respondenten waren evenredig over deze acht groepen verdeeld, $\chi^2(3, N = 104) = .33, ns$. De meeste jongeren volgden een vorm van middelbaar onderwijs (mavo, vmbo, mbo).

Het merendeel van de Marokkaanse jongeren (70%, $N = 37$) was van de tweede generatie, dat wil zeggen dat ze zelf in Nederland geboren waren terwijl hun ouders in Marokko geboren waren. Alle Marokkaanse jongeren waren minimaal zeven en een half jaar in Nederland. In de meeste Marokkaanse gezinnen (79%, $N = 42$) werden twee talen gesproken (zowel Nederlands als Arabisch of Berbers). In één gezin werd alleen Nederlands, in vijf gezinnen werd alleen Arabisch en in drie gezinnen werd alleen Berbers gesproken.

Er bestond een etnisch verschil in sociaal economische status vastgesteld aan de hand van het beroep van de vader. Bijna driekwart van de Marokkaanse vaders had geen of laaggeschoold werk, bij de Nederlandse vaders bedroeg dit percentage 35%. De Marokkaanse jongeren kwamen uit grotere gezinnen dan de Nederlandse (gemiddeld aantal kinderen 5.4 respectievelijk

2.5). Alle Marokkaanse jongeren behoorden tot de Islam, terwijl twee derde deel van de Nederlandse scholieren niet godsdienstig was.

Dataverzameling

De dataverzameling vond plaats in 2000 in Utrecht en omgeving. Jongeren werden via hun school benaderd om mee te doen. Zij werden geïnterviewd en vulden een schriftelijke vragenlijst in.

De vraaggesprekken, geënt op de Zelf Konfrontatie Methode (ZKM) van Hermans, Hermans-Jansen en Van Gilst (1985), werden gedaan door getrainde interviewers. Binnen de ZKM probeert de respondent belangrijke ervaringen samen te vatten in zogenoemde waardegebieden. Vervolgens geeft de respondent bij ieder waardegebied aan in hoeverre bepaalde affecten hierop van toepassing zijn. Het gaat om vier soorten affecten. Ander of A affecten, bijvoorbeeld warmte, geven uitdrukking aan het streven naar verbondenheid met iets of iemand anders. Zelf of Z affecten, bijvoorbeeld zelfverzekerdheid, treden op wanneer iemand er in slaagt de eigen positie te versterken. Dan zijn er nog positieve (P) en negatieve (N) affecten, zoals gelukkig en angstig, die niet specifiek zijn voor het streven naar eenheid met de ander of voor het streven naar zelfbevestiging (zie Bijlage 3).

Op twee punten week onze werkwijze af van die van Hermans. In de eerste plaats hebben wij de standaardlijst met affecten bewerkt voor adolescenten (zie Hoofdstuk 5). Omdat het niet mogelijk bleek de P van de Z affecten te onderscheiden werden deze affecten tot één schaal samengevoegd. Dit resulteerde in drie in plaats van vier emotieschalen: een PZ, een A en een N schaal. In de tweede plaats hebben wij ernaar gestreefd de onderlinge vergelijkbaarheid van de proefpersoongegevens te vergroten. Terwijl in de originele ZKM de inhoud van de waardegebieden grotendeels vrij is, moesten de proefpersonen in de huidige studie over dezelfde onderwerpen waardegebieden formuleren.

Meetinstrumenten

Emotieschalen

Uit de 20 waardegebieden die de jongeren tijdens het interview formuleerden, werden er 4 voor deze studie geselecteerd. Dit waren de waardegebieden over belangrijke personen uit de directe omgeving van de respondent: moeder, vader, beste vriend(in) en favoriete leraar. Bij ieder waardegebied gaven de jongeren aan in hoeverre de affecten uit de lijst daarop van toepassing waren (1 = *helemaal niet*, 6 = *heel erg*). Ook de vraag hoe zij zich in het algemeen voelden werd geselecteerd (waardegebied algemeen ervaren).

De lijst was samengesteld uit drie schalen: de PZ schaal (“gelukkig”, “trots”), de A schaal (“liefde”) en de N schaal (“ellendig”, “onzeker”). De PZ en N schalen bevatten ieder acht emoties, de A schaal bevatte er vier. Ieder interview leverde per respondent een datamatrix op van vijf waardegebieden bij

drie emotieschalen. Niet iedere datamatrix was volledig. Hierdoor schommelde het aantal respondenten per waardegebied tussen 103 en 100.³

De interne consistenties van de drie emotieschalen waren hoog en vertoonden slechts kleine schommelingen over de waardegebieden heen. De PZ schaal fluctueerde tussen .88 en .93; de A schaal tussen .73 en .85 en de N schaal tussen .79 en .86. Ook wanneer de betrouwbaarheid voor de twee etnische groepen apart berekend werd was deze altijd hoger dan .7. De enige uitzondering hierop vormde de interne consistentie van de A schaal bij het waardegebied leraar in de Nederlandse groep: deze bedroeg .56.

De PZ schalen onderling, de A schalen onderling en de N schalen onderling vertoonden een patroon van hoge positieve correlaties, de gemiddelde correlaties bedroegen respectievelijk .44, .41 en .44. Binnen de waardegebieden correleerde de PZ en de A schaal hoog positief (gemiddeld .69). De samenhang van zowel de PZ als de A schaal met de N schaal was negatief, gemiddeld respectievelijk -.59 en -.36.

Familiewaarden

Traditionele familiewaarden werden gemeten met de schaal Familie Integriteit die betrekking heeft op intergenerationele afhankelijkheid. De schaal was samengesteld uit de twee items van de factor Family Integrity (Triandis, McCusker, & Hui, 1990) en twee items van Huiberts, Vollebergh en Meeus (1999). De vier items werden gemeten op een 5-puntsschaal (1 = *helemaal niet mee eens*, 5 = *helemaal mee eens*). Een voorbeelditem is: "Kinderen kunnen het beste thuis blijven wonen tot ze gaan trouwen". De geringe schaallengte in aanmerking genomen was de betrouwbaarheid zeer acceptabel, .70. Wanneer de interne consistentie echter apart per etnische groep werd berekend bedroeg deze bij de Nederlandse groep .52 en bij de Marokkaanse groep slechts .47.

Hechting

Hechting werd gemeten met een vertaalde en bewerkte versie van de Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Armsden & Greenberg, 1987; bewerkt door Dekovic & Noom, 1996). Deze schaal meet op een 4-puntsschaal (1 = *bijna nooit* tot 4 = *bijna altijd*) de aspecten vertrouwen, communicatie en vervreemding. Voor iedere respondent werden twee somscores berekend, hechting aan ouders en hechting aan vrienden. Een voorbeelditem is "Mijn vrienden luisteren naar wat ik te vertellen heb". De betrouwbaarheden van beide schalen berekend over de totale groep jongeren waren beiden .74. Berekend per etnische groep varieerde Cronbach's alpha tussen .65 en .79.

Gedragsautonomie

Gedragsautonomie zegt iets over de mate waarin iemand zelfstandig beslissingen neemt en hiervoor verantwoordelijkheid draagt. Dit aspect van autonomie werd gemeten met de Parent-Adolescent Decision-Making Scale (PADM) (Bosma et al., 1996; Jackson, Bosma, & Zijlsling, 1997). Deze lijst bevat 21 onderwerpen die tijdens de adolescentie spelen en mogelijk gevoelig

liggen (bijvoorbeeld: hoe laat moet een jongere 's nachts thuiskomen?). Bij deze 21 topics werden steeds, als volgt, dezelfde vier vragen gesteld.

Ik beslis zelf of ik rook	Ja	?	Nee
Mijn ouders vinden dat ik niet moet roken	Ja	?	Nee
Ik heb vaak onenigheid met mijn ouders over roken	Ja	?	Nee
Ik vind het normaal dat je op mijn leeftijd zelf beslist of je Rookt	Ja	?	Nee

Voor iedere jongere werden vier somscores berekend. Per type vraag werd het aantal "Ja" antwoorden geteld, dat logischerwijs tussen 0 en 21 ligt. De somscores geven respectievelijk weer: het aantal beslissingen dat jongere zelf neemt, het aantal onderwerpen waarover ouders een standpunt innemen, het aantal onderwerpen waarover een conflict met de ouders bestaat en tot slot het aantal zaken waarover de jongere verwacht zelf te kunnen beslissen.

Emotionele autonomie

Emotionele autonomie werd vastgesteld met de Emotional Autonomy Scale (EAS; Steinberg & Silverberg, 1986). Deze schaal meet op een 4-puntsschaal (1 = *helemaal niet mee eens*, 4 = *helemaal mee eens*) de emotionele zelfstandigheid van de adolescent in relatie tot zijn ouders. We slaagden er niet in de oorspronkelijke vier subschalen van Steinberg en Silverberg te repliceren. Wel vonden we in onze data de twee factoren terug die recentelijk door Beyers, Goossens en Van Calster (in press) zijn beschreven. De schaal Separatie (12 items) meet het losmakingsproces in positieve zin, terwijl de schaal Detachment (8 items) een gevoel van vervreemding bij de adolescent meet. Voorbeelditems zijn: "Mijn ouders en ik zijn het over alles eens" (gespiegeld, schaal Separatie) en "Ik heb mij vaak afgevraagd hoe mijn ouders zich gedragen wanneer ik niet in de buurt ben" (schaal Detachment). Cronbach's alpha van Separatie was .76, die van Detachment bedroeg .70. De betrouwbaarheden apart berekend voor de Marokkaanse jongeren bleken laag (.62 respectievelijk .59) in verhouding tot die van de Nederlandse jongeren (.84 respectievelijk .75), maar waren acceptabel voor sociaal wetenschappelijk onderzoek.

Beheersingsoriëntatie (Mastery)

Iemands beheersingsoriëntatie geeft de mate aan waarin iemand de controle over, of de verantwoordelijkheid voor de gang van zaken in het eigen leven bij zichzelf dan wel bij anderen (of het toeval) legt. In het eerste geval is er sprake van een interne beheersingsoriëntatie (interne locus of control), in het tweede geval van een externe. Beheersingsoriëntatie werd gemeten met een vertaalde versie van de Mastery schaal die uit vijf items bestaat, bijvoorbeeld "Ik heb weinig controle over dingen die me overkomen" (Rotter, 1966). Respondenten moesten op een 5-puntsschaal aangeven in hoeverre zij het met de uitspraken eens waren. De interne consistentie was steeds .77 of hoger.

Analyseplan

De onderzoeksvraag of etnische groepen verschillen op aspecten van verbondenheid en onafhankelijkheid werd onderzocht met drie-weg (M)ANOVA's met de factoren sekse, etniciteit en leeftijdsgroep (jonger dan 16; 16 jaar en ouder). Alle mogelijke twee-weg interactietermen werden in de analyse opgenomen. Omdat hier aan zowel Familie Integriteit als beheersingsoriëntatie geen deelaspecten werden onderscheiden, werden deze twee variabelen in afzonderlijke analyses onderzocht (ANOVA's). De overige constructen vielen wel uiteen in subschalen. Deze subschalen werden in hun onderlinge samenhang in zes MANOVA's geanalyseerd: één MANOVA voor gedragsautonomie, één voor emotionele autonomie, één voor hechting en drie MANOVA's voor de drie typen emoties. In de MANOVA op de emoties waren als afhankelijke variabelen de vijf waardegebieden opgenomen. Om toevalsmaximalisatie te voorkomen, werd niet gekeken naar de univariate toets wanneer de multivariate toets (toetsingsgrootte Wilk's Λ) niet significant was. Vanwege de kleine steekproef werd gekozen voor een significantie niveau van 5%. Bij alle analyses worden steeds eerst etnische hoofd- en interactie-effecten besproken, waarna kort wordt ingegaan op sekse- en leeftijdseffecten.

RESULTATEN

Verbondenheid

De volgende aspecten van verbondenheid werden hier onderzocht: Familie Integriteit, hechting en A emoties. Zoals verwacht scoorden de Marokkaanse jongeren hoger op de schaal Familie Integriteit dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten (zie Tabel 1 voor alle etnische hoofdeffecten).⁴

Het effect van etniciteit op hechting was multivariaat significant en kon univariaat worden toegeschreven aan de sterkere gehechtheid van de Marokkaanse jongeren aan hun vrienden. Ook het interactie-effect tussen sekse en etniciteit was multivariaat significant, $F(2, 94) = 3.41, p < .05$. Het interactie-effect werd veroorzaakt doordat de Marokkaanse jongens relatief hoog scoorden op hechting aan ouders, $F(1, 95) = 5.97, p < .05$. Ook leeftijd had multivariaat een significant effect op hechting, $F(2, 94) = 5.39, p < .01$. In de univariate analyses bleek de hechtingsrelatie met vrienden in de oudste leeftijdsgroep sterker te zijn ($F(1, 95) = 10.86, p = .001$).

Het etnische effect op de A emoties was multivariaat significant. Het verschil was het duidelijkst zichtbaar op het waardegebied leraar, waarop de Marokkaanse jongeren hoger scoorden. Ook ten opzichte van hun moeder rapporteerden Marokkaanse jongeren meer A emoties. Het effect van sekse was multivariaat significant, $F(5, 88) = 4.94, p < .001$. In de univariate analyses bleken meisjes meer A te ervaren binnen hun vriendschappen ($F(1, 92) = 15.36, p < .000$).

Tabel 1

Etnische verschillen op aspecten van verbondenheid en autonomie

Concept	Multivariate <i>F</i>	Subschalen	Range	<i>M</i> (<i>SD</i>) Nederlands	<i>M</i> (<i>SD</i>) Marokkaans	Univariate <i>F</i>
Verbondenheid						
Familie Integriteit	-	Familie-integriteit	1-5	2.56 (.10)	3.75 (.10)	74.20***
Hechting	3.78*	Hechting ouders	1-4	2.87 (.07)	2.98 (.07)	1.66
		Hechting vrienden	1-4	2.85 (.06)	3.09 (.06)	7.42**
A emoties	2.45*	Algemeen	1-6	4.20 (.13)	4.24 (.14)	0.04
		Moeder	1-6	4.72 (.15)	5.18 (.15)	4.78*
		Vader	1-6	4.52 (.16)	4.90 (.16)	2.64
		Vriend(in)	1-6	4.43 (.16)	4.66 (.16)	1.09
		Leraar	1-6	3.51 (.16)	4.25 (.16)	10.26**
Autonomie						
Gedragsautonomie	5.77***	Eigen beslissingen	0-21	14.99 (.49)	12.59 (.48)	12.35**
		Meningen ouders	0-21	10.68 (.44)	13.22 (.44)	17.03***
		Conflicten	0-21	2.16 (.39)	2.62 (.39)	0.96
		Zaken normaal	0-21	14.87 (.64)	13.31 (.64)	2.98
Emotionele autonomie	2.05	Separatie	1-4	2.84 (.06)	2.72 (.06)	2.02
		Detachment	1-4	2.08 (.07)	2.16 (.07)	0.55
Beheersingsoriëntatie	-	Beheersingsoriëntatie	1-5	4.01 (.11)	3.75 (.11)	2.91

Concept	Multivariate <i>F</i>	Subschalen	Range	<i>M (SD)</i> Nederlands	<i>M (SD)</i> Marokkaans	Univariate <i>F</i>
PZ emoties	2.78*	Algemeen	1-6	4.54 (.12)	4.43 (.13)	0.36
		Moeder	1-6	4.55 (.15)	5.03 (.15)	5.16*
		Vader	1-6	4.45 (.16)	4.73 (.17)	1.52
		Vriend(in)	1-6	4.91 (.13)	5.05 (.13)	0.59
		Leraar	1-6	4.04 (.15)	4.58 (.15)	6.11*
N emoties	0.93	Algemeen	1-6	2.11 (.10)	2.08 (.11)	0.03
		Moeder	1-6	1.70 (.10)	1.44 (.10)	3.46
		Vader	1-6	1.72 (.11)	1.65 (.11)	0.16
		Vriend(in)	1-6	1.35 (.06)	1.35 (.06)	0.00
		Leraar	1-6	1.78 (.12)	1.74 (.12)	0.07

Noot: aantallen variëren tussen 96-102; multivariate *F* waarden zijn gebaseerd op Wilk's Λ . Naast etniciteit zijn in alle analyses geslacht en leeftijdsgroep en alle twee-weg interactietermen opgenomen.

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Autonomie

De volgende aspecten van autonomie werden onderzocht: gedragsautonomie, emotionele autonomie, beheersingsoriëntatie en PZ emoties. Hoewel de PZ schaal niet als een zuivere maat van onafhankelijkheid kan worden beschouwd omdat zij naast Z emoties ook P emoties bevat, wordt zij toch hier besproken. Tot slot stellen we de N emoties hier aan de orde.

Conform de hypothese werd een etnisch verschil op gedragsautonomie gevonden. Zowel multivariaat als univariaat was het effect van etniciteit significant. Nederlandse jongeren beslisten over meer onderwerpen zelf dan Marokkaanse jongeren, terwijl Marokkaanse ouders over meer onderwerpen een mening hadden. Niet verwonderlijk was ook het multivariate effect van leeftijd significant, $F(4, 92) = 8.11, p < .001$. Jongeren van 16 jaar en ouder gaven aan over meer zaken zelf te beslissen dan jongeren onder de 16 ($F(1, 95) = 30.54, p < .001$) en vonden dit ook vaker normaal ($F(1, 95) = 17.11, p < .001$). Verder gaf de oudste leeftijdsgroep aan dat hun ouders minder vaak een standpunt innamen ($F(1, 95) = 4.17, p < .05$).

Noch op emotionele autonomie noch op Mastery werd een etnisch verschil gevonden. Op emotionele autonomie waren wel bescheiden multivariate effecten aanwezig van sekse $F(2, 94) = 3.18, p < .05$ en leeftijd ($F(2, 94) = 4.33, p < .05$). Zowel het sekse- als het leeftijdsverschil deden zich voor op de schaal Detachment. Hierop scoorden jongens hoger dan meisjes ($F(1, 95) = 4.05, p < .05$) en de jongste groep hoger dan de oudste leeftijdsgroep ($F(1, 95) = 6.21, p < .05$).

Het etnische verschil op de PZ emoties was multivariaat significant. Marokkaanse jongeren scoorden, net zoals het geval was bij de A emoties, hoger op de waardegebieden moeder en leraar. Er waren geen significante verschillen tussen jongens en meisjes of tussen de leeftijdsgroepen in de gemiddelde scores op de PZ schalen. Tot slot bleken de jongeren in de steekproef op zeer uniforme wijze de N emoties in te vullen. Noch het effect van etniciteit, noch het effect van sekse, noch het effect van leeftijd was hier significant. Gezien de lage gemiddeldes op de N schalen, kan dit het gevolg zijn van bodemeffecten.

DISCUSSIE

De Marokkaanse jongeren in dit onderzoek stemden meer in met Familie Integriteit en mochten over minder zaken zelf beslissen dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten. Deze resultaten zijn overeenkomstig eerder onderzoek dat liet zien dat jongeren uit etnische groepen met een collectivistische achtergrond traditionele familiewaarden (veel) sterker onderschrijven dan hun leeftijdsgenoten uit de individualistische meerderheid (Cooper et al., 1993; Fuligni et al., 1999), terwijl laatstgenoemden op jongere leeftijd bepaalde vrijheden krijgen (Feldman & Rosenthal, 1990; Stewart et al., 1999).

De jongeren in dit onderzoek differentieerden nauwelijks tussen de A emoties en de PZ emoties, die bedoeld waren verbondenheid respectievelijk onafhankelijkheid te operationaliseren. Vanwege hun grote samenhang zullen de A en PZ schalen hieronder soms samen behandeld worden.

Een centrale vraag van deze studie was of het etnische verschil op traditionele familiewaarden zich zou herhalen op andere aspecten van verbondenheid, zoals intimiteit en hechting. Is de mate waarin relaties vanzelfsprekend zijn van invloed op de kwaliteit van deze relaties? Dit idee werd door onze gegevens niet gestaafd. Op vier van de zeven instrumenten die sec verbondenheid meten, de vijf A schalen en de twee hechtingsschalen, vonden we geen etnische hoofdeffecten. Er bestonden geen etnische verschillen in de A emoties bij de waardegebieden algemeen ervaren, vader en beste vriend(in). Op de schaal hechting aan ouders hadden alleen de Marokkaanse jongens een relatief hoge score, terwijl de Marokkaanse meisjes niet verschilden van de Nederlandse jongeren. Op de andere drie schalen die kwaliteit van relaties meten troffen we wel een etnisch verschil aan, steeds ten gunste van de Marokkaanse groep. Marokkaanse jongeren scoorden zowel hoger op hechting aan vrienden als op A emoties bij de waardegebieden moeder en leraar. Wanneer we ook de resultaten in aanmerking nemen op de PZ en N emotieschalen die aangeven hoe (on)tevreden jongeren in het algemeen en over hun relaties zijn, wordt het beeld dat Marokkaanse en Nederlandse jongeren niet tot nauwelijks van elkaar verschillen versterkt. Nederlandse en Marokkaanse jongeren rapporteerden hetzelfde lage niveau van N emoties, terwijl verschillen op PZ affecten parallel liepen aan die op A affecten. Het duidelijke etnische verschil op familieverplichtingen vertaalt zich dus niet in een duidelijk etnisch verschil in kwaliteit van relaties. De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat Marokkaanse en Nederlandse jongeren niet tot nauwelijks van elkaar verschillen in de mate waarin zij zich emotioneel verbonden voelen met gezinsleden en vrienden.

De hoge A en PZ emoties ten opzichte van de leraar kunnen, aangezien de leraar een autoriteitsfiguur is, geïnterpreteerd worden als het gevolg van machtsongelijkheid. Ten opzichte van mensen met gezag, in dit geval leraren, wordt immers in een collectivistische cultuur meer respect verwacht dan in een individualistische cultuur waar het ideaal van gelijkheid sterker leeft. Ook de sterke nadruk die allochtone ouders leggen op goede onderwijsprestaties van hun kinderen (Janssens, Pels, Dekovic & Nijsten, 1999) zou de hoge score op het waardegebied leraar kunnen verklaren. Verder zijn allochtone jongeren meer dan autochtone jongeren voor een succesvolle schoolloopbaan op hun leraren aangewezen. Nederlandse jongeren weten zich immers verzekerd van de steun en deskundigheid van hun ouders op dit gebied. De relatief positieve beleving van de leraar door Marokkaanse jongeren kan dus op verschillende manieren worden uitgelegd.

Ook de sterkere gehechtheid van Marokkaanse jongeren aan hun vrienden kan verklaard worden door de geringere bekendheid van hun ouders

met de Nederlandse samenleving waardoor vrienden en (oudere) broers en zussen een belangrijke rol gaan spelen (Crul, 2000). Ook Meeus et al. (1999) interpreteren hun bevinding dat allochtone jongeren meer steun ontvangen van hun vrienden vanuit het acculturatieperspectief. Ander onderzoek maakt echter niet of nauwelijks melding van etnische verschillen in vriendschapsrelaties (Fuligni et al, 1999; Verkuyten & Masson, 1996).

De positieve beleving van moeders door Marokkaanse jongeren sluit aan bij de bemiddelaarsrol die allochtone moeders binnen hun gezin vervullen (Cooper et al., 1993; Eldering & Knorth, 1998). Omdat het contact tussen de adolescent en vader wegens diens autoritaire positie vaak via moeder verloopt, wordt de band tussen de adolescent en de moeder verstevigd. De autoritaire houding van vader blijkt echter geen nadelige gevolgen te hebben voor zijn emotionele verstandhouding met de adolescent; die is even goed als bij Nederlandse jongeren. Er zijn aanwijzingen dat alleen in een westerse cultuur een autoritaire opvoedingsstijl samengaat met een gebrek aan warmte (Deater-Deckard, 2001; Rudy & Grusec, 2001).

De tweede centrale vraag uit deze studie was of het etnische verschil in gedragsautonomie zich zou herhalen op minder concrete, intra-psychische aspecten van autonomie. Ook dat bleek niet het geval te zijn. Hoewel de Nederlandse jongeren over meer zaken zelf mochten beslissen dan Marokkaanse jongeren, maakten zij zich emotioneel niet sneller los van hun ouders en hadden zij ook niet een meer interne beheersingsoriëntatie. Wanneer er verschillen in PZ emoties bestonden, scoorden Nederlandse jongeren juist lager dan Marokkaanse jongeren. Onze tweede conclusie is dan ook dat Marokkaanse jongeren wel meer in hun bewegingsvrijheid beperkt worden dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten maar dat zij hierdoor geenszins belemmerd worden in hun verdere autonomieontwikkeling.

De geringe sekseverschillen die we in deze studie aantroffen waren in overeenstemming met eerder onderzoek (Richards & Larson, 1989). Meisjes bleken in de relatie met hun beste vriendin meer intimiteit te ervaren dan jongens. Jongens maakten zich, zij het in ongunstige zin, eerder los van hun ouders. De hypothese over leeftijdsverschillen werd bevestigd. Naarmate jongeren ouder worden, verwachten zij in toenemende mate voor zichzelf te beslissen en accepteren ouders dat ook.

Tot slot willen we de beperkingen van deze studie noemen. In de eerste plaats werd, door de intensieve dataverzamelingsmethode, gebruik gemaakt van een kleine steekproef. Deze kan niet als representatief worden beschouwd. In de tweede plaats baseren we ons op gegevens afkomstig uit één enkele bron, de jongeren zelf, waardoor wellicht een eenzijdig, subjectief beeld wordt gepresenteerd. In de derde plaats kan dit onderzoek vanzelfsprekend geen zuivere uitspraak doen over de tegenstelling tussen individualistische en collectivistische culturen. Simpel gezegd vergelijken we immers een individualistische groep met een collectivistische groep opgegroeid in een individualistische maatschappij. Het acculturatieproces van de Marokkaanse

jongeren kan de uitkomsten in verschillende richtingen beïnvloed hebben. Vervolgonderzoek zou aan deze punten aandacht kunnen besteden.

Ondanks deze tekortkomingen concluderen wij dat etnische verschillen zich vooral manifesteren op traditionele aspecten van verbondenheid en op gedragsmatige aspecten van autonomie. Op andere aspecten van verbondenheid en autonomie lijken nauwelijks verschillen tussen Nederlandse en Marokkaanse adolescenten te bestaan. Jongeren uit beide etnische groepen hebben hechte emotionele banden met belangrijke anderen, en vinden dat zij hun leven voor een groot deel zelf kunnen beïnvloeden.

Eindnoten

¹ Recentelijk is onderscheid gemaakt tussen horizontaal collectivisme en verticaal collectivisme (Singelis, Triandis, Bhawuk, & Gelfand, 1995). Horizontaal collectivisme (de Kibbutz) is echter eerder de uitzondering dan de regel.

² Hoewel jongeren met een Marokkaanse achtergrond de correcte terminologie is, zullen deze jongeren ten behoeve van de leesbaarheid in het vervolg worden aangeduid met Marokkaanse jongeren.

³ Het waardegebied leraar was slechts door 84 leerlingen ingevuld. De emotieschalen van het waardegebied leraar correleerden het hoogst met de emotieschalen van het waardegebied school. Voor 18 respondenten werd een score voor het waardegebied leraar geconstrueerd op basis van hun score op het waardegebied school.

⁴ De alternatieve verklaring dat de gevonden etnische verschillen in Familie Integriteit in feite verschillen in sociaal economische status zijn, kon niet worden uitgesloten vanwege de ongelijke verdeling van de Marokkaanse en Nederlandse respondenten over de categorieën van de SES variabele; hier het beroepsniveau van de vader. Om toch een uitspraak te kunnen doen over de onafhankelijke invloed die SES mogelijk op Familie Integriteit had, is binnen de etnische groepen gekeken of Familie Integriteit samenhang met het beroepsniveau van de vader. Binnen de Nederlandse groep werd een onderscheid gemaakt tussen vaders die hoog- en laaggeschoold werk verrichten, terwijl binnen de Marokkaanse groep het criterium het al dan niet hebben van (in de meeste gevallen) laaggeschoold werk vormde. In geen van beide etnische groepen was een effect van het beroepsniveau van vader op Familie Integriteit waarneembaar, beide F waarden < 1 . Ook op de andere variabelen waarop een etnisch verschil bestond, bleek binnen de etnische groepen geen effect van het beroepsniveau van de vader te bestaan.

HOOFDSTUK 7.

EPILOOG

Het afsluitende hoofdstuk van deze dissertatie is als volgt opgebouwd. In het eerste deel van dit hoofdstuk staan we stil bij de tekortkomingen van het onderhavige onderzoek, waarna in het tweede deel de resultaten van de verschillende onderzoeken worden samengevat. Dit gebeurt aan de hand van de volgende drie vragen. Ten eerste, doen zich verschillen voor tussen allochtone en autochtone jongeren op aspecten van verbondenheid en autonomie? Ten tweede, doen deze verschillen zich in sommige contexten vaker voor dan in andere contexten? Ten derde, is het mogelijk de aspecten van verbondenheid en autonomie waarop zich etnische verschillen voordoen, nader te karakteriseren als bepaalde subvormen van verbondenheid en autonomie?

BEPERKINGEN VAN HET EIGEN ONDERZOEK

Een belangrijke kanttekening die bij dit onderzoek dient te worden gemaakt betreft de beperkte omvang van de steekproef in de verschillende studies. De steekproeven in de hoofdstukken drie, vier en zes bestaan steeds uit ongeveer 50 allochtone jongeren en kunnen dus niet als representatief worden beschouwd. Onze steekproef is in vergelijking tot een aselechte en representatieve steekproef waarschijnlijk beter aangepast aan de eisen van de Nederlandse samenleving. Hoe dat de resultaten beïnvloed heeft, is moeilijk te zeggen. De resultaten van de verschillende studies wijzen evenwel steeds in dezelfde richting, wat als een indicatie van betrouwbaarheid kan worden opgevat.

In de tweede plaats is er in dit proefschrift, met uitzondering van hoofdstuk 2, weinig aandacht voor variatie binnen de groep allochtone jongeren. Steeds werd de vergelijking gemaakt tussen Nederlandse jongeren enerzijds en allochtone jongeren anderzijds. Factoren als opleidings- en acculturatieniveau, die samenhangen met verschillen binnen de groep migrantenjongeren, zijn dus onderbelicht gebleven. Hierdoor heeft het cultuurbegrip in dit proefschrift een nogal statische invulling gekregen. We zijn dus niet geheel vrij van wat Vermeulen (1992) omschrijft als “culturalistisch denken”: de neiging culturen te zien als eenheden met scherpe grenzen, waarbij mensen worden neergezet als passieve dragers die het culturele erfgoed nagenoeg onveranderd aan de volgende generatie doorgeven. Ook Hermans en Kempen (1998) betogen dat onder invloed van globalisering het denken in culturele dichotomieën zoals individualisme-collectivisme als achterhaald moet worden beschouwd. Omdat door de moderne communicatie technologie zoveel kruisbestuiving tussen culturen plaatsvindt, is het veel te simplistisch culturen als intern homogeen en extern afgebakend voor te stellen. Toekomstig onderzoek kan (deels) aan deze kritiek tegemoet komen door het proces van cultuurverandering in kaart te

brengen. Dit gebeurt wanneer bijvoorbeeld verschillende generaties migranten met elkaar worden vergeleken; of wanneer over een langere tijdsperiode opvattingen van verschillende geboortecohorten van migranten naast elkaar worden gezet.

De belangrijkste tekortkoming van deze studie heeft eveneens te maken met het design. Dit onderzoek kan geen zuivere uitspraak doen over de tegenstelling tussen individualistische en collectivistische culturen, omdat de Marokkaanse jongeren opgroeien in een individualistische maatschappij. Bovendien kunnen gevonden verschillen tussen Marokkaanse en Nederlandse jongeren ook te maken hebben met het feit dat we een minderheidsgroep vergelijken met de meerderheid. Het onderscheid tussen collectivisme en individualisme valt immers samen met dat tussen allochtoon en autochtoon. We hadden met grotere nauwkeurigheid uitspraken kunnen doen over culturele verschillen in autonomie en verbondenheid, wanneer we in het onderzoek ook een groep Marokkaanse jongeren woonachtig in Marokko hadden opgenomen en daarbij rekening hadden gehouden met het onderscheid stad-platteland. Een voorbeeld van zulk degelijk opgezet onderzoek is dat van Phalet en Claes (1993) waar de steekproef bestond uit zowel Belgische jongeren, Turkse migrantenjongeren uit België als Turksse jongeren uit Turkije met een verschillende sociaal economische achtergrond.

ETNISCHE VERSCHILLEN OP VERBONDENHEID EN AUTONOMIE

De resultaten van de verschillende studies in dit proefschrift dienen te worden begrepen in het kader van de hierboven genoemde beperkingen. Een overzicht van de resultaten staat in Tabel 1, die in iets gewijzigde vorm is overgenomen uit het inleidende hoofdstuk. Zo zijn de instrumenten uit Hoofdstuk 2 hier weggelaten omdat gegevens over verschillen in gemiddelden op deze instrumenten ontbreken. In hoofdstuk 2 werd immers het *verband* tussen de houding ten opzichte van de eigen etnische groep en het psychisch welbevinden onderzocht en kwamen verschillen in sterkte van identificatie met de eigen groep niet aan de orde.¹ Een tweede wijziging ten opzichte van de tabel uit het inleidende hoofdstuk is dat hier de subschalen van emotionele autonomie en gedragsautonomie worden weergegeven.

In de tabel staat bij ieder instrument aangegeven of er een significant verschil bestaat tussen Nederlandse en allochtone jongeren en in welke richting dat verschil gaat. In hoofdstuk 3 bestaat de allochtone groep uit zowel Marokkaanse als Turkse jongeren en in het vierde en zesde hoofdstuk enkel uit Marokkaanse jongeren. Tabel 1 laat een redelijk effect van etniciteit op verbondenheid en autonomie zien. Op bijna de helft van de instrumenten die verbondenheid meten (9 van de 20) en op een derde van de instrumenten die autonomie meten (6 van de 18) bestaat een verschil tussen autochtone en allochtone jongeren.

Tabel 1

Etnische verschillen op verbondenheid en autonomie in deze dissertatie

Verbondenheid	Etnisch verschil ^a	Autonomie	Etnisch verschil ^a	Hfdst
Onderlinge Afhankelijkheid	ns	Individualisme	Tu; Ma >	3
Familie Integriteit	Tu; Ma >			
Groepsconsensus	Tu; Ma >			
Steun Ouders	ns			
Relaties	ns			
Vrienden/Familie				
Bij een Groep Horen	ns			
Schoolklimaat	ns	Inspraak op School	ns	
Land	ns	Veiligheid; Mogelijkheden in Stad	ns; ns	
Aangepast Gedrag	Tu; Ma >			
Verdraagzaamheid	Tu; Ma >			
Accommodatie gezin	Ma >	Distantie gezin	NI >	4
Accommodatie vrienden	ns	Distantie vrienden	ns	
Familie Integriteit	Ma >	Beheersingsoriëntatie	ns	6
Hechting ouders ^b	ns	Separatie ^c	ns	
Hechting vrienden	Ma >	Detachment ^c	ns	
		Besluiten ^d	NI >	
		Meningen ouders ^d	Ma >	
		Conflicten ^d	ns	
		Zaken Normaal ^d	ns	
A emoties algemeen	ns	PZ emoties algemeen	ns	
A emoties moeder	Ma >	PZ emoties moeder	Ma >	
A emoties vader	ns	PZ emoties vader	ns	
A emoties vriend	ns	PZ emoties vriend	ns	
A emoties leraar	Ma >	PZ emoties leraar	Ma >	

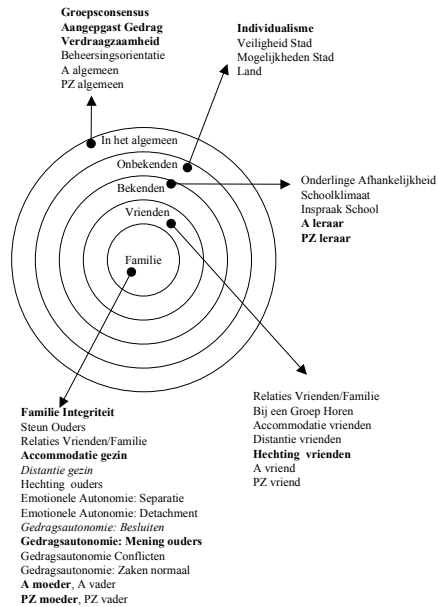
^a In deze kolom staat aangegeven of er sprake is van een hoofdeffect van etniciteit na controle voor andere variabelen uit de betreffende studie (seks, leeftijd, opleiding). Verklaring van tekens: ns : $p > .05$; Tu; Ma > : de groep Turkse en Marokkaanse jongeren scoort significant hoger dan de groep Nederlandse jongeren; Ma > : de Marokkaanse jongeren scoren significant hoger dan de Nederlandse jongeren; NI > : de Nederlandse jongeren scoren hoger dan de Marokkaanse jongeren. ^b Alleen bij deze schaal was er sprake van een interactie-effect met seks. Marokkaanse jongens scoorden relatief hoger dan de Nederlandse jongeren en de Marokkaanse meisjes. ^c Subschaal emotionele autonomie (EAS) ^d Subschaal gedragsautonomie (PADM).

Op de operationalisaties van verbondenheid valt de vergelijking steeds ten gunste van de Marokkaanse (al dan niet in combinatie met Turkse) jongeren uit. Dit is niet het geval bij autonomie. Nederlandse jongeren distantiëren zich thuis meer en scoren hoger op gedragsautonomie, maar Marokkaanse jongeren ervaren meer gevoelens van autonomie (en welbevinden) bij de gedachte aan hun moeder en leraar. Ook scoren zij hoger op Individualisme. Een eerste verklaring voor dit laatste resultaat ligt in het feit dat de allochtone jongeren in sociaal-economisch opzicht tot een achterstandsgroep behoren. Dit voedt misschien het idee dat zij voor zichzelf moeten zorgen, omdat anderen het blijkbaar niet doen. De hoge score van de allochtone jongeren zou ook te maken kunnen hebben met het feit dat de schaal Individualisme gedrag ten opzichte van een “outgroup” meet. Volgens de theorie staan collectivisten negatiever ten opzichte van “outgroups” dan individualisten (Gudykunst, Yoon & Nishida, 1987; Triandis, 1994).

Etnische verschillen gerangordend naar context

Bestaat er inderdaad een verband met context? Geven allochtone jongeren in het bijzonder ten opzichte van personen behorend tot de eigen groep blijk van een sterkere verbondenheid? Voelen autochtone jongeren zich in alle contexten, zowel thuis als bij vrienden als op school, meer autonoom? Deze vraag kunnen wij slechts onder het maken van enig voorbehoud beantwoorden, omdat verbondenheid en autonomie op verschillende wijzen in de verschillende contexten zijn geoperationaliseerd. De instrumenten uit Tabel 1 kunnen worden ingedeeld binnen vier relationele contexten, die variëren in emotionele nabijheid tot het individu (zie Figuur 1). De binnenste cirkel representeert de eigen familie, tot wie de emotionele afstand doorgaans het kleinst is. Het gezin wordt op de voet gevolgd door goede vrienden, vervolgens komen bekenden en tot slot anonieme medeburgers. Binnen het vijfde niveau wordt geabstraheerd van de context en wordt gevraagd hoe vaak een individu “in het algemeen” een bepaald gedrag vertoont. Verschillen tussen etnische groepen lijken zich in de eerste plaats te concentreren binnen het gezin, waar op bijna de helft van de instrumenten een verschil bestaat. Ook de helft van de meer abstracte indicatoren laat een verschil zien. Marokkaanse en Turkse jongeren waarderen verbondenheid in het algemeen sterker dan Nederlandse jongeren, blijktens hun hoge scores op Groepsconsensus, Verdraagzaamheid en Aangepast gedrag. Omdat de schalen Accommodatie en Distantie uit hoofdstuk 4 en de emotieschalen uit hoofdstuk 6 met dezelfde items in verschillende contexten werden gemeten, kunnen we met meer zekerheid concluderen dat verschillen tussen allochtone en autochtone jongeren met name thuis en niet in de vriendengroep liggen. Ook de relatie van Marokkaanse jongeren met hun leraar, naast ouders de belangrijkste autoriteitsfiguur, blijkt bijzonder te zijn.

Figuur 1. Verbondenheid en autonomie in context

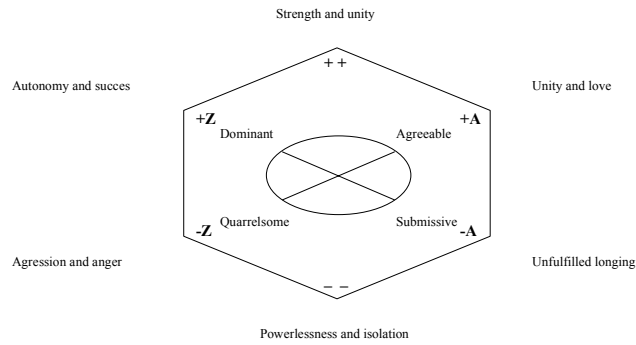
Op instrumenten die vet staan gedrukt, scoren allochtone jongeren hoger dan autochtone jongeren. Op instrumenten die cursief staan gedrukt, scoren autochtone jongeren hoger dan allochtone jongeren.

Etnische verschillen gerangordend in een typologie

De context vormt echter niet het enige ordeningsprincipe waarlangs de meetinstrumenten uit deze dissertatie kunnen worden ingedeeld. Voor een andere indeling grijpen we terug op het onderscheid gemaakt in hoofdstuk 5 tussen positieve Zelf, positieve Ander, negatieve Zelf en negatieve Ander emoties. Dit onderscheid werd ontleend aan het werk van Hermans en Hermans-Jansen. (1995) en van Kitayama, Markus en Matsumoto (1995). Hermans en Hermans-Jansen (1995, p. 34) geven de thema's die zulke emoties representeren grafisch weer in een cirkel. In navolging van Van Geel (2000, p. 12) beelden wij de cirkel af als hexagon (zie Figuur 2). Helemaal bovenin staan situaties waarin mensen het motief tot zelfbevestiging (Z motief) en het verlangen naar eenheid met de ander (A motief) weten te integreren. De realisatie van beide motieven wordt weergegeven met twee plustekens. De beide mintekens onderin geven aan dat beide motieven geblokkeerd zijn. Zulke ervaringen typeert Hermans als "de bodem van de menselijke ervaring" (Hermans, Hermans-Jansen, van Gilst, 1985, p. 43). De andere vier hoekpunten karakteriseren achtereenvolgens: opkomen voor de eigen belangen gepaard met agressie (een negatieve Z ervaring links onderin); het streven naar succes (een positieve Z ervaring links bovenin), de ervaring van zinvol, betekenisvol contact (een positieve A ervaring rechts bovenin); het verlangen naar een onbereikbare ander (een negatieve A ervaring rechts onderin).

De binnenste cirkel omvat de persoonlijkheidstrekken "quarrelsome" "dominant" "agreeable" en "submissive" uit het interpersoonlijke circumplex van Wiggins en Broughton (1991). De cirkel werd aan het figuur toegevoegd door Van Geel (2000, p. 12) die op deze wijze een typologie van universeel menselijke ervaringen combineert met een theorie over persoonlijkheidstrekken. De betekenis van de positie rechts onderin verschuift hiermee enigszins: van een onvervuld verlangen naar de neiging zich te onderschikken aan de ander of aan de situatie. De betekenisverschuiving is slechts klein, het vergeefse verlangen naar de ander impliceert onderschikking. Ook de emoties die Kitayama, Markus en Matsumoto (1995) tot negatieve A emoties rekenen, gevoelens van schuld en schaamte, herbergen een element van onderschikking (zie hoofdstuk 5). Het ervaren van deze gevoelens houdt mensen braaf. In dit verband wijzen Baumeister, Stillwell en Heatherton (1995) op de positieve functie van schuldgevoel binnen het intermenselijke verkeer. Deels uit schuldgevoel gedragen mensen zich netjes, behoeden zij zich voor het maken van overtredingen, en geven zij elkaar aandacht en liefde.

Figuur 2 bevat een aantal structurele aspecten (Van Geel, 2000). Een denkbeeldige horizontale as door het midden van de figuur vormt de scheidslijn tussen positieve aspecten bovenin en negatieve aspecten onderin. We willen benadrukken dat het hier om een relatief onderscheid gaat. Agressie en verzet zijn functioneel; mensen zijn sociale wezens die alleen in groepen kunnen leven wanneer zij zich aan regels onderschikken; gevoelens van isolatie en machteloosheid zijn in sommige situaties de enige passende emotionele respons. Hermans en Hermans-Jansen (1995) wijzen erop dat *alle* hoekpunten, wanneer

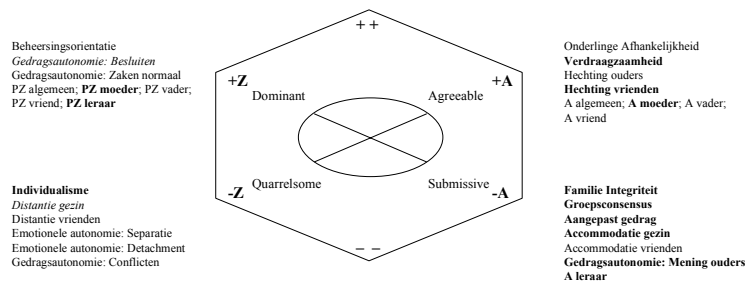

Figuur 2. Verbondenheid en autonomie in hexagon
In gewijzigde vorm overgenomen uit Van Geel, 2000, p. 12. Verklaring tekens: +Z = positieve Zelf ervaring; ++ zowel het Z als het A motief worden gerealiseerd; +A = positieve Ander ervaring; -A = negatieve Ander ervaring; -- noch het Z noch het A motief wordt gerealiseerd; -Z = negatieve Zelf ervaring.

oververtegenwoordigd in iemands levensverhaal, duiden op pathologie. Zo is er sprake van almacht en narcisme wanneer het Z motief zich eenzijdig ontwikkelt en zo betekent een te sterk aanwezig A motief een ziekelijke vorm van afhankelijkheid. Een tweede, verticale as door Figuur 2 onderscheidt het Z van het A motief. Aan de linkerzijde representeren autonomie en agressie de menselijke neiging de eigen positie te verdedigen en te versterken. Onderschikking en verbondenheid, uitingvormen van de behoefte ergens bij te horen, staan aan de rechterkant van de cirkel. Hoekpunten die in Figuur 2 tegenover elkaar staan vormen elkaars tegenpool. Zo staat agressie tegenover verbondenheid; onderschikking tegenover dominantie. De punten onderin links (agressie) en onderin rechts (onderschikking) betekenen dus autonomie die ten koste gaat van de onderlinge verbondenheid, respectievelijk verbondenheid die ten koste gaat van de individuele autonomie.²

Het idee dat verbondenheid ten koste gaat van autonomie en omgekeerd zit ook verweven in het individualisme-collectivisme (IC) concept. IC werd immers door Hofstede (1980) geconceptualiseerd als een bipolaire dimensie, die samenhangt met de dimensie machtsafstand. Mensen in een collectivistische cultuur hebben hechte relaties, die in de regel tevens hiërarchisch zijn waardoor zij ten koste kunnen gaan van de individuele autonomie. Mensen in een individualistische cultuur daarentegen hebben relatief losse en gelijkwaardige relaties, waarbinnen veel individuele vrijheid gebruikelijk is.

In Figuur 3 staan de instrumenten uit dit proefschrift in de hoekpunten links en rechts gerangschikt.³ We benadrukken dat deze indeling gebeurt op conceptuele en niet op empirische gronden. De betekenis van de hoekpunten blijft nagenoeg ongewijzigd. Links onderin staan maten van autonomie die in dit of ander onderzoek negatief blijken samen te hangen met verbondenheid. Dit zijn de schalen Individualisme, Distantie gezin, Distantie vrienden, de subschalen Separatie en Detachment van de EAS en de subschaal Conflicten van gedragsautonomie. Vollebergh, Huiberts, & Meeus (1999) lieten de negatieve betekenis van Individualisme zien. Over de EAS is een “detachment debate” gevoerd (Silverberg & Gondoli, 1996), dat werd aangezwengeld door Ryan en Lynch (1989). De laatsten toonden aan dat een hoge score op de EAS samengaat met gevoelens van onzekerheid en onveiligheid in de relatie met de ouders. Ook in het onderzoek van Beyers (2001) worden Separatie en Detachment beiden beschouwd als indicaties van interpersoonlijke afstand. Links bovenin plaatsen we positieve maten van autonomie: Beheersingsoriëntatie, twee subschalen van gedragsautonomie (het aantal besluiten dat jongeren zelf nemen; het aantal besluiten dat jongeren op grond van hun leeftijd verwachten te nemen) en de PZ emoties.⁴ Rechts bovenin staan positieve maten van verbondenheid: Onderlinge Afhangelijkheid; Verdraagzaamheid; beide hechtingsschalen en de A emoties. Tot slot staan rechts onderin de instrumenten die verbondenheid in combinatie met onderschikking meten: Familie Integriteit, Groepsconsensus, Aangepast gedrag, de subschaal Meningen Ouders van gedragsautonomie, Accommodatie, en A emoties leraar. De plaatsing van deze laatste drie instrumenten rechtsonder in

Figuur 3. Instrumenten uit deze dissertatie in hexagon
 In gewijzigde vorm overgenomen uit Van Geel, 2000, p. 12. Op instrumenten die vet staan gedrukt, scores allochtone jongeren hoger dan autochtone jongeren. Op instrumenten die cursief staan gedrukt, scores autochtone jongeren hoger dan allochtone jongeren.

de Figuur behoeft enige toelichting. Een hoge score op de subschaal Meningen Ouders gaat samen met minder individuele autonomie en met meer verbondenheid tussen de adolescent en de ouders. Het gaat hier om een speciale soort van verbondenheid, namelijk gehoorzaamheid. De subschaal Meningen Ouders is daarmee de enige autonomie-schaal aan de rechterkant van Tabel 1 die aan de A-zijde van Figuur 3 komt te staan.⁵ Verder staat de schaal Accommodatie hier gerangschikt omdat het accent in deze schaal op onderschikking ligt, getuige items als “jezelf aan de regels houden” en “de eigen rol accepteren”. De schaal bevat echter ook items die gelijkwaardigheid veronderstellen (“samenwerken”) wat onze keuze enigszins tot een discutabele maakt. Tot slot wordt de plaatsing van A emoties leraar rechtsonder gemotiveerd door het idee dat een hoge emotionele verbondenheid met een autoriteitsfiguur onderschikking inhoudt.

In alle hoekpunten van de figuur, maar in het bijzonder rechts onderin, doen zich etnische verschillen voor. De etnische verschillen zijn op deze plaats niet alleen het grootst in aantal, maar ook steeds in dezelfde richting. Allochtone jongeren scoren consequent hoger op maten van verbondenheid die onderschikking impliceren. Ook rechts bovenin zijn de verschillen, hoewel minder frequent, eenduidig te interpreteren. Als er verschil is in positieve verbondenheid (A emoties moeder, Verdraagzaamheid) is dat verschil ten gunste van de allochtone jongeren. Aan de linkerzijde van de figuur is het beeld minder helder. In het onderste kwadrant tonen Marokkaanse en Turkse jongeren zich wat onvriendelijker gestemd tegenover onbekenden (Individualisme), terwijl Nederlandse jongeren zich in de veilige thuissituatie iets meer afzetten (Distantie gezin). Op de overige maten, ook voor het merendeel gesitueerd in de thuissituatie, ontbreken etnische verschillen echter. Ook in het bovenste kwadrant wordt de boventoon afwisselend gevoerd door de Nederlandse (subschaal gedragsautonomie) en door de Marokkaanse groep (twee PZ schalen). Nederlandse jongeren kunnen thuis meer autonoom beslissen.⁶ Marokkaanse jongeren voelen zich meer positief en autonoom bij hun moeder en leraar. Zij kunnen bij hun moeder optimaal zichzelf zijn, terwijl ook de leraar hun zelfvertrouwen geeft. De autoriteit van de leraar straalt blijkbaar af op de Marokkaanse jongeren in de steekproef.

Etnische verschillen: conclusie

In de literatuur wordt de suggestie gewekt dat mensen in een collectivistische samenleving zeer sociaal, maar tegelijkertijd weinig autonoom zijn, terwijl leden van een individualistische cultuur autonoom en tevens geïsoleerd zijn. Zo koppelt Kâğıtçibasi (1990, 2000) “related selves” aan het “family model of interdependence” en “separated selves” aan het “family model of independence”.⁷ Zo noemt Triandis (1994, p. 47-48) “in-group harmony, hierarchy, personalized relationships” als belangrijke waarden van collectivisten, terwijl individualisten zich laten leiden door “pleasure, achievement, competition, freedom, autonomy, fair exchange”. Zo stelt Triandis verder dat collectivisten deel uit maken van een klein aantal hechte groepen en dat individualisten lid zijn van veel groepen

waarbij zij echter nauwelijks betrokkenheid tonen. Dit proefschrift nuanceert dit beeld. De Marokkaanse (en Turkse) jongeren in deze dissertatie scoren systematisch hoger op verbondenheid dan de Nederlandse jongeren, maar met name op aspecten van verbondenheid die tevens onderschikking, gehoorzaamheid of conformiteit inhouden. Verder is in het kwadrant links onderin slechts op twee van de zes maten een etnisch verschil aanwezig. Dit is opmerkelijk, omdat juist deze negatieve vorm van autonomie geassocieerd wordt met het begrip individualisme.⁸ Onder het maken van de kanttekening dat de indeling van de concepten in de vierhoek geen empirische is, wordt de betekenis van het begrip IC in deze studie dus ingeperkt. Gegeven een beperkte selectie van instrumenten en gegeven een steekproef van beperkte omvang, blijken etnische verschillen zich te concentreren op instrumenten die verbondenheid en tegelijkertijd onderschikking meten. Dit verschil heeft echter slechts bescheiden gevolgen voor de autonomie van de Marokkaanse jongeren (kwadrant links bovenin), of voor de verbondenheid van de Nederlandse jongeren (kwadrant rechts bovenin). Een belangrijke connotatie rondom het IC concept komt daarmee op losse schroeven te staan. Individualisten zijn niet per definitie berekenend en stellen het eigenbelang niet altijd voor het groepsbelang (kwadrant links onderin).

TOT SLOT

Het resultaat dat Nederlandse jongeren globaal genomen net zulke hechte en warme relaties hebben met ouders en vrienden als Marokkaanse en Turkse jongeren, sluit aan bij de ideeën van Rothbaum, Pott, Azuma, Miyake, en Weisz (2000). Ook deze onderzoekers stellen expliciet dat een nadruk op individuatie niet ten koste hoeft te gaan van de kwaliteit van relaties.

We hope to shift the focus from cultural differences in the importance and strength of relationships to cultural differences in the meaning and dynamics of relationships. Specifically, we emphasize the ways in which individuation and accommodation influence the nature of relationships, rather than the ways in which individuation dilutes relationships. (p. 1123)

In dit onderzoek hebben we ons geconcentreerd op etnische verschillen in ontwikkelingsuitkomsten. De vraag naar verschillen in ontwikkelingsprocessen viel buiten het bestek van dit boek. Toch zou het onderzoeksgegeven dat Marokkaanse jongeren meer geneigd zijn zich te onderschikken aan de ander of aan de groep, gevolgen kunnen hebben voor het individuatieproces van deze jongeren. Onder individuatie in brede zin verstaan we het leren bepalen van een eigen positie in relatie tot de ander; dit wordt beschouwd als een levenslange opgave (Karpel, 1976). Wanneer het gaat over de adolescentie verwijst individuatie vooral naar de ouder-kind relatie, die zich transformeert in de

richting van meer gelijkwaardigheid (Smollar & Younnis, 1989; zie ook Helsen, 2001). Mogelijk verloopt het individuatieproces in deze tweede, maar misschien ook in de eerste zojuist genoemde betekenis moeizamer wanneer jongeren gewend zijn zich aan te passen aan wat hun ouders of familie van hen verwachten. Het is echter ook mogelijk, dat allochtone jongeren met evenveel gemak als autochtone jongeren de balans tussen afstand en nabijheid vinden binnen de relatie met hun ouders, zolang duidelijk is waar de eisen van de familie ophouden en waar het eigen domein begint. Onze gegevens lijken hierop te wijzen. Hoewel allochtone jongeren zich wat sterker voegen naar hun omgeving, hebben zij evenveel (of meer) zelfvertrouwen en interne controle als autochtone, Nederlandse jongeren. Zoals een nadruk op individuatie niet ten koste hoeft te gaan van de kwaliteit van relaties, hoeft een nadruk op aanpassing niet ten koste te gaan van persoonlijke controle. Longitudinaal onderzoek is nodig om meer inzicht te krijgen in de wijze waarop jongeren uit verschillende etnische groepen het individuatieproces doorlopen en daarbij leren omgaan met de soms tegengestelde behoeftes aan autonomie en verbondenheid.

Eindnoten

¹ Verschillen in gemiddelden in sterkte van identificatie met de eigen groep kwamen in hoofdstuk 2 niet aan de orde. Ten behoeve van de volledigheid, worden deze verschillen hier, gecorrigeerd voor het effect van sekse en opleidingsnivo, kort genoemd. In anova's hebben wij drie groepen vergeleken: Nederlandse jongeren die etnisch ongemengde scholen bezoeken, Nederlandse jongeren op etnisch gemengde scholen en allochtone jongeren. In overeenstemming met eerder onderzoek (Verkuyten, 1990, 1995), blijken allochtone jongeren de eigen etnische groep positiever te waarderen dan de Nederlandse jongeren ($F(2, 541) = 19.40, p < .00$). Het verschil op de schaal Negatieve Waardering Etnische Groep is wel in de verwachte richting, allochtone jongeren waarderen de eigen groep minder negatief, maar (net) niet significant is ($F(2, 541) = 2.95, p > .05$). De voorkeur voor contact met de eigen groep hangt niet af van etnische achtergrond, maar van de samenstelling van de schoolpopulatie. Nederlandse jongeren op een school die vrijwel uitsluitend door Nederlanders wordt bezocht, hebben de grootste voorkeur voor omgang met leden van de eigen groep ($F(2, 538) = 13.16, p = .001$). Tot slot blijken de Nederlandse jongeren het leven in Nederland sterker te waarderen dan de allochtone jongeren ($F(2, 544) = 93.81, p < .00$).

² De mintekens hebben dus een dubbele betekenis. Een negatieve Z ervaring wordt in de eerste plaats negatief genoemd omdat mensen gevoelens van woede en agressie als negatief ervaren. De tweede betekenis van het woord negatief geeft de betrekking weer tot het A motief, dat negatief wordt beïnvloed door woede en verzet. Wanneer mensen zich afzetten, schept dat afstand. Hetzelfde verhaal gaat op voor de negatieve A ervaring. Gevoelens van schuld en schaamte (of het verlangen naar de onbereikbare ander) worden negatief beleefd, en gaan ten koste van het Z motief. Wanneer mensen zich schamen, maken zij zich klein. Wij gebruiken het woord negatief in deze tweede betekenis.

³ De schalen die waarden in verschillende domeinen navragen uit hoofdstuk 2 (Steun ouders tot Land) worden ten behoeve van de overzichtelijkheid niet in het figuur opgenomen. Dit heeft geen gevolgen voor de uiteindelijke conclusies.

⁴ De PZ emoties die gemeten worden ten aanzien van personen zijn natuurlijk óók een indicatie van verbondenheid met deze personen. Vanwege de Z affecten in de schalen staan ze toch aan de linkerzijde van het figuur.

⁵ Ook door anderen wordt gedragsautonomie juist als een kenmerk van emotionele verbondenheid genoemd (Stewart, Bond, Deeds, & Chung, 1999, p. 578).

The age at which a teenager expects to achieve autonomy in decision making from his or her parents reflects the value of assertion versus submission in the cultural matrix. .... Furthermore, this measure reflects the ‘emotional’ dependence hypothesized as key in distinguishing among individualist cultures and modernizing collectivist cultures by Kâğıtçibasi.

Hoewel het enigszins artificieel lijkt om de subschalen van gedragsautonomie te verdelen over meer kwadranten, lijkt deze oplossing toch het meest recht te doen aan het construct.

⁶ In de Parent-Adolescent Decision-Making Scale wordt bij 21 onderwerpen nagevraagd wie daarover beslist. Verschillen tussen Marokkaanse en Nederlandse jongeren doen zich voor bij onderwerpen die te maken hebben met uitgaan en/of waarover de Islam een duidelijke uitspraak doet: roken, alcohol, uiterlijk, uitgaan, thuiskomst, vrienden, seks, kerk en blowen. Over deze zaken mogen Nederlandse jongeren relatief vaak zelf beslissen, terwijl Marokkaanse jongeren relatief vaak naar hun ouders luisteren. Op de overige onderwerpen (meehelpen, bedtijd, manieren, taal, visite, privacy, snacken, vakantie, tijd, geld, toekomst, huiswerk) bestond geen verschil tussen Marokkaanse en Nederlandse jongeren.

⁷ Kâğıtçibasi onderscheidt ook nog een derde type opvoedingssituatie, het “family model of emotional interdependence” waarbij een “autonomous-related self” hoort. Dit type gezinsstructuur past bij een zich ontwikkelende, collectivistische cultuur waar sprake is van industrialisatie, urbanisatie en een stijgend opleidingsniveau. Het gevolg van de toenemende economische welvaart is dat materiële afhankelijkheid tussen generaties verdwijnt, maar emotionele verbondenheid tussen generaties blijft onverminderd bestaan. Omdat kinderen niet langer een economische waarde vertegenwoordigen, komt er meer ruimte voor autonomie in de opvoeding. Zo worden autonomie en verbondenheid gecombineerd binnen deze opvoedingscontext. De onderzoekster voorspelt dat niet alleen collectivistische samenlevingen, maar ook (post)moderne samenlevingen zoals Nederland en de VS zich in de richting van dit laatste prototype bewegen. Het feit dat we (relatief) weinig verschillen vinden tussen de etnische groepen kan het gevolg zijn van het feit dat beide groepen zijn opgeschoven in de richting van het ideaaltypische gezin.

⁸ De volgende items illustreren dat duidelijk: “to be superior a man must stand alone”; (Triandis, Bontempo, Villareal, Asai, & Lucca, 1988); “It is important that I do my job better than others” “winning is everything”; “I’d rather depend on myself than others”; “My personal identity, independent of others, is very important to me” (Triandis &

Gelfand, 1998); en “My parents are pests with their demands on me”; “I hate my family” (Triandis, Chan, Bhawuk, Iwao, Sinha, 1995).

SUMMARY

For several decades now ethnicity has been a focus of concern among researchers in the social sciences (McLoyd & Steinberg, 1998). In the Netherlands, most of the earlier research on ethnic minority youth was directed at analyzing their position in the educational system and in the labor market and at analyzing the possible effects of discrimination by the Dutch population (Eldering, 1997; Distelbrink & Veenman, 1995; Vollebergh, 1996). Because the research concentrated on problematic aspects of adolescence such as delinquency, normative development among ethnic minority youth remained less well understood. However, researchers are increasingly addressing positive and normative aspects of behavior, such as self-esteem (Verkuyten, 1995, 2001) and child-rearing practices in immigrant families (Pels, 2000). This dissertation investigates some of the cultural values that may influence the normative development of adolescence. The focus lies on values connected with the individualism-collectivism (IC) dimension, probably the dimension most studied by cross-cultural psychologists in the past 20 years (Kâğıtçibasi, 1994).

In the introductory chapter, the major concept in this dissertation, individualism-collectivism, was introduced and its relevance for the study of adolescence was highlighted. First, we provided background information on the position of Moroccan and Turkish immigrants in the Netherlands. Immigrants are counted as second generation when they were born in the Netherlands while at least one of their parents was born in a foreign country (CBS, 2001). According to a broader definition, children who arrive in the host country before the age of six years also belong to the second generation (Pels, 1998). Here we use this broader definition. The vast majority of the subjects participating in the different studies in this dissertation belong to the second generation. Only a few subjects arrived in the Netherlands after the age of six years.

The second-generation immigrants in the Netherlands constitute a young group. More than 80% of the second generation has not yet reached the age of twenty years. On the one hand these allochthonous youngsters, especially the girls, are highly motivated to succeed in school but, on the other hand, they show poorer results than the autochthonous Dutch youth. Disappointing results despite high effort can often be attributed to early problems in developing proficiency in the Dutch language. In general, allochthonous pupils have shorter school careers and make occupational choices earlier than Dutch pupils. The same can be said of their relational careers. Many allochthonous youngsters leave the parental home to build a family of their own at an earlier age than is common among Dutch youth (CBS, 2001).

The first-generation immigrants arrived in the sixties and seventies to the Netherlands. First, only the men came as unskilled workers. Originally, it was assumed that their stay would be temporary but after several years most

men brought their wives and children to join them. Many families had difficulty in adapting to their new situation: it was a major step to move from a rural area in Morocco or Turkey to an industrial city in the Netherlands. Furthermore, the balance in the family had to be reestablished after the husband's long absence (Eldering & Knorth, 1998). Often immigrants suffer economic hardship and the percentage of first-generation men now receiving government support is disproportionately high (CBS, 2001). A number of factors, such as migration generation, education, gender, and rural or urban background, determine the distance immigrants experience between themselves and Dutch society. In general, females are less traditional and more inclined to agree with the liberal Dutch way of living than males. The most important factor is education: higher educated people have better chances of successfully integrating into Dutch society.

A number of differences between ethnic minority and (white) majority groups, such as the stronger family values of ethnic minorities, are related to the individualism-collectivism (IC) dimension (Hofstede, 1980, 1995). Cultural tendencies toward collectivism include subordination of an individual's own goals to the goals of others, concern for the ingroup, interdependence and family harmony. In collectivistic societies such as those in Morocco and Turkey, people used to live together in extended families, headed by the grandfather or his eldest son and comprising several generations with women related by marriage. In contrast, in individualist cultures personal goals have primacy over ingroup goals and personal achievement and independence from the ingroup are emphasized. In individualist cultures most people live together as a nuclear family, i.e. two parents and their offspring (Triandis, 1994; Triandis, McCusker & Hui, 1990).

We focused on the psychological aspects of this cultural dimension. Speaking in more psychological terms, individualism can be seen as the expression of the need for autonomy or independence, and collectivism can be seen as the expression of the need for relatedness or interdependence (Kâğıtçibasi, 1997; Markus & Kitayama, 1991). Both are considered as fundamental and basic human needs (Guisinger & Blatt, 1994). To operationalize these needs, we utilized the theoretical and empirical work of Hermans and Hermans-Jansen (1995) among other factors. These Dutch psychologists connected different emotions, such as self-esteem and love, to the human striving for autonomy and connectedness, respectively. Autonomy and connectedness are both important topics for adolescents (Grotevant & Cooper, 1998). It is the developmental task of an adolescent to find a new balance between an emerging sense of self as a separate and competent individual and a transformed, but continued feeling of connection with his/her significant others (Baltes & Silverberg, 1994).

This dissertation aimed to investigate ethnic differences in the basic human needs of autonomy and connectedness in several samples of adolescents. By systematically comparing adolescents from diverse ethnic populations on

different aspects of autonomy and connectedness, we wanted to gain insight into the role of culture in this life period. Some leading questions were: do Dutch youngsters score higher on all forms of autonomy, such as behavioral and emotional autonomy? To whom do Turkish and Moroccan youngsters express higher levels of concern, to members of their own family or to other people as well? The first chapter ends with an overview of the different operationalizations of connectedness and autonomy used in the subsequent chapters of this dissertation. Although we explored the role of gender and age in these chapters, we do not discuss these results in the summary due to space limitations.

In chapter 2 we examined whether strong feelings of belonging to the own ethnic group are crucial for the psychological functioning of minority and majority group members. For minority group members it was hypothesized that a bi-cultural identification, strong feelings of attachment to the own as well as to the Dutch group, would enhance feelings of well-being (LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993). Preceding questions in this chapter were: are allochthonous youngsters less well off than Dutch youngsters in terms of psychological well-being? Is degree of acquaintance with the Netherlands related to the well-being of allochthonous youngsters?

In total 405 autochthonous and 185 allochthonous youngsters from diverse ethnic backgrounds participated in this study. The research was carried out in secondary schools in Rotterdam, one of the four largest cities in the Netherlands. Psychological functioning was operationalized both in terms of well-being and in terms of stress and depression. Several aspects of ethnic identity were assessed. In the first place, subjects indicated whether they had a mono-cultural or a bi-cultural orientation. Of the allochthonous pupils, 55% considered themselves as a member of their own ethnic group only; 40% considered themselves as both a member of their own group and as a member of the Dutch group (e.g. a 'Dutch Moroccan'); and only 5% considered themselves as a member of the Dutch population only. Furthermore, we measured positive and negative attitudes towards the own ethnic group, a preference for contact with the own group, and positive attitudes toward Dutch society. Acquaintance with the Netherlands was assessed by the language spoken at home (Dutch and/or allochthonous language) and the length of stay in the Netherlands.

Allochthonous pupils reported more feelings of stress and a lower level of well-being than the Dutch pupils. This difference was most pronounced between allochthonous pupils and Dutch pupils attending ethnic autochthonous ('white') schools. Dutch pupils originating from ethnic mixed schools occupied an intermediate position. Acquaintance with Dutch society appeared to have no effect on levels of well-being in the allochthonous group. Also, the different dimensions of ethnic identity were not very strongly related to feelings of either stress or well-being. Those with a bi-cultural orientation did not differ from those with a monocultural orientation in terms of stress or well-being, nor were

any correlations between ethnic identity and well-being found. The correlational pattern between the dimensions of ethnic identity and stress seemed to be strongest for the allochthonous youngsters identifying solely with their own ethnic group. Negative attitudes toward their own ethnic group augmented their feelings of stress, while positive attitudes toward the Dutch way of living diminished their level of stress. The allochthonous youngsters with a bi-cultural orientation, who feel Dutch already, seemed to be rather indifferent about these issues. Their feelings of stress were unrelated to their opinions on ethnic groups. In the autochthonous pupils, one small correlation was found between negative attitudes toward their own group and stress.

Whereas in chapter 2 we solely addressed attitudes towards the own ethnic group, in chapter 3 we examined how adolescents with different cultural backgrounds value a number of groups, including their family, friends, school, and the larger society. Based upon IC theory and existing empirical research, it was hypothesized that, compared to Dutch autochthonous youngsters, allochthonous youngsters:

1. would agree more strongly with Family Integrity, but agree equally strongly with other subsyndromes of IC such as Interdependence and Individualism;
2. would value uniform groups in which members share opinions on important matters more highly;
3. would attach more importance to close ingroups (family and friends) and less importance to more distant groups (city and society);
4. would attach more importance to personal characteristics that enhance the smooth functioning of the collective, such as modesty.

This study made use of the same dataset as the preceding chapter, but here a different subset of subjects was selected. Only allochthonous youngsters with a collectivistic background and only autochthonous youngsters visiting ethnically mixed schools were included in this sample. Applying these criteria resulted in a sample of 144 Dutch, 36 Turkish and 25 Moroccan respondents, aged between 14 and 20 years. Hypothesis 1 was measured with items of the Triandis group (Triandis et al., 1986, 1988, 1990), while the other three hypotheses were tested with items developed by Kraak and Nord-Rüdiger (1987).

As expected, the allochthonous adolescents attached more importance to traditional family values (Family Integrity) than the autochthonous adolescents (first part of hypothesis 1). They also favored groups giving little room for individuality more strongly (hypothesis 2) and personal qualities that enhance the functioning of such groups (hypothesis 4). Our third hypothesis was not supported. Whereas a great involvement with the own ingroup is considered an important characteristic of collectivism, the allochthonous and autochthonous pupils in this study did not differ in this respect. Nor did they differ with regard to more distant and abstract matters, e.g. social justice in a country. Thus, the Turkish and Moroccan adolescents underscored the importance of universal social values, a notion of Schwartz (1990), just as much as the Dutch pupils.

Unexpectedly, the Turkish and Moroccan youngsters scored higher on a subscale measuring individualistic attitudes (second part of hypothesis 1). A possible explanation might be that belonging to a minority, not only in a numerical sense but also socially and economically, makes these youngsters more suspicious and defensive. In the Netherlands, the Individualism scale has been shown to measure a defensive attitude towards anonymous others (Vollebergh, Huiberts, & Meeus, 1999).

In chapter 4 we considered the manifestation of IC within the two major contexts of adolescent life: family and friends. We investigated the degree of generalization of collectivistic tendencies, such as showing respect and giving support, and individualistic tendencies, such as overt expression of disagreements, across these two contexts. Degree of generalization was defined in two ways: it was assessed in terms of correlation coefficients as well as in terms of consistency of average levels across both contexts. Regarding our first method, we expected IC tendencies to be moderately correlated across the nuclear family and the peer group and we had no hypotheses concerning ethnic differences in this respect. Regarding our second method, we anticipated different patterns for ethnic groups. In line with the psychoanalytic notion of the second separation individuation process in adolescence, we expected Dutch youngsters to show a lower level of collectivistic tendencies and a higher level of individualistic tendencies towards their parents in comparison to their peers. Because of the more hierarchical nature of parent-child relations in non-western immigrant families, we expected the opposite pattern to be evident for allochthonous youngsters. Thus, we expected allochthonous youngsters to show stronger collectivistic and weaker individualistic attitudes towards their parents than towards their friends.

The sample for this study consisted of 59 second-generation Moroccan and 196 Dutch adolescents, aged between 12 and 18 years. They were presented with an adapted version of the Individualism Collectivism Interpersonal Assessment Inventory (ICIAI) that covered the domains of parents and peers. In both domains collectivistic tendencies and individualistic tendencies were measured with the same items. We named the scales Accommodating Style and Distancing Style, respectively. Within both contexts, accommodating and distancing behavioral tendencies were negatively correlated with each other.

As anticipated, bivariate correlations between behavioral tendencies across both contexts were positive and of medium effect size. We encountered no ethnic differences in the pattern of correlations. The hypotheses formulated with regard to our second research question were partly confirmed. As expected, Dutch youngsters were relatively individualistic at home compared to their friends, and Moroccan youngsters were relatively collectivistic at home compared to their friends. Contrary to expectation however, Dutch youngsters were equally collectivistic while Moroccan youngsters were equally

individualistic towards both collectives. Each group thus showed larger fluctuations in behavior congruent with its own culture.

In chapter 5 we aimed at the construction of emotion scales suited for adolescents, based on the work of Hermans and Hermans-Jansen (1995) and on the work of Kitayama, Markus, and Kurokawa (2000). Hermans and Hermans-Jansen speak of Self (S) and Other (O) emotions to denote emotions that accompany the human needs for autonomy and relatedness, respectively. Instead, Kitayama et al. use the words interpersonally disengaged and interpersonally engaged emotions. Beside S and O emotions such as self-esteem and love, respectively, Hermans and Hermans-Jansen distinguished positive (P) emotions such as joy and negative (N) emotions such as unhappiness. These emotions are considered neutral with respect to the striving for autonomy and relatedness. Kitayama et al. also distinguish general positive emotions. Within the negative emotions, they make a distinction between negative disengaged emotions (anger) and negative engaged emotions (guilt). We wanted to replicate as many of these emotion scales as possible. As noted before, we considered autonomy and relatedness to be the psychological counterparts of the cultural constructs of individualism and collectivism (Kâğıtçıbası, 1997).

In total 476 adolescents attending secondary schools in Utrecht twice filled out a list of 61 emotion words. The first time they indicated how often they experienced each emotion when they were with their parents and the second time when with their friends. We performed Principal Components Analysis (PCA) in both contexts and selected 20 emotion words. Three reliable and valid emotion scales were constructed: a Positive and Self scale (PS scale), an Other scale (O scale), and a Negative scale (N scale). We had to combine the separate P and S scales of Hermans and Hermans-Jansen into one PS scale because the P and S emotions loaded equally high on one component in our analyses. As all negative emotion words comprised one component, it was not possible to construct several negative scales as Kitayama et al. (2000) had done. Bivariate correlations between the PS and O scales were positive and of large effect size; correlations of these scales with the N scale were negative and of medium effect size. Among Dutch and Moroccan youngsters, the scales correlated similarly with each other and with instruments measuring autonomy and attachment. Therefore, the three emotion scales were considered suitable for future research with both ethnic groups.

In chapter 6 the central assumption of IC theory, that connectedness is a central value in collectivistic societies whereas autonomy occupies a central place in individualistic cultures, was put to the test. Different aspects of connectedness and autonomy in relation to different target persons were measured among 51 Dutch and 53 Moroccan adolescents living in or near Utrecht. Several aspects of connectedness were measured: family values, attachment and Other (O) emotions. As indicators of autonomy, we used behavioral autonomy, emotional

autonomy, feelings of personal control, and Positive and Self (PS) emotions. The O and the PS emotions were measured in general as well as in relation to four target persons. The main differences between the ethnic groups were found on traditional forms of connectedness, i.e. family values, and on behavioral aspects of autonomy. Moroccan youngsters agreed more strongly with traditional family values and experienced less personal choice in comparison to their Dutch counterparts. Broadly outlined, the ethnic groups were similar on psychological aspects of connectedness and autonomy, such as feelings of intimacy and personal control. The differences that did emerge were found in relation to specific persons. Moroccan youngsters reported more O and PS feelings towards their favorite teacher and were more strongly attached to their friends. These results could be explained by the acculturation task Moroccan youngsters face. To find their way in the Dutch society they need the aid of their teachers and friends to a higher degree than autochthonous youngsters, who can rely more upon the support and knowledge of their parents. Furthermore, Moroccan youngsters reported stronger PS and O feelings towards their mother, who probably functions as an intermediary between them and their often rather authoritarian father.

In the final chapter we summarized the findings of the previous chapters in three ways. First, we simply counted how many times allochthonous and autochthonous youngsters differed on the operationalizations of connectedness and autonomy that were used throughout this dissertation. Second, we counted ethnic differences when the instruments were arranged according to their (in)group specification. Third, we placed the instruments into a typology borrowed from Van Geel (2000) and Hermans and Hermans-Jansen (1995) and examined where ethnic differences occurred in the typology. The instruments were assigned to the typology only on conceptual and not on empirical grounds. Generally, we concluded that most ethnic differences occurred on instruments measuring connectedness. These differences were always in favor of the allochthonous youngsters. No clear pattern emerged when target persons were taken into account. When behavior was measured in general, or in relation to the family, ethnic differences were most likely to occur. A clear pattern did emerge when the typology of Van Geel and of Hermans and Hermans-Jansen was applied. Ethnic differences were most pronounced on instruments simultaneously measuring connectedness and submissiveness.

REFERENTIES

- Al-Zahrani, S.S.A., & Kaplowitz, S.A. (1993). Attributional biases in individualistic and collectivistic cultures: a comparison of Americans with Saudis. *Social Psychology Quarterly*, 56, 223-233.
- Anderson, S.A., & Sabatelli, R.M. (1990). Differentiating differentiation and individuation: conceptual and operation challenges. *The American Journal of Family Therapy*, 18, 32-50.
- Armsden, G.C., & Greenberg, M.T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 5, 427-454.
- Arthur, W., Doverspike, D., & Fuentes, R. (1992). Recipients' affective responses to affirmative action interventions: A cross-cultural perspective. *Behavioral Sciences and the Law*, 10, 229-243.
- Bagozzi, R.P., Wong, N., & Yi, Y. (1999). The role of culture and gender in the relationship between positive and negative affect. *Cognition and Emotion*, 13, 641-672.
- Baltes, M.M., & Silverberg, S.B. (1994). The dynamics between dependency and autonomy: Illustrations across the life span. In D. L. Featherman, R. M. Lerner, & M. Perlmutter (Eds.), *Life-span development and behavior*. Vol. 12 (pp. 41-90). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Baumeister, R.F., Stillwell, A.M., & Heatherton, T.F. (1995). Interpersonal aspects of guilt: Evidence from narrative studies. In J. P. Tangney & K. W. Fisher (Eds.), *Self-conscious emotions* (pp. 255-273). New York: The Guilford Press.
- Beale Spencer, M. (1990). Development of minority children: an introduction. *Child Development*, 61, 267-269.
- Bekker, M.H.J. (1991). *De bewegelijke grenzen van het vrouwelijk ego. De relatie tussen sekse, autonomie en welbevinden*. Delft: Eburon.
- Berg-Eldering, L. van den (1982). *Marokkaanse gezinnen in Nederland*. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Berg-Eldering, L. van den (1986). Epiloog. In L. Van den Berg-Eldering (Ed.), *Van gastarbeider tot immigrant. Marokkanen en Turken in Nederland 1965-1985* (pp. 262-269). Alphen aan den Rijn: Samson.
- Berry, J.W. (1994). Acculturation and psychological adaptation: An overview. In A. Bouvy, F. van de Vijver, P. Boski, & P. Schmitz (Eds.), *Journeys into Cross-Cultural Psychology* (pp. 129-141). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Beyers, W. (2001). *The detachment debate: The separation-adjustment link in adolescence*. Leuven: Thesis.
- Beyers, W., Goossens, L., & Van Calster, B. (in press). Revisiting the vicissitudes of measurement: A substantive confirmatory factor analysis of the Emotional Autonomy Scale. *Child Development*.
- Biafora, F. (1995). Cross-cultural perspective on illness and wellness: Implications for depression. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 4, 105-129.
- Blos, P. (1967). The second individuation process of adolescence. *Psychoanalytic Study of the Child*, 22, 162-186.

- Bond, M.H. (1988). Finding universal dimensions of individual variation in multicultural studies of values: The Rokeach and Chinese value surveys. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 1009-1015.
- Bond, M.H. (1994). Into the heart of collectivism: A personal and scientific journey. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kâgitçibasi, S. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism. Theory, method and applications* (pp. 66-75). Thousand Oaks: Sage.
- Bosma, H.A., Jackson, S.E., Zijsling, D., Zani, B., Cigognani, E., Xerri, M.L., Honess, T.M. & Charman, L. (1996). Who has the final say? Decisions on adolescent behaviour within the family. *Journal of Adolescence*, 19(3), 277-291.
- Brouwer, L., Lalmahomed, B., & Josias, H. (1992). *Andere tijden, andere meiden. Een onderzoek naar het weglopen van Marokkaanse, Turkse, Hindostaanse en Creoolse meisjes*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concerns*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- CBS (1994). *Vijfennegentig jaren statistiek in tijdreeksen, 1899-1994*. 's Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- CBS (2001). *Allochtonen in Nederland 2001*. Voorburg: CBS.
- Chang-Ho, C.JI. (1997). Collectivism in moral development. *Psychological Reports*, 80, 967-975.
- Chen, Z. (1999). Ethnic similarities and differences in the association of emotional autonomy and adolescent outcomes: Comparing euro-american and asian-american adolescents. *Psychological Reports*, 84, 501-516.
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112, 155-159.
- Coleman, J.C. (1974). *Relationships in adolescence*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Coll, G.C., Akerman, A., & Cicchetti, D. (2000). Cultural influences on developmental processes and outcomes: Implications for the study of development and psychopathology. *Development and Psychopathology*, 12, 333-356.
- Coll, G.C., & Magnuson, K. (1999). Cultural influences on child development: Are we ready for a paradigm shift? In A.S. Masten (Ed.), *Cultural processes in child development* (pp. 1-24). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Collins, W.A., & Repinski, D.R. (1994). Relationships during adolescence; Continuity and change in interpersonal perspective. In R. Montemayor, G. R. Adams, & T. P. Gullotta (Eds.), *Personal relationships during adolescence* (pp. 7-36). Thousand Oaks: Sage.
- Collins, W.A., & Russell, G. (1991). Mother-child and father-child relationships in middle-childhood and adolescence: A developmental analysis. *Developmental Review*, 11, 99-136.
- Cooper, C.R., Baker, H., Polichar, D., & Welsh, M. (1993). Values and communication of Chinese, Filipino, European, Mexican, and Vietnamese American adolescents with their families and friends. In S. Shulman & W. A. Collins (Eds.), *Father-adolescent relationships: New directions for child development. Vol. 62* (pp. 73-89). San Francisco: Jossey-Bass.
- Cooper, C.R., & Cooper, R.G. (1992). Links between adolescents' relationships with their parents and peers: Models, evidence, and mechanisms. In R. D. Parke

- & G. W. Ladd (Eds.), *Family-peer relationships. Modes of linkage* (pp. 135-158). Hillsdale, New York: Erlbaum.
- Cooper, M.L., Shaver, P.R., & Collins, N.L. (1998). Attachment styles, emotion regulation, and adjustment in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1380-1397.
- Crul, M. (2000). *De sleutel tot succes: Over hulp, keuzes en kansen in de schoolloopbanen van Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Deater-Deckard, K., Dodge, K.A., Bates, J.E., & Pettit, G.S. (1996). Physical discipline among African American and European American mothers: Links to children's externalizing behaviors. *Developmental Psychology*, 32, 1065-1072.
- Deater-Deckard, K. (2001). Multiple risk factors in the development of externalizing behavior problems: Group and individual differences. *Development and Psychopathology*, 10, 469-493.
- Dekovic, M., & Noom, M. *Vragenlijst hechting aan ouders en leeftijdgenoten - adolescentenversie (VHOL)*. (1996). Intern rapport: Universiteit Utrecht.
- Diener, E., & Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653-663.
- Dion, K.K., & Dion, K.L. (1993). Individualistic and collectivistic perspectives on gender and the cultural context of love and intimacy. *Journal of Social Issues*, 49, 53-69.
- Distelbrink, M.J., & Veenman, J. (1995). *Hollandse nieuwe. allochtone jongeren in Nederland*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Dunn, G., Everitt, B., & Pickles, A. (1993). *Modelling covariances and latent variables using EQS*. London: Chapman & Hall.
- Eldering, L. (1997). Ethnic minority students in the Netherlands from a cultural-ecological perspective. *Anthropology & Education Quarterly*, 28, 330-350.
- Eldering, L., & Knorth, E. (1998). Marginalization of immigrant youth and risk factors in their everyday lives: The European experience. *Child and Youth Care Forum*, 27, 153-169.
- Erikson, E. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: Norton.
- Erikson, E.H. (1963). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Feldman, S.S., & Rosenthal, D.A. (1990). The acculturation of autonomy expectations in Chinese high schoolers residing in two Western nations. *International Journal of Psychology*, 25, 259-281.
- Feldman, S.S., & Rosenthal, D. (1991). Age expectations of behavioural autonomy in Hong Kong, Australian and American youth: The influence of family variables and adolescents' values. *International Journal of Psychology*, 26, 1-23.
- Fijneman, Y.A., Willemsen, M.E., & Poortinga, Y.H. (1996). Individualism-collectivism. An empirical study of a conceptual issue. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 381-402.
- Freeberg, A.L., & Stein, C.H. (1996). Felt obligation towards parents in Mexican-American and Anglo-American young adults. *Journal of Social and Personal Relationships*, 13, 457-471.
- Fulgini, A.J. (1998). Authority, autonomy, and parent-adolescent conflict and cohesion: A study of adolescents from Mexican, Chinese, Filipino, and European backgrounds. *Developmental Psychology*, 34, 782-792.

- Fuligni, A.J., Tseng, V., & Lam, M. (1999). Attitudes toward family obligations among American adolescents with Asian, Latin American, and European backgrounds. *Child Development*, 70, 1030-1044.
- Gaines, S.O., Jr., Marelich, W.D., Bledsoe, K.L., Steers, W.N., Enderson, M.C., Anrose, C.S., Barajas, L., Hicks, D., Lyde, M., Takahashi, Y., Yum, N., Rios, D., Garcia, B.F., Farris, K.R., & Page, M.S. (1997). Links between race/ethnicity and cultural values as mediated by racial/ethnic identity and moderated by gender. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1460-1476.
- Gaines, S.T. (1995). Relationships between members of cultural minorities. In J. T. Wood & S. Duck (Eds.), *Understudied relationships: off the beaten track* (pp. 51-88). Thousand Oaks: Sage.
- Garnefski, N., & Diekstra, R.F.W. (1993). *Scholierenonderzoek 1992*. Leiden: Vakgroep Klinische en Gezondheidspsychologie.
- Georgas, J., Christakopoulou, S., Poortinga, Y.H., Angleitner, A., Goodwin, R., & Charalambous, N. (1997). The relationship of family bonds to family structure and function across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 303-320.
- Georgas, J., Mylonas, K., Bafiti, T., Poortinga, Y.H., Christakopoulou, S., Kâgitçibasi, C., Kwak, K., Ataca, B., Berry, J.W., Orung, S., Sunar, D., Charalambous, N., Goodwin, R., Whang, W., Angleitner, A., Stepanikova, I., Pick, S., Givaudan, M., Zhuravliova-Gionis, I., Konantambigi, R., Gelfand, M.J., Marinova, V., McBride-Chang, C., & Kodic, Y. (2001). Functional relationships in the nuclear and extended family: A 16-culture study. *International Journal of Psychology*, 36, 289-300.
- Gilani, N.P. (1999). Conflict management of mothers and daughters belonging to individualistic and collectivistic cultural backgrounds: A comparative study. *Journal of Adolescence*, 22, 853-865.
- Gire, J.T., & Carment, D.W. (1993). Dealing with disputes: The influence of individualism-collectivism. *The Journal of Social Psychology*, 133, 81-95.
- Gnaulati, E., & Heine, B. (2001). Separation-individuation in late adolescence: An investigation of gender and ethnic differences. *Journal of Psychology*, 135, 59-70.
- Goldberg, D.P. (1978). *Manual of the General Health Questionnaire*. Horsham: General Practice Research Unit.
- Graafsma, T., & Tieken, J. (1987). Leven in een 'condición migrante'. In P. A. Q. M. Lamers (Ed.), *Hulpverlening aan migranten. De confrontatie van culturen in de geestelijke gezondheidszorg* (pp. 26-34). Alphen aan den Rijn: Samson Stafleu.
- Greenberger, E., & Chen, C. (1996). Perceived family relationships and depressed mood in early and late adolescence. A comparison of European and Asian Americans. *Developmental Psychology*, 32, 707-716.
- Greenfield, P. (1994). Independence and interdependence as developmental scripts: Implications for theory, research, and practice. In P. Greenfield & R. R. Cocking (Eds.), *Cross-cultural roots of minority child development* (pp. 1-37). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Grotevant, H.D., & Cooper, C.R. (1986). Individuation in family relationships. A perspective on individual differences in the development of identity and role-taking skill in adolescence. *Human Development*, 29, 82-100.

- Grotevant, H.D., & Cooper, C.R. (1998). Individuality and connectedness in adolescent development. Review and prospects for research on identity, relationships, and context. In E. Skoe & A. von der Lippe (Eds.), *Personality development in adolescence. A cross national and life span perspective* (pp. 3-37). London: Routledge.
- Gudykunst, W.B., Gao, G., Schmidt, K.L., Nishida, T., Bond, M.H., Leung, K., Wang, G., & Barracough, R.A. (1992). The influence of individualism-collectivism, self-monitoring, and predicted-outcome value on communication in ingroup and outgroup relationships. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 23, 196-213.
- Gudykunst, W.B., Yoon, Y., & Nishida, T. (1987). The influence of individualism-collectivism on perceptions of communication in ingroup and outgroup relationships. *Communication Monographs*, 54, 295-306.
- Guisinger, S., & Blatt, S.J. (1994). Individuality and relatedness. Evolution of a fundamental dialectic. *American Psychologist*, 49, 104-111.
- Harris, J.R. (1995). Where is the child's environment? A group socialization theory of development. *Psychological Review*, 102, 458-489.
- Helsen, M. (2001). *Separatie-individuele en psychosociale problemen in de adolescentie*. Utrecht: Thesis.
- Helsen, M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (1999). Psychosociale problemen in de adolescentie: De samenhang met hechting aan ouders en vrienden en identiteit. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 54, 256-275.
- Helsen, M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (2000). Social support from parents and friends and emotional problems in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 319-335.
- Hemert, D.A. van, Baerveldt, C., & Vermande, M. (2001). Assessing cross-cultural item bias in questionnaires: Acculturation and the measurement of social support and family cohesion for adolescents. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 381-396.
- Hermans, H.J.M. (1992). Unhappy self-esteem: A meaningful exception to the rule. *The Journal of Psychology*, 126, 555-570.
- Hermans, H.J.M., & Hermans-Jansen, E. (1995). *Self-narratives. The construction of meaning in psychotherapy*. New York: The Guilford Press.
- Hermans, H.J.M., Hermans-Jansen, E., & Gilst, W. van (1985). *De grondmotieven van het menselijk bestaan*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Hermans, H.J.M., Fiddelaers-Jaspers, R., Groot, R.d., & Nauta, J.F. (1987). *Zelfonderzoek als leerlingbegeleiding*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Hermans, H.J.M., & Kempen, H.J.G. (1998). Moving cultures. The perilous problems of cultural dichotomies in a globalizing society. *American Psychologist*, 53, 1111-1120.
- Hill, J.P., & Holmbeck, G.N. (1986). Attachment and autonomy during adolescence. *Annals of Child Development*, 3, 145-189.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills CA: Sage.
- Hofstede, G. (1994). Foreword. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kagitçibasi, S. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism. Theory, method and applications* (pp. ix-xiii) Thousand Oaks: Sage.
- Hofstede, G. (1995). *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen*. (5^e druk). Amsterdam: Contact.

- Hui, C.H. (1988). Measurement of individualism-collectivism. *Journal of Research in Personality*, 22, 17-36.
- Hui, C.H., & Triandis, H.C. (1986). Individualism-collectivism. A study of cross-cultural researchers. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 17, 225-248.
- Huiberts, A.M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (1999). Individualisme en collectivisme bij Nederlandse, Turkse en Marokkaanse jongeren. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 7/8, 342-356.
- Huston, A., McLoyd, V., & Coll, C.G. (2002). Poverty and behavior: The case for multiple methods and levels of analysis. *Developmental Review*, 17, 376-393.
- Izard, C.E. (1991). *The psychology of emotions*. New York: Plenum Press.
- Jackson, S., Bosma, H.A., & Zijlsing, D. (1997). Beslissen jongeren zelf over alles? Grenzen voor ouders en opvoeders. In J. R. M. Gerris (Ed.), *Jongerenproblematiek: Hulpverlening en onderzoek* (pp. 77-91). Assen: Van Gorcum.
- Janssens, J., Pels, T., Dekovic, M., & Nijsten, C. (1999). Opvoedingsdoelen van autochtone en allochtone ouders. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 38, 318-329.
- Jasinskaja-Lahti, I., & Liebkind, K. (2000). Predictors of the actual degree of acculturation of Russian-speaking immigrant adolescents in Finland. *International-Journal-of-Intercultural-Relations*, 24, 503-518.
- Kandel, D., & Lesser, G.S. (1969). Parent-adolescent relationships and adolescent independence in the United States and Denmark. *Journal of Marriage and the Family*, 31, 348-358.
- Kashima, Y., Yamaguchi, S., Kim, U., Choi, S., Gelfand, M.J., & Yuki, M. (1995). Culture, gender, and self: A perspective from individualism-collectivism research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 925-937.
- Kâgitçibasi, C. (1987). Individual and group loyalties. Are they compatible? In C. Kâgitçibasi (Ed.), *Growth and progress in cross-cultural psychology* (pp. 94-103). Lisse, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- Kâgitçibasi, C. (1990). Family and socialization in cross-cultural perspective: A model of change. In A. R. Dienstbier & J. J. Berman (Eds.), *Nebraska symposium on motivation. Cross-cultural perspectives* (pp. 135-199). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kâgitçibasi, C. (1994). A critical appraisal of individualism and collectivism: Toward a new formulation. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kâgitçibasi, S. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism. Theory, method and applications* (pp. 52-65). Thousand Oaks: Sage.
- Kâgitçibasi, C. (1997). Individualism and collectivism. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kâgitçibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology. Social behavior and its applications* (pp. 1-50). Needham Heights: Allyn & Bacon.
- Kâgitçibasi, C. (2000). *Cultural mediation of autonomy-relatedness dynamics in adolescence*. Keynote address, presented at the 7th Congress of the European Association for Research in Adolescence (EARA), Jena, Germany.
- Kâgitçibasi, C., & Berry, J.W. (1989). Crosscultural psychology: Current research and trends. *Annual Review of Psychology*, 40, 493-531.

- Karpel, M. (1976). Individuation: From fusion to dialogue. *Family Process*, 15, 65-82.
- Kienhorst, C.W.M., de Wilde, E.J., Bout, J. van de, & Diekstra, R.F.W. (1990). Psychometrische eigenschappen van een aantal zelfrapportage-vragenlijsten over "(on)welbevinden". *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 45, 124-133.
- Kitayama, S., Markus, H.R., & Kurokawa, M. (2000). Culture, emotion, and well-being: Good feelings in Japan and the United States. *Cognition and Emotion*, 14, 93-124.
- Kitayama, S., Markus, H.R., & Matsumoto, H. (1995). Culture, self, and emotion: A cultural perspective on "self-conscious" emotions. In J. P. Tangney & K. W. Fisher (Eds.), *Self-conscious emotions* (pp. 439-464). New York: The Guilford Press.
- Kraak, B., & Nord-Rüdiger, D. *Der Fragebogen zu Lebenszielen und zur Lebenszufriedenheit (FLL). Beschreibung – Theorie – Anwendung*. (1987). Frankfurt am Main: Deutsches Institut für Internationale Pädagogische Forschung.
- LaFromboise, T., Coleman, H.L.K., & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: Evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 114, 395-412.
- Larson, R.W., & Richards, M.H. (1994). *Divergent realities: The emotional lives of mothers, fathers, and adolescents*. New York: Basicbooks.
- Larson, R.W., Richards, M.H., Moneta, G., Holmbeck, G.C., & Duckett, E. (1996). Changes in adolescents' daily interactions with their families from ages 10 to 18: Disengagement and transformation. *Developmental Psychology*, 32(4), 744-754.
- Laursen, B. (1996). Closeness and conflict in adolescent peer relationships: Interdependence with friends and romantic partners. In W. M. Bukowski, A. F. Newcomb, & W. W. Hartup (Eds.), *The company they keep. Friendship in childhood and adolescence* (pp. 186-210). Cambridge: University Press.
- Laursen, B., & Collins, W.A. (1994). Interpersonal conflict during adolescence. *Psychological Bulletin*, 115, 197-209.
- Lay, C., Fairlie, P., Jackson, S., Ricci, T., Eisenberg, J., Sato, T., Teeaar, A., & Melamud, A. (1998). Domain-specific allocentrism-idiocentrism. A measure of family connectedness. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 434-460.
- Lee, L., & Ward, C. (1998). Ethnicity, idiocentrism-allocentrism, and intergroup attitudes. *Journal of Applied Social Psychology*, 28, 109-123.
- Lieshout, M. van (2000). Sociale relaties: Ouders en leeftijdsgenoten. In K. Wittebrood & S. Keuzenkamp (Eds.), *Rapportage Jeugd 2000. Trajecten van jongeren naar zelfstandigheid* (pp. 137-164). Den Haag: SCP.
- Lortie-Lussier, M., & Fellers, G.L. (1991). Self-ingroup relationships. Their variations among Canadian pre-adolescents of English, French, and Italian origin. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 22, 458-471.
- Luhtanen, R., & Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302-318.
- Marcia, J.E. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 159-187). New York: Wiley.

- Marjoribanks, K. (1997). Parents' and young adults' individualism-collectivism: ethnic group differences. *Psychological Reports*, 80, 934-936.
- Markus, H.R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Markus, H.R., & Kitayama, S. (1994). A collective fear of the collective: Implications for selves and theories of selves. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 568-579.
- Matsumoto, D., Weissman, M.D., Preston, K., Brown, B.R., & Kupperbusch, C. (1997). Context-specific measurement of individualism-collectivism on the individual level. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 743-767.
- McAdams, D.P. (1994). *The person: An introduction to personality psychology*. (2nd ed.). New York: Harcourt Brace.
- McLoyd, V., & Steinberg, L. (1998). *Studying minority adolescents. Conceptual, methodological and theoretical issues*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Meeus, W. (1989). Parental and peer support in adolescence. In K. Hurrelman & U. Engel (Eds.), *The social worlds of adolescents* (pp. 167-185). New York: de Gruyter.
- Meeus, W. (1992). *Kiezen, legitimeren en adolescentie identiteit. Over jongeren, levensloop en zelf*. Groningen: Wolters-Noordhof.
- Meeus, W. (1993). De psychosociale ontwikkeling van adolescenten. Psychosociaal welbevinden, identiteitsontwikkeling en separatie-individuatie. In W. Meeus & H. 't Hart (Eds.), *Jongeren in Nederland. Een nationaal survey naar ontwikkeling in de adolescentie en naar intergenerationele overdracht* (pp. 31-55). Amersfoort: Academische uitgeverij.
- Meeus, W. (1996). Studies on identity development in adolescence: An overview of research and some new data. *Journal of Youth and Adolescence*, 25, 569-598.
- Meeus, W., & Dekovic, M. (1995). Identity development, parental and peer support in adolescence: Results of a national Dutch survey. *Adolescence*, 30, 931-944.
- Meeus, W., Iedema, J., Helsen, M., & Vollebergh, W. (1999). Patterns of adolescent identity development: Review of literature and longitudinal analysis. *Developmental Review*, 19, 419-461.
- Meeus, W., Pels, T., & Vollebergh, W. (1999). Etnische verschillen, ouders en leeftijdsgenoten. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 38, 357-368.
- Myers, D.G., & Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological Science*, 6, 10-19.
- Nijsten, C. (1998). *Opvoeding in Turkse gezinnen in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Noom, M. (1999). *Adolescent autonomy: Characteristics and correlates*. Delft: Eburon.
- Noom, M., Dekovic, M., & Meeus, W. (2001). Conceptual analysis and measurement of adolescent autonomy. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 577-595.
- Nucci, L. (1997). Culture, universals and the personal. In H. D. Saltzstein (Ed.), *New directions for child development. Culture as a context for moral development. New perspectives on the particular and the universal* (pp. 5-22). San Francisco: Jossey-Bass.

- Olver, R.R., Aries, E., & Batgos, J. (1989). Self-other differentiation and the mother-child relationship: The effects of sex and birth order. *Journal of Genetic Psychology, 150*, 311-321.
- Oosterwegel, A., Vollebergh, W., Pels, T., & Nijsten, C. (in press). Parenting and adolescent development in Dutch, Turkish and Moroccan families in the Netherlands. In L. Hagendoorn, J. Veenman, & W. Vollebergh (Eds.), Ashgate.
- Pels, T. (1991). *Marokkaanse kleuters en hun kulturele kapitaal: Opvoeden en leren in het gezin en op school*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Pels, T. (1994). *Opvoeding in Chinese, Marokkaanse en Surinaams-Creoolse gezinnen*. Rotterdam: ISEO.
- Pels, T. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland. De creatie van een nieuw bestaan*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T. (2000a). De generatiekloof in allochtone gezinnen: mythe of werkelijkheid? *Pedagogiek, 20*, 128-139.
- Pels, T. (Ed.) (2000b). *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en de pedgogische afstemming tussen gezin en school*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T., & Meeus, W. (1999). Opvoeding in Nederlandse en Marokkaanse gezinnen. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek, 38*, 330-341.
- Phalet, K., & Claeys, W. (1993). A comparative study of Turkish and Belgian youth. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 24*, 319-343.
- Phalet, K., Lotringen, C. van, & Entzinger, H. *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. (2000). Utrecht: Ercomer, Universiteit Utrecht.
- Phinney, J.S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin, 108*, 499-514.
- Phinney, J.S. (1992). The multigroup ethnic identity measure: A new scale for use with diverse groups. *Journal of Adolescent Research, 7*, 156-176.
- Phinney, J.S., DuPont, S., Espinosa, C., Revill, J., & Sanders, K. (1994). Ethnic identity and American identification among ethnic minority youths. In A. Bouvy, F. van de Vijver, P. Boski, & P. Schmitz (Eds.), *Journeys into Cross-Cultural Psychology* (pp. 167-183). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Pinto, D. (1990). *Interculturele communicatie*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Poole, M.E., Cooney, G.H., & Cheong, A.C. (1986). Adolescent perceptions of family cohesiveness, autonomy and independence in Australia and Singapore. *Journal of Comparative Family Studies, 17*, 311-332.
- Realo, A., Allik, J., & Vadi, M. (1997). The hierarchical structure of collectivism. *Journal of Research in Personality, 31*, 93-116.
- Rhee, E., Uleman, J.S., & Lee, H.K. (1996). Variations in collectivism and individualism by ingroup and culture: Confirmatory factor analyses. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*, 1037-1054.
- Richards, M.H., & Larson, R.W. (1989). The life space and socialization of the self: Sex differences in the young adolescent. *Journal of Youth and Adolescence, 18*, 617-626.
- Rispens, J., Hermans, J.M.A., & Meeus, W.H.J. (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.

- Rooijendijk, L., Meulen-Wieringa, F. van der, Mea, M., & Genc, S. (1994). *Turken en Marokkanen in Hollands welzijnsland. Over kultuurverschillen en de positie van immigranten*. (2nd ed.). Baarn: Nelissen.
- Rosenthal, D.A. (1989). Psychosocial development of second-generation immigrant adolescents. In D. M. Keats, D. Munro, & L. Mann (Eds.), *Heterogeneity in cross-cultural psychology* (pp. 157-163). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Rosenthal, D., & Feldman, S.S. (1992). The nature and stability of ethnic identity in Chinese youth: Effects of length of residence in two cultural contexts. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 23, 214-227.
- Rothbaum, F., Pott, M., Azuma, H., Miyake, K., & Weisz, J. (2000). The development of close relationships in Japan and the United States: Paths of symbiotic harmony and generative tension. *Child Development*, 71, 1121-1142.
- Rotheram, M.J., & Phinney, J.S. (1987). Introduction: Definitions and perspectives in the study of children's ethnic socialization. In J. S. Phinney & M. J. Rotheram (Eds.), *Children's ethnic socialization. Pluralism and development* (pp. 8-28). Newbury Park: Sage.
- Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80, 1-28.
- Rowe, D.C., Vazsonyi, A.T., & Flannery, D.J. (1994). No more than skin deep: Ethnic and racial similarity in developmental process. *Psychological Review*, 101, 396-413.
- Rubin, K.H. (1998). Social and emotional development from a cultural perspective. *Developmental Psychology*, 34, 611-615.
- Rudy, D., & Grusec, J. (2001). Correlates of authoritarian parenting in individualist and collectivist cultures and implications for understanding the transmission of values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 202-212.
- Russell, J.A. (1991). Culture and the categorization of emotions. *Psychological Bulletin*, 110, 426-450.
- Ryan, R.M. (1991). The nature of the self in autonomy and relatedness. In G. R. Goethals & J. Strauss (Eds.), *Multidisciplinary perspectives on the self* (pp. 208-238). New York: Springer-Verlag.
- Ryan, R.M., & Lynch, J.H. (1989). Emotional autonomy versus detachment: Revisiting the vicissitudes of adolescence and young adulthood. *Child Development*, 60, 340-356.
- Saharso, S. (1995). *Jan en alleman. Etnische jeugd over etnische identiteit, discriminatie en vriendschap*. (2^e druk). Utrecht: Van Arkel.
- Saldana, D.H. (1994). Acculturative stress: Minority status and distress. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 16, 116-128.
- Sam, D.L., & Berry, J.W. (1995). Acculturative stress among young immigrants in Norway. *Scandinavian Journal of Psychology*, 36, 10-24.
- Sanchez, J.I., & Fernandez, D.M. (1993). Acculturative stress among Hispanics: A bidimensional model of ethnic identification. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 654-668.
- Schwartz, S.H. (1990). Individualism-collectivism. Critique and proposed refinements. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 21, 139-157.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances*

- in *experimental social psychology* (Vol. 25) (pp. 1-65). Orlando: Academic Press.
- Schwartz, S.H. (1994). Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kâğıtçibasi, S. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism. Theory, method and applications* (pp. 85-119). Thousand Oaks: Sage.
- Shaver, P., Schwartz, J., Kirson, D., & O'Connor, C. (1987). Emotion knowledge: Further exploration of a prototype approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1061-1086.
- Silbereisen, R.K., & Schmitt-Rodermund, E. (1995). German immigrants in Germany: Adaptation of adolescents' timetables for autonomy. In P. Noack, M. Hofer, & J. Youniss (Eds.), *Psychological responses to social change* (pp. 105-125). Berlin: Walter de Gruyter.
- Silverberg, S.B., & Gondoli, D.M. (1996). Autonomy in adolescence: A contextual perspective. In G. R. Adams & R. Montemayor (Eds.), *Psychosocial development during adolescence. Advances in adolescent development: Vol. 8* (pp. 12-61). Thousand Oaks: Sage.
- Singelis, T.M. (1994). The measurement of independent and interdependent self-construals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 580-591.
- Singelis, T.M., Triandis, H.C., Bhawuk, D., & Gelfand, M.J. (1995). Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: A theoretical and measurement refinement. *Cross-cultural research*, 29(1995), 240-275.
- Sinha, D., & Tripathi, R.C. (1994). Individualism in a collectivist culture: A case of coexistence of opposites. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kâğıtçibasi, S. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism. Theory, method and applications* (pp. 123-136). Thousand Oaks: Sage.
- Smetana, J.G. (1988). Adolescents' and parents' conceptions of parental authority. *Child Development*, 59, 321-335.
- Smetana, J.G., & Asquith, P. (1994). Adolescents' and parents' conceptions of parental authority and personal autonomy. *Child Development*, 65, 1147-1162.
- Smollar, J., & Youniss, J. (1989). Transformations in adolescents' perceptions of parents. *International Journal of Behavioral Development*, 12, 71-84.
- Spruijt, E. (1993). Relaties: feiten, opvattingen en problemen. In W. Meeus & H. 't Hart (Eds.), *Jongeren in Nederland* (pp. 56-78). Amersfoort: Academische Uitgeverij.
- Steiger, J.H. (1980). Tests for comparing elements of a correlation matrix. *Psychological Bulletin*, 87, 245-251.
- Steinberg, L. (1993). Autonomy, conflict and harmony in the family relationship. In S. S. Feldman & G. R. Elliot (Eds.), *At the threshold. The developing adolescent* (paperback edition, pp. 255-276). Cambridge: Harvard University Press.
- Steinberg, L., & Silverberg, S. (1986). The vicissitudes of autonomy in early adolescence. *Child Development*, 57, 841-851.
- Stephan, W.G., Stephan, C.W., & Cabezas de Vargas, M. (1996). Emotional expression in Costa Rica and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 147-160.

- Stewart, S.M., Bond, M.H., Deeds, O., & Chung, S.F. (1999). Intergenerational patterns of values and autonomy expectations in cultures of relatedness and separateness. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30, 575-593.
- Tajfel, H. (1982). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tata, S.P., & Leong, F.T.L. (1994). Individualism-collectivism, social network orientation, and acculturation as predictors of attitudes toward seeking professional psychological help among Chinese Americans. *Journal of Counseling Psychology*, 41, 280-287.
- Taylor Gibbs, J. (1990). Mental health issues of black adolescents: Implications for policy and practice. In A. Rubin Stiffman & L. E. Davis (Eds.), *Ethnic issues in adolescent mental health*. Newbury Park: Sage.
- Tesser, P.T.M. (1993). *Rapportage minderheden 1993*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tesser, P.T.M., Merens, J.G.F., van Praag, C.S., & Iedema, J. (1999). *Rapportage minderheden 1999. Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*. Den Haag: SCP.
- Triandis, H.C. (1988). Collectivism v. individualism: A reconceptualisation of a basic concept in cross-cultural psychology. In G. K. Verma & C. Bagley (Eds.), *Cross-cultural studies of personality, attitudes and cognition* (pp. 60-95). Hong Kong: The Macmillan Press.
- Triandis, H.C. (1990). Cross-cultural studies of individualism and collectivism. In A. R. Dienstbier & J. J. Berman (Eds.), *Nebraska symposium on motivation. Cross-cultural perspectives* (pp. 41-133). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Triandis, H.C. (1994). Theoretical and methodological approaches to the study of collectivism and individualism. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kâğıtçibasi, S. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism. Theory, method and applications* (pp. 41-51). Thousand Oaks: Sage.
- Triandis, H.C., Bontempo, R., Betancourt, H., Bond, M.H., Leung, K., Brenes, A., Georgas, J., Hui, C.H., Marin, G., Setiadi, B., Sinha, J.B.P., Verma, J., Spangenberg, J., Touzard, H., & Montmollin de, G. (1986). The measurement of the etic aspects of individualism and collectivism across cultures. *Australian Journal of Psychology*, 54, 323-338.
- Triandis, H.C., Bontempo, R., Villareal, M.J., Asai, M., & Lucca, N. (1988). Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-ingroup relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 323-338.
- Triandis, H.C., Chan, D., Bhawuk, D., Iwao, S., & Sinha, J.B.P. (1995). Multimethod probes of allocentrism and idiocentrism. *International Journal of Psychology*, 30, 461-480.
- Triandis, H.C., & Gelfand, M.J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 118-128.
- Triandis, H.C., Leung, K., Villareal, M.J., & Clack, F.L. (1985). Allocentric versus idiocentric tendencies: Convergent and discriminant validation. *Journal of Research in Personality*, 19, 395-415.
- Triandis, H.C., McCusker, C., Betancourt, H., Iwao, S., Leung, K., Salazar, J.M., Setiadi, B., Sinha, J.B.P., Touzard, H., & Zaleski, Z. (1993). An etic-emic

- analysis of individualism and collectivism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 24, 366-383.
- Triandis, H.C., McCusker, C., & Hui, C.H. (1990). Multimethod probes of individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1006-1020.
- Turner, J.C. (1984). Social identification and psychological group formation. In H. Tajfel (Ed.), *The social dimension*, vol.2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van den Heuvel, K., & Poortinga, Y.H. (1999). Resource allocation by Greek and Dutch students: A test of three models. *International Journal of Psychology*, 34, 1-13.
- Van Geel, R. (2000). *Agency and communion in self-narratives. A psychometric study of the Self-Confrontation Method*. Nijmegen: Nijmegen University Press.
- Veenman, J., Bakker, C., Niekerk, M. van, Smeets, H.M.A.G., Snel, E., Uniken Venema, P. Veld, Th., & Vollebergh, W. (1999). *Maatschappelijke tweedeling & sociale cohesie. Toekomstperspectief voor de jeugd*. Assen: Van Gorcum.
- Verkuyten, M. (1990). Self-esteem and the evaluation of ethnic identity among turkish and Dutch adolescents in the Netherlands. *Journal of Social Psychology*, 130, 285-297.
- Verkuyten, M. (1992). *Zelfbeleving van jeugdige allochtonen: Een socio-psychologische benadering*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Verkuyten, M. (1995). Self-esteem, self-concept stability, and aspects of ethnic identity among minority and majority youth in the Netherlands. *Journal of Youth and Adolescence*, 24, 155-175.
- Verkuyten, M., & Masson, K. (1996). Culture and gender differences in the perception of friendship by adolescents. *International Journal of Psychology*, 31, 207-217.
- Vermeulen, H. (1992). De cultura. Een verhandeling over het cultuurbegrip in de studie van allochtone etnische groepen. *Migrantenstudies*, 8, 14-30.
- Vogels, R., & Bronneman-Helmers, R. (2000). Ontwikkelingen in het onderwijs en zelfstandigheid van leerlingen. *Rapportage jeugd 2000. Trajecten van jongeren naar zelfstandigheid* (pp. 47-81). Den Haag: SCP.
- Vollebergh, W. (1996). Meer aandacht voor discriminatie. Allochtone jongeren in 25 jaar jeugdonderzoek. *Jeugd en Samenleving*, 26, 277-286.
- Vollebergh, W., Huiberts, A.M., & Meeus, W. (1999). Subsyndromes of individualism-collectivism in the Netherlands. Intern rapport: Universiteit Utrecht.
- Watkins, D., Adair, J., Akande, A., Cheng, C., Fleming, J., Gerong, A., Ismail, M., McInerney, D., Lefner, K., Mpofu, E., Regmi, M., Singh-Sengupta, S., Watson, S., Wondimu, H., & Yu, J. (1998). Cultural dimensions, gender, and the nature of self-concept: A fourteen-country study. *International Journal of Psychology*, 33, 17-31.
- Werf, van der S. (1994). *Allochtonen. Een inleiding*. Bussum: Coutinho.
- Westerhof, G.J., Dittman-Kohli, F., & Katzko, M.W. (2000). Individualism and collectivism in the personal meaning system of elderly adults. The United States and Congo/Zaire as an example. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 649-676.

- Wiggins, J.S. & Broughton, R. (1991). A geometric taxonomy of personality scales. *European Journal of Personality*, 5, 343-365.
- Wink, P., Gao, B., Jones, S., & Chao, F. (1997). Social values and relationships with parents among american college women of Chinese and European descent. *International Journal of Psychology*, 32, 169-179.
- Wittebrood, K. (2000). Probleemgedrag onder jongeren. In K. Wittebrood & S. Keuzenkamp (Eds.), *Rapportage Jeugd 2000. Trajecten van jongeren naar zelfstandigheid* (pp. 167-193). Den Haag: SCP.
- Yamaguchi, S. (1994). Collectivism among the Chinese: A perspective from the self. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kagitçibasi, S. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism. Theory, method and applications* (pp. 175-188). Thousand Oaks, California: Sage.
- Youniss, J., & Smollar, J. (1985). *Adolescent relations with mothers, fathers and friends*. Chicago: University of Chicago Press.

BIJLAGE 1

SCHALEN DIE VOOR DIT ONDERZOEK WERDEN AANGEPAST

In deze bijlage wordt per hoofdstuk een overzicht gegeven van de schalen die voor dit onderzoek zijn ontwikkeld en aangepast. Bestaande schalen (bijvoorbeeld de IPPA) die zonder wijzigingen werden gebruikt, worden hier niet vermeld. De lezer wordt hiervoor verwezen naar de oorspronkelijke bronnen, die vermeld staan in de tekst. De items van schalen die in hun geheel in de desbetreffende hoofdstukken staan weergegeven (bijvoorbeeld de schaal Accommodatie in hoofdstuk 4), worden hier niet herhaald.

HOOFDSTUK 2

De hier beschreven schalen uit Hoofdstuk 2 werden allemaal gemeten op een 5-puntsschaal met de antwoordcategorieën 1 = *helemaal mee oneens* 2 = *mee oneens* 3 = *niet eens/niet oneens* 4 = *mee eens* 5 = *helemaal mee eens*.

De items van de drie schalen die de houding ten opzichte van de eigen groep meten zijn afkomstig van de Multigroup Ethnic Identity Measure van Phinney (1992), de Collective Self Esteem Inventory van Luhtanen & Crocker (1992) en van Verkuyten (1992). De attitude ten opzichte van de Nederlandse samenleving werd vastgesteld met eigen items.

Positieve Waardering Etnische Groep (Positive Evaluation of one's Own Group)

Ik vind het fijn dat ik lid ben van mijn etnische groep

Ik ben trots op de etnische groep waartoe ik behoor

Mijn etnische groep is een belangrijk deel van hoe ik mezelf zie

Negatieve Waardering Etnische Groep (Negative Evaluation of one's Own Group)

Ik vind het dikwijls vervelend dat ik tot mijn etnische groep behoor

Als ik opnieuw geboren zou kunnen worden, zou ik liever tot een andere etnische groep behoren

Ik interesseer me eigenlijk niet voor de culturele gewoontes en gebruiken van mijn etnische groep

Het liefst bewaar ik afstand tussen mezelf en anderen uit mijn etnische groep

Voorkeur Kontakt Etnische Groep (Preference for Contact within one's Own Group)

Mijn vrienden zoek ik bij voorkeur in mijn eigen etnische groep

Ik wil later het liefst trouwen met iemand uit mijn eigen etnische groep

Ik voel mij het meest op mijn gemak bij mensen uit mijn etnische groep

Waardering Nederland (Positive Attitudes towards Dutch Society)

Ik ben blij dat ik in Nederland woon

Ik voel me thuis in de Nederlandse samenleving

De Nederlandse mentaliteit spreekt me aan

Ik zie mezelf als een Nederlander
De Nederlandse waarden en normen zijn belangrijk voor mij
Ik vind dat de Nederlandse cultuur en tradities behouden moeten blijven

HOOFDSTUK 3

De drie IC schalen, Onderlinge Afhankelijkheid, Familie Integriteit en Individualisme, werden gemeten op een 5-puntsschaal met de antwoordcategorieën 1 = *helemaal mee oneens* 2 = *mee oneens* 3 = *niet eens/niet oneens* 4 = *mee eens* 5 = *helemaal mee eens*. De items werden ontleend aan Hui (1988), Triandis et al. (1986), Triandis, McCusker, en Hui (1990). Drie items werden op eigen initiatief toegevoegd.

Onderlinge Afhankelijkheid

Als iemand van mijn familie in de problemen komt, dan probeer ik zoveel mogelijk te helpen
Ik vind het fijn als mijn goede vrienden dichtbij wonen
Als mijn vrienden mij persoonlijke dingen over henzelf vertellen, dan brengt dat ons dichter bij elkaar
Ik vind het belangrijk om goed op te kunnen schieten met de mensen uit de buurt
Als iemand van mijn vrienden in de problemen komt, dan probeer ik zoveel mogelijk te helpen

Familie Integriteit

Kinderen kunnen het beste thuis blijven wonen tot ze gaan trouwen
Bejaarde mensen zouden thuis bij hun kinderen moeten wonen
Als mensen ziek worden en veel hulp nodig hebben, dan moet hun familie hen opvangen
Als bejaarde mensen moeilijk rond kunnen komen, dan moeten hun kinderen extra geld geven

Individualisme

Het is onzin om in je manier van leven al rekening te houden met toekomstige generaties
Mensen hoeven niets voor de gemeenschap te doen zonder daar voor betaald te worden
Het is meestal beter om iets alleen te doen, dan om samen te werken met iemand die minder goed is dan jij zelf bent
Je moet zoveel mogelijk onafhankelijk blijven van andere mensen in je leven
Ik heb er geen behoefte aan om over mijn ideeën en gedachten met andere mensen te praten
Je moet andere mensen niet te snel vertrouwen

De hieronder volgende schalen werden ontleend aan de vragenlijst van Kraak en Nord-Rüdiger (1987). Het belang dat een respondent toekent aan een bepaalde waarde werd vastgesteld met de vraag *Als het zo zou zijn, dan zou ik dat ... vinden*, die werd gescoord op een 9-puntsschaal met de antwoordcategorieën -4 = *uiterst slecht/uiterst onbelangrijk* -3 = *zeer slecht/zeer onbelangrijk* -2 = *slecht/onbelangrijk* -1 = *een beetje slecht/een beetje onbelangrijk* 0 = *niet goed, niet slecht/niet belangrijk, niet onbelangrijk* 1 = *een beetje goed, een beetje belangrijk* 2 = *goed/belangrijk* 3 = *zeer goed/zeer belangrijk* 4 = *uiterst goed/uiterst belangrijk*.

Of groepen zo moeten zijn? (schaal Groepsconsensus)

De leden van een groep hebben dezelfde opvattingen
Als de meerderheid iets besluit, doen ze allemaal mee
De groep sluit iedereen uit, die geen rekening houdt met wat de groep wil
De groep is tegenover anderen sterk
Eén heeft het voor het zeggen

Mijn ouders (schaal Steun Ouders)

Ik houd van mijn ouders
Mijn ouders hebben tijd voor mij
Mijn ouders staan achter mij, als dat nodig is

Mijn privé-leven (schaal Relaties Vrienden/Familie)

Vrienden hebben
Ondersteuning vinden, als ik iets wil bereiken
Voor andere mensen opkomen
Een harmonisch gezinsleven
Mijn leven zinvol vinden

Mijn privé-leven (schaal Bij een Groep Horen)

Bij een groep horen
In de groep iets betekenen

Op mijn school (schaal Schoolklimaat)

Leer je veel
Is de verhouding tussen leraren en leerlingen goed
Voel ik mij op mijn gemak
Heb ik vrienden
Onderwijs dat ik goed kan volgen

Onderwijs (schaal Inspraak op School)

Waarbij over meningen van leerlingen en leraren gediscussieerd wordt
Waarbij je zonder angst meepraten kan
Waarbij met wensen van de leerlingen over de leerstof rekening gehouden wordt
Op mijn school kunnen de leerlingen inspraak hebben

In onze stad (schaal Veiligheid in Stad)

Kan men zich veilig voelen
Kan men zich op zijn gemak voelen

In onze stad (schaal Mogelijkheden in Stad)

Zijn er instanties waar jongeren naar toe kunnen gaan, wanneer ze hulp nodig hebben
Worden er voor jongeren genoeg vrijetijdsmogelijkheden geboden
Zijn goede opleidingsmogelijkheden

In ons land is er (schaal Land)

Sociale rechtvaardigheid
Menselijkheid
Bescherming van het milieu

Of men zo moet zijn (schaal Aangepast Gedrag)

Netjes
Op tijd
Moedig
Vlijtig
Attent

Of men zo moet zijn (schaal Verdraagzaamheid)

Tolerant
Vredelievend
Onbaatzuchtig
Bereid, buitenlandse kinderen en jongeren te accepteren
Erover nadenken, of dat, wat anderen ook zeggen, ook juist is

HOOFDSTUK 5

De items van de schaal Autonomie zijn afkomstig van de Autonomie Lijst van Bekker (1991).
De volgende antwoordcategorieën werden gebruikt: 1 = *klopt helemaal niet* 2 = *klopt niet* 3 = *klopt wel* 4 = *klopt precies*.

Autonomie

Ik weet meestal goed wat ik zelf het prettigst vind
Als ik het met anderen oneens ben, kom ik daar openlijk voor uit
Als mij gevraagd wordt wat ik wil, weet ik het antwoord meestal onmiddellijk
Als ik ergens een mening over heb, houd ik daar meestal aan vast
Over de meeste onderwerpen heb ik duidelijke opvattingen
Ik leg commentaar van anderen gemakkelijk naast me neer

De items van de schalen Bemoeizucht Moeder en Betrokkenheid Moeder zijn deels afkomstig van de Permeability of Boundaries Scale van Olver, Aries and Batgos (1989), en zijn deels eigen items. Beide schalen werden nagevraagd op een 5-puntsschaal met de antwoordcategorieën 1 = *nooit* 2 = *soms* 3 = *regelmatig* 4 = *vaak* 5 = *heel vaak*.

Bemoeizucht Moeder

Mijn moeder maakt zich zorgen over mijn gewicht
Mijn moeder geeft commentaar op hoe ik mijn kamer zou moeten veranderen
Mijn moeder snuffelt tussen mijn spullen
Mijn moeder koopt dingen zoals kleren voor mij, zonder mijn mening te vragen
Mijn moeder leest mijn persoonlijke papieren
Mijn moeder bemoeit zich met mijn vriendschappen

Mijn moeder heeft kritiek op de kleren die ik draag
Mijn moeder maakt zich zorgen dat ik te veel ongezonde dingen eet
Mijn moeder maakt mijn post open
Mijn moeder behandelt me als een kind waar anderen bij zijn
Mijn moeder maakt dat ik me schuldig voel wanneer ik niet genoeg tijd met haar en de familie doorbreng

Betrokkenheid Moeder

Mijn moeder vraagt hoe het met me gaat op school
Mijn moeder vindt het leuk om tijd met mijn vrienden door te brengen
Mijn moeder informeert naar mijn lichamelijke gezondheid
Mijn moeder neemt mij in vertrouwen over haar persoonlijke leven
Mijn moeder vraagt naar wat ik denk en voel
Mijn moeder informeert naar mijn vriendschappen
Mijn moeder komt kijken wanneer ik een sportwedstrijd moet spelen
Mijn moeder lost dingen voor mij op wanneer ik iets verkeerd heb gedaan
Mijn moeder gaat naar ouderavonden op school

HOOFDSTUK 6

Familie Integriteit

zie deze bijlage onder Hoofdstuk 3.

BIJLAGE 2

LIJST VAN 61 EMOTIES

Eigen lijst	Hermans, Hermans-Jansen, en Van Gilst (1985)	Kitayama, Markus, en Kurokawa (2000)
Afkeer, weezin		
Afstandelijk		
Alsof ik hele wereld aankan		Top of the world +Z
Angstig	Angst N	
Bang om iets fout te doen		≈ Afraid of troubling (angering) another –A
Bedroefd		≈ Sad for another –A
Belangstellend		
Betrokken		
Bewondering		
Bezorgd	≈ Zich zorgen maken	
Buitengesloten		
Dankbaar		
Dominant		
Eenzaam	Eenzaamheid N	
Ellendig		
Energiek	Energie P	
Enthousiast		
Geaccepteerd		
Geïrriteerd		
Gelukkig	Geluk P	Happy P
Gewaardeerd		
Haat		
Intimiteit	Intimiteit A	≈ Close +A
Jaloers		Jealous -Z
Krachtig	Krachtigheid Z	
Kwaad	Kwaadheid N	Angry -Z
Liefde	Liefde A	
Lusteloos		
Machteloos	Machteloosheid N	
Minachting		
Minderwaardig	Minderwaardigheid N	
Nederig		
Onafhankelijk		
Ongelukkig	Ongelukkig zijn N	
Ontspannen		Relaxed P
Onzeker		
Passief		

Eigen lijst	Hermans, Hermans-Jansen, en Van Gilst (1985)	Kitayama, Markus, en Kurokawa (2000)
Respect		Respect +A
Rivaliteit		
Rustig	Rust P	Calm P
Schaamte		Ashamed -A
Schuldig	Schuld N	Guilty -A
Somber	≈ Neerslachtigheid N	
Superieur		Superior +Z
Tederheid	Tederheid A	
Teleurgesteld	Teleurstelling N	
Tevreden		
Trots	Trots Z	Proud +Z
Twijfel		
Veilig	Veiligheid P	
Verlegen		
Vertrouwen	Vertrouwen P	
Vijandig		
Vrij	Vrijheid P	
Vrolijk	≈ Vreugde	
Warmte	Warmte P	
Zelfrespect	≈ Eigenwaarde	
Zelfvertrouwen	≈ Eigenwaarde	
Zelfverzekerd	Zelfverzekerdheid Z	
Zenuwachtig	≈ Gespannenheid	
Zorgzaam	Zorgzaamheid A	

Noot. P = positieve gevoelens, N = negatieve gevoelens, (+)Z = (positieve) zelf gevoelens, (+)A = (positieve) ander gevoelens, -Z = negatieve zelf gevoelens, -A = negatieve ander gevoelens. Niet opgenomen in deze lijst maar wel in die van Hermans: Genieten (P), Saamhorigheid (P), Zichzelf niet zijn (N).

BIJLAGE 3

INTERVIEWMATERIAAL

In deze bijlage worden achtereenvolgens vermeld: de interviewvragen die voor hoofdstuk 6 werden geselecteerd, de scoringsformulieren voor de waardegebieden en tot slot een aantal voorbeeldteksten van waardegebieden die door jongeren werden geformuleerd.

INTERVIEWVRAGEN

Alle vragen werden uitvoerig aan de hand van subtopics besproken. Het onderwerp werd afgesloten middels de formulering van een waardegebied door de respondent. Hiertoe werd de respondent als volgt uitgenodigd: “Kun je nu in één of een paar zinnen de betekenis die deze persoon voor jou heeft samenvatten?” Of: “wat is het belangrijkste wat je zojuist hebt verteld? Kun je dat in een paar zinnen opschrijven?”

1. Kun je iets vertellen over de relatie die je met je moeder hebt?

Subtopics

- kwaliteit van de relatie: hoe goed/matig/slecht
- waarover hebben jullie wel eens ruzie? waaraan irriteer je je wel eens?
- is je moeder streng?
- wat voor soort persoon is je moeder? wanneer je aan een onbekende zou moeten uitleggen wat voor iemand jouw moeder is, hoe zou je dat dan doen? probeer leuke en minder leuke eigenschappen te noemen
- wat voor verwachtingen heeft je moeder van je? (op gebied van school, maar ook verwachtingen t.a.v. hoe je bent/hoe je je gedraagt)
- vergelijking (jouw relatie met moeder vergeleken met relatie die zussen/broers met moeder hebben, jouw relatie met moeder vergeleken met relatie die leeftijdsgenoten met hun moeder hebben)
- mate van vertrouwelijkheid/betrokkenheid
- tijd die je alleen met die persoon doorbrengt
- gemeenschappelijke interesses en activiteiten
- elkaar helpen (wat doet je moeder allemaal voor jou, help jij je moeder ook wel eens?)
- competitie, jaloezie

2. Kun je iets vertellen over de relatie die je met je vader hebt?

Subtopics zie moeder

3. Is er iemand die je als je beste vriend(in) beschouwt? Zou je wat kunnen vertellen over jullie vriendschap?

Subtopics zie moeder

4. Is er op school een volwassene die heel belangrijk voor je is? Heb je een favoriete leraar?

Subtopics

- wat doet deze leraar/lerares in de les anders dan anderen, wat maakt hem/haar zo leuk?
- hoe is jouw relatie met deze persoon?
- als je een probleem hebt, ga je dan naar hem/haar toe? is dat al eens gebeurd?

SCORINGSFORMULIER WAARDEGEBIED

.....

.....

.....

Als ik hieraan denk, voel ik me...	helemaal niet					heel erg
angstig	1	2	3	4	5	6
bang om iets fout te doen	1	2	3	4	5	6
ellendig	1	2	3	4	5	6
energiek	1	2	3	4	5	6
gelukkig	1	2	3	4	5	6
krachtig	1	2	3	4	5	6
haat	1	2	3	4	5	6
liefde	1	2	3	4	5	6
kwaad	1	2	3	4	5	6
onzeker	1	2	3	4	5	6
respect	1	2	3	4	5	6
tederheid	1	2	3	4	5	6
teleurgesteld	1	2	3	4	5	6
tevreden	1	2	3	4	5	6
vrij	1	2	3	4	5	6
vrolijk	1	2	3	4	5	6
trots	1	2	3	4	5	6
warmte	1	2	3	4	5	6
zelfverzekerd	1	2	3	4	5	6
zenuwachtig	1	2	3	4	5	6

Noot. Op de regels bovenaan schrijft de respondent de tekst van het waardegebied.

VOORBEELDEN VAN WAARDEGEBIEDEN

Wie	Over	Tekst
Tjalf, Nederlandse jongen, 14 jaar	moeder	Moeder: degene die voor mij zorgt
Imane, Marokkaans meisje, 14 jaar	moeder	Ik denk dat m'n moeder niet streng is, maar ik vind wel dat ze dat moet worden
Diana, Nederlands meisje, 17 jaar	vader	Mijn vader vind ik van zichzelf heel sterk, maar kan ook erg zeuren
Azdin, Marokkaanse jongen, 14 jaar	vader	Van m'n vader mag ik veel en ik maak meestal wel een geintje als het kan
Remko, Nederlandse jongen, 16 jaar	beste vriend(in)	Met Joop kan ik lachen
Abdu, Marokkaanse jongen 17 jaar	beste vriend(in)	Mijn neef denkt veel aan me (hij let op me)
Jeannine, Nederlands meisje, 16 jaar	leraar	Bij meneer Adelaar kan ik alles kwijt wat ik maar wil
Achmed, Marokkaanse jongen, 17 jaar	leraar	Ik kan goed met m'n mentrix opschieten

DANKWOORD

Na een jarenlang proces dat uiteindelijk heeft geresulteerd in het voorliggende boek, is nu het moment aangebroken om alle mensen te bedanken die hieraan een bijdrage hebben geleverd. Als eerste wil ik alle jongeren noemen die binnen het kader van dit onderzoek vragenlijsten, vaak van een behoorlijke lengte, hebben ingevuld. Speciaal bedank ik de ruim honderd jongeren die bereid waren in een lang interview op veelal openhartige wijze over zichzelf te vertellen. Ook de vier mensen aan de andere kant van de interviewtafel, Clari van der Veen, Noor Bossers, Liesbeth Hendriks en Amerens Huisman, ben ik zeer erkentelijk. Zij hebben zich met veel inzet en grote deskundigheid van hun taak gekweten. In totaal hebben tien scholengemeenschappen hun medewerking aan dit onderzoek verleend. Op de meeste scholen werden mij klaslokalen voor de interviews ter beschikking gesteld en kon ik bovendien jongeren werven. Voor dit laatste ben ik zeker ook dank verschuldigd aan de heer Benders van de Gerardus Majella MAVO. Hij wist zelfs Marokkaanse jongens van een jaar of 16, de moeilijkste groep om te motiveren tot deelname, enthousiast te krijgen.

De drie mensen die ik hieronder in chronologische volgorde noem, trokken afwisselend als dagelijks begeleider de kar van de begeleidingscommissie.

Prof. dr. Wilma Vollebergh, beste Wilma, bedankt voor je tijd, je aandacht en het vertrouwen dat je steeds in me stelde. Je schreef een origineel onderzoeksvoorstel en beet de spits af als mijn dagelijks begeleider. Ik bewonder je analytisch vermogen en de heldere manier waarop jij je inzichten verwoordt. Je wist je enthousiasme voor mijn onderzoek ook vanuit het Trimbos instituut over te brengen. Je inspireerde me als wetenschapster én als mens.

Dr. Annerieke Oosterwegel, beste Annerieke, bedankt voor de steun en de vrijheid die je me bood. Tijdens onze lange en gezellige besprekingen op dinsdagmiddag voorzag jij mij van goede adviezen in de periode rond de dataverzameling. Ik bewaar goede herinneringen aan je persoonlijke aanpak en aan onze levendige theoretische discussies.

Prof. dr. Wim Meeus, beste Wim, jij verzorgde de laatste, en ook in dit geval, zwaarste loodjes. Ik heb de samenwerking met jou als zeer prettig en stimulerend ervaren. Ik waardeer je om je directe manier van communiceren, je pragmatische aanpak, je optimisme en besluitvaardigheid. Bedankt voor de wijze waarop jij je voor mij hebt ingezet, niet alleen als dagelijks begeleider maar gedurende al die jaren!

Ik had het geluk terecht te komen in een hechte en gezellige onderzoeksgroep, eerst JGL, later KJS. Vooral met collega-aio's Tom Verbogt, Marianne Helsen en Inge van der Valk had ik een bijzondere band. Tom, jou kende ik al uit Nijmegen van de studie psychologie. Wat een geluk dat we elkaar in Utrecht

weer tegenkwamen! Wat mij betreft laten we onze vriendschap, die ik als heel speciaal ervaar, nooit opnieuw verwateren. Bedankt dat je altijd voor me klaar stond en mijn paranimf wilde zijn. Marianne, je was er vanaf de eerste dag dat ik mijn intrede deed bij JGL en je bent altijd in de buurt gebleven. Ik vind je super behulpzaam en attent, en het was fijn om aio-lief en -leed (en af en toe een kamer) met jou te delen. Inge, ook jou bedank ik dat je mijn paranimf wilde zijn. Sinds het EARA congres in 2000 te Jena zijn we min of meer onafscheidelijk. Het is heerlijk om jou met je warme uitstraling en je positieve energie als collega en vriendin te hebben! Aan nog veel meer collega's, waaronder Linda Bolt, Marc Noom en Micha de Winter, bewaar ik goede herinneringen. Het is bijzonder als je samen met je collega's, naast het beoefenen van de wetenschap, carnaval viert in Maastricht en badmintont in Olympos. Allemaal bedankt voor de leuke tijd!

Ook mensen buiten de universiteit hebben hun steentje bijgedragen. Simone, Jeannette, Monique en Marion, jullie waren allemaal trouwe vriendinnen. Jack van Stralen, (ster)speler uit het volleybalteam, jou ben ik erkentelijk voor je daadkracht ("Aan de touwen!"). Mijn zus Suzanne bedank ik onder meer voor haar hulp bij de lay-out en de vertaling naar het Engels. Het was stressen om samen de deadline te halen, maar het is gelukt! Zus Marloes wist de boel vanuit Eindhoven aardig te relativeren. Marloes, ook jouw nuchtere houding motiveerde mij om door te zetten.

Tot slot verdient mijn moeder het hier vermeld te worden. Mam, ik vind het ontzettend knap hoe je in je eentje drie dochters hebt grootgebracht. Jij beschikt over een haast onuitputtelijke voorraad aandacht, steun en zorg. Wat heb ik geboft met jou!

Marcel, mijn maatje, noem ik als laatste. Lieve Marcel, reuze bedankt! Jij bent mijn rots, met humor, in de branding.

CURRICULUM VITAE

Annemarie Huiberts werd op 5 mei 1968 in Eindhoven geboren. In 1986 behaalde zij haar Vwo-diploma aan het St. Joriscollege te Eindhoven. Zij studeerde psychologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, waar zij in 1993 afstudeerde op een literatuuronderzoek naar het werk van Karen Horney. Als hoofdrichting koos zij klinische psychologie, terwijl zij haar bijvakken vooral op het gebied van de mathematische psychologie volgde. Aansluitend aan haar studie was zij als vrijwilligster werkzaam bij een gezinsproject aan de RIAGG in Nijmegen. Vanaf 1995 verrichtte zij promotieonderzoek naar culturele verschillen in de adolescentie. In september 2002 werd zij aangesteld als project medewerker alcoholpreventie bij het Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie (NIGZ).

Allochtone jongeren van Marokkaanse of Turkse afkomst hebben een collectivistische achtergrond. In landen rond het Middellandse Zeegebied staat meer dan in Nederland het collectief, de groep, centraal. Als belangrijkste groep geldt de (uitgebreide) familie. Van de individuele leden wordt verwacht dat zij de eigen belangen ondergeschikt maken aan die van de familie. In individualistische landen zoals Nederland neemt het individu een prominenter plaats in. Iedereen zou voldoende ruimte moeten krijgen om persoonlijke talenten te verwezenlijken en het eigen leven in te richten naar eigen goeddunken. Volgens sommigen gaat de nadruk op zelfontplooiing en autonomie in individualistische landen ten koste van de kwaliteit van de relaties die mensen met elkaar hebben.

Deze dissertatie gaat over culturele verschillen, die te maken hebben met de mate van zelfstandigheid die het individu binnen de primaire leefverbanden wordt toegekend. Onderzocht wordt hoeveel autonomie en verbondenheid Nederlandse jongeren enerzijds en Marokkaanse en Turkse jongeren anderzijds binnen diverse contexten en relaties ervaren.

Annemarie Huiberts is psychologe en verricht sinds 1995 onderzoek naar culturele verschillen in de adolescentie.